

TAMÁSKA MÁTÉ: A térkép szélén – Szerkesztői előszó a tematikus számhoz	3
--	---

▼ TANULMÁNYOK – A TÉRKÉP SZÉLÉN

ALPEK B. LEVENTE: Határon átnyúló integrációs programok és foglalkoztatási perspektívák	5
DURÓ ANNAMÁRIA: Tanyák és tanyagondnokságok az Alföldön	15
KÓNYA NIKOLETT ÁGNES: Dudar és Petőfibánya: történelem és építészet	26
LENGYEL LEA: Tanácsadók és vezetők a faluközösség életében régen és ma	36
NÉMETH KRISZTINA: A terapeuta, a nyomozó és a rendőrspicli – Variációk egy terepmunka értelmezéséhez	48

▼ MŰHELY

JELENCICS-NAGY ANDREA: „A hetedik te magad légy”	66
NYISZTOR ADRIENN: A szociális szervezetek mint a marginalizált személyek munkaerőpiacra való visszavezetésének eszközei	77
GELENCSÉR ZSÓFIA: Közösségi agrár vállalkozás Herencsényben	86

▼ MAPPA

VARGA SZABOLCS: Szupervízió és/vagy mediáció II.	96
FÜLÖPNÉ ERDŐ MÁRIA – FEHÉR ÁGOTA: Befogadó szülők a gyermekek és családjaik „szolgáltatásban”	109

▼ RECENZIO

<i>A Szociális Szakma Digitális Archívuma – kiállítás</i> (Molnár Bálint – Pintér Bálint)	117
Gerhard Henkel: <i>Das Dorf. Landleben in Deutschland – Gestern und heute</i> (Tamáska Máté)	118
Kovács Katalin – Váradi Mónika Mária (szerk.): <i>Hátrányban vidéken</i> (Pintér Klaudia)	120
Kovách Imre: <i>A vidék az ezredfordulón</i> (Barta Andrea Tilda, Sárközi Eszter)	122
Lencsés Gyula – Feleki Gábor (szerk.): <i>Múlt és Jelen: Szegedi társadalomkutatók</i> <i>Dudaron</i> (Forintosné Völgyi Eszter)	123
Sárkány Péter: <i>Szociálpedagógiai elméletek</i> (Fecskó-Pirisi Edina)	125
Tamáska Máté: <i>Falvak az uradalmak helyén</i> (Baksa Brigitta)	127

A TÉRKÉP SZÉLÉN

Szerkesztői előszó a tematikus szám tanulmányaihoz

Jó egy évtizede jelent meg Tar Sándor megrázó erejű szociografikus elbeszéléskötete *A térkép szélén* címmel. Az elbeszélések a jómódú városi polgárság idillikus vidékképének antitézisét tárják elénk: unalmat, agressziót, mocskot és a kilátástalanságot. A térkép széle és a vidék közé nem tehetünk egyenlőségelet. A térkép széle olyan helyekre utal, amelyek jobbra észrevétlenek maradnak, holott létezésük csupa felkiáltójel.

A szociálpedagógiai tanulmányok hangvétele természetesen messze esik Tar Sándor írói világától. Ott az éles helyzetfeltárás a döbbenet tehetetlenségét sugallja, itt a gyakorlati munka szakmai kihívásai állnak a középpontban. A földrajzi és társadalmi elszigeteltség nem megváltoztathatatlan adottság. A helyi társadalmi viszonyokat feltáró tudományos kutatómunkák és a vidéket szolgáló szociális modellek legalábbis ezt a bizakodó kijelentést sugallják.

Alpek B. Levente írásában a horvát-magyar határmenté együttműködési projektjeit ismerhetjük meg. Ezen a vidéken két nemzetállam perifériája érintkezik egymással. A szocializációs mintázatok hatását jól jelzi, hogy a horvát oldalon – ahol a családi gazdaságokat a szocializmus évtizedeiben sem számolták fel – az emberek könnyebben alkalmazkodtak a klasztereket, alternatív termelési és foglalkoztatási megoldásokat preferáló projekt-alapú gazdaságpolitikához.

Merőben más szociokulturális örökséggel találkozunk az Alföldön. A tanyarendszer erővel felszámolt romjain 1990 után kirívó egyenlőtlenségek alakultak ki. A kilencvenes években a tanyasi háztáji gazdálkodás mély válságba került, ami a rossz helyzetben lévő rétegek teljes kiszolgáltatottságához vezetett. A legszegényebbek elzártságát a tömegközlekedés szisztematikus felszámolása gettószerűvé tette. A tanyagondnoki hálózat célja a tanyák és a tanyán élők visszakapcsolása a társadalom vérkeringésébe. A hálózat felépítéséről és napi munkájáról Duró Annamária, a szegedi tanyavidék egyik legjobb ismerője számol be.

Kónya Nikolett írása a rendszerváltás utáni évtizedek másik vesztes településtípusába, a bányászfaluba, annak sajátos örökségi környezetébe kalauzolja az olvasót. A bányászat gyors felfutása és hanyatlása a mai településfejlesztés számára is tanulságos. Miközben a történeti társadalomfejlődést maga mögött tudó Dudar két-háromgenerációnyi bányászélet után is képes volt visszatérni a falusi lét keretei közé, a lakótelepekkel fejlesztett Petőfibányát éppen a városiasnak szánt épített környezete akadályozza meg ebben.

A még távolabbi múltba tekint vissza Lengyel Lea, aki a hagyományos, tehát a második világháború előtti és a mai falusi értelmiségi szerepeket veti össze. A hagyományos státuszok, mint a papi és a tanítói állás, ma már csak a személyes karizma révén nyernek tekintélyt. Az új vidéki struktúrákban a polgármesteri tisztség vált a helyi döntéshozatal legfőbb tekintélyévé.

A térkép szélét tárgyaló tematikus tanulmányok sorát Németh Krisztina írása zárja. Az interjú készítésének módszertani határait feszegető írás helyszíne az uradalmi puszta, amelynek cselédvilága Illyés Gyula révén egyszerűs és lezárt témának tűnhet. Pedig nem az. A történeti beidegződések tartósságát mi sem jelzi jobban, mint hogy a kétezres évek elején a cseléd mentalitás megannyi reflexe éppolyan élő, mintha nem lett volna sem földosztás, sem szövetkezetesítés, sem pedig rendszerváltás. S ha a tanyasi szociális munka speciális ismereteket követel meg, nem kevésbé áll ez a térkép szélén ma is szép számmal megtalálható pusztákra.

TAMÁSKA MÁTÉ
társfőszerkesztő

ALPEK B. LEVENTE

Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi Intézet, Földtudományok Doktori Iskola

***Határon átnyúló integrációs programok
és foglalkoztatási perspektívák*****1. BEVEZETÉS**

Horvátország 2011 decemberében, Brüsszelben aláírta a csatlakozási szerződést. Mindez három nappal azt követően történt, hogy a Tanács megszavazta az ország EU-csatlakozását. Így vált egyre nyilvánvalóbbá és kézzel foghatóvá, hogy 2013 júliusában, a tagállamok ratifikációját követően Horvátországot mint az Unió 28. tagállamát üdvözölhetjük. Az aláírással azonban a horvátok előtt álló feladatoknak nincs vége, számos fejlesztésre váró terület körvonalazható. Ugyanakkor a csatlakozásig elért eredményekkel, az együttműködések tapasztalataival kapcsolatban a többség elégedettségének adott hangot.

Európában a határ menti térségek közötti együttműködésnek jelentős hagyományai vannak. A második világháború utáni impulzusok, az Európai Határ Menti Régiók Szövetsége kezdeményezései, az egységes európai belső piac megvalósulása, az EU regionális politikája, valamint Kelet-Közép-Európa demokratizálódása a nemzeti határok átjárhatóságát könnyítették¹.

Az INTERREG-programok végrehajtását követően – amelyek átfogó célja volt, hogy a nemzeti határok ne jelentsenek akadályt az európai régiók kiegyensúlyozott fejlődése és integrációja előtt – a 2007 és 2013 közötti időszakban a Magyarország-Horvátország IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program megvalósítására kerülhetett sor. Az Európai Bizottság által elfogadott program első öt évére rendelkezésre álló közösségi támogatás 35,5 millió euró volt. A program a lehetőségek széles skáláját kínálta a kedvezményezettek számára, elsősorban két prioritás keretein belül (fenntartható környezet- és turizmusfejlesztés, valamint az együttműködő gazdaság és közösségek közötti humán erőforrásfejlesztés).

A közvetlen, határon átnyúló hatás biztosítása és a hatékony, eredményes fejlesztés megvalósítása érdekében mind a magyar, mind pedig a horvát oldalról szükséges volt partnerek bevonása. A projektek tervezését és végrehajtását az együttműködési feltételeknek megfelelően kellett végezni, ezért közös a projektfejlesztés, az emberi erőforrás, a projekt-

¹ PERKMANN, M., *Cross-Border Regions in Europe: Significance and Drivers of Regional Cross-Border Co-Operation*, in *European Urban and Regional Studies*, 2003/4, (10) 153–171.; DOKIC, I. ET AL., *Croatian experiences in establishing new modes of governance through the EU Neighbourhood Programme Slovenia-Hungary-Croatia*, World Planning Schools Congress 2006, Mexico City.

végrehajtás és a finanszírozás is. A projektek eredményeinek a határ mindkét oldalán érvényre kell jutniuk és számottevő hatást kell gyakorolniuk.²

2. CÉLOK ÉS MÓDSZEREK

Jelen tanulmány célja, hogy betekintést adjon a vizsgálat időpontjáig megvalósult fontosabb, munkaerő-piaci relevanciával is bíró Interreg- és IPA-programok eredményeibe, amelyek értékelésénél természetesen szerepet kapnak azok a hazai uniós támogatásból megvalósított programok is, amelyek a határ menti, hátrányos helyzetű térségben fejthették ki hatásukat, és amelyek tapasztalatainak felhasználása a határ túloldalán fekvő horvát területekre is számottevő hatást gyakorolhat. További célunk volt a munkaerőpiaci programok közép- és hosszú távú hatásainak értékelése.

Az EU és az interregionális, valamint határon átnyúló együttműködések viszonyát, azok jelentőségét, európai és hazai mozgatórugóit³, a poszt-szocialista, lokális gazdasági stratégiákat, a jelen tanulmányban vizsgált térség tágabb környezetének munkaerő-piaci viszonyait⁴ feltáró szakirodalmak mellett fontos volt értékelő elemzés alá vonni a Szlovénia-Magyarország-Horvátország Szomszédsgái Program tapasztalatait és a fejlesztés lehetséges további irányait feltáró geográfiai és regionális fejlesztési tanulmányokat⁵ is. Ezáltal lehetővé vált jelen vizsgálat célkitűzésének illeszthetése az eddigi kutatások logikai ívébe.

A retrospektív dokumentumelemzés során kvalitatív elemzésre törekedtünk, a pályázatokban közölt tartalmak látens szintjét megragadva azok eredményeire fókuszáltunk. A már strukturált szövegből kiemeltük a vizsgálat szempontjából releváns információkat. A fent ismertetett beavatkozás-mentes vizsgálatok mellett az empiria is kiemelt szerepet kapott. Az eredményeket a programokat koordináló szakemberekkel készített tematikus interjúk segítségével értékeltük. Az egyéni, diádikus interjúk strukturált vázlatok segítségével zajlottak, de a nyitott kérdések megválaszolásának is teret engedtek. A tematizálást, a tervezést, interjúkészítést és az átírást követően került sor az adatredukcióra, majd a tartalmi összegzésre, a kódolásra, a legfontosabb tartalmi szálak csoportosítására. A végén szükségesnek ítéltük igazolni az információk megbízhatóságát.

² JESSOP, B., *Regional Economic Blocs, Cross-Border Cooperation, and Local Economic Strategies in Post-Socialism: Politics, Policies and Prospects*, in *American Behavioral Scientist*, 1995/38, (5) 674–715.; SODUPE, K., *The European Union and Interregional Cooperation*, in *Regional and Federal Studies*, 1999, Vol. 9, Spring, No.1.

³ PERKMANN, M., i. m.

⁴ TÉSITS R. – WILHELM Z., *Szekszárd városfejlesztésének természetföldrajzi aspektusai*, in TÓTH J. – WILHELM Z. (szerk.), *A társadalmi-gazdasági aktivitás területi-környezeti problémái*, JPTE, Pécs 1996, 25–52.; BANK K. – RUDL J. – TÉSITS R., *Some Important Features of the Human Sphere in South Transdanubia*, in *Geografski Vestnik*, 2003/75, (1) 73–83.; TÉSITS R., *Characteristics of rural unemployment in South-Transdanubia*, in *Geografski Vestnik*, 2004/76, (2) 33–43.; TÉSITS R. – BOKOR L., *Új irányok a magyarországi távmunka terjedésében I.*, in *Humánpolitikai Szemle*, 2005/16 (1) 14–24.; TÉSITS R. – BOKOR É., *New Directions in the spreading of Hungarian telework*, in TÉSITS R. – TÓTH J. – VONYÓ J. (szerk.), *Atypical Forms of Employment Expansion: Experiences of the Visegrad Countries*, Doctoral School of Earth Sciences, Univ. of Pécs, Baranya County Labour Centre, Pécs 2005, 127–150.; TÉSITS R. – SZENORADSZKI E., *Hungary's experiment in legalizing casual employment*, in *International Labour Review*, 2010/149 (1) 121–129.

⁵ DOKIC, I. ET AL., i. m.; RECHNITZER J., *Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon*, in NÁRAI M. – RECHNITZER J. (szerk.), *Elválaszt és összeköt – a határ*, MTA, RKK, Pécs–Győr 1999.; RECHNITZER J., *A határ menti regionális együttműködés sajátosságai és a fejlesztés lehetséges irányai*, in *Pro Minoritate*, 2001/Nyár.

Az interjúkérdések összeállításánál az alábbi szempontokat tartottuk fontosnak. Az értékelés során olyan kérdésekre kerestük a választ, miszerint bekövetkeztek-e a programtól remélt változások, illetve mérhető-e ezek hatása. Amennyiben adatokkal alá lehet támasztani az eredményeket, melyek ezek közül a közvetlen, illetve a közvetett hatások. Választ kerestünk arra is, hogy a beavatkozások eredményezték-e a kívánt változást, és milyen külső körülmények erősítették, vagy éppen gyengítették azok elérését. Fontos volt vizsgálni, hogy miként javították a célcsoport helyzetét a programok, illetve voltak-e a célcsoporton túlmutató hatások. Célul tűztük ki továbbá a hatások területi különbségeinek értékelése mellett azok hosszú távú fenntarthatóságának vizsgálatát. Szándékunk volt feltárni a programok sikeres, valamint kevésbé hatékony elemeit, azok belső és külső okait, illetve hogy a már megvalósult programok mennyiben segíthetik a horvát tapasztalatszerzést. Kérdést fogalmaztunk meg a jövő megoldásra váró határ menti munkaerőpiaci feladataival kapcsolatban is.

3. EREDMÉNYEK

3.1. A Drávamenti térség foglalkoztatási zavarainak területi jellegzetességei

A Dráva menti – számos, korábban értékelt tényező alapján⁶ sereghajtónak számító – kistérség esetében az elmúlt évek folyamán sem történt olyan munkahelyteremtés, amely a foglalkoztatási helyzetet számottevően érintette volna. A mezőgazdaság a termelészövetkezetek megszűnésével a foglalkoztatásban egyre csökkenő szerepet játszik. Az alacsony jövedelmek miatt a helyi piac nagyon szűk lehetőséget biztosít az itteni foglalkozások bővüléséhez. A cigány lakosság átlagot jóval meghaladó aránya, ezzel együtt a szakképzetlenek közel kétharmados részvétele a munkaügyi regisztrációban jelzi a probléma súlyát. Bár a nagyarányú létszámleépítések a kilencvenes években megtörténtek, elmaradtak azok a fejlesztések, beruházások, amelyek nagyobb foglalkoztatást indukáltak volna.

Az érintett álláskereső komoly hátrányban vannak az eredményes fellépéshez szükséges információk, kapcsolatok és érdekérvényesítés terén is. Az elsősorban alacsony képzettségű réteg iránt közvetlen keresletet gerjeszteni igen nehéz a gazdasági folyamatokba való drasztikus beavatkozás nélkül. A munkaerő-piaci programok többsége azonban nem vesz tudomást e rétegről, hiszen az azokban történő részvétel szinte minden esetben előképzettséget, vagy legalább a nyolc általános iskolai osztály befejezését igényli. Az is igaz ugyanakkor, hogy az elmúlt évtized vége felé már nemcsak a hátrányos helyzetűek nem találnak munkát, hanem a magasabb iskolai végzettségűek sem. Valamilyen szempontból tehát e térségekben szinte minden álláskereső hátrányos helyzetű, hiszen tartósan munkára várnak azok is, akik folyamatosan képzik magukat. A még működő vállalkozások a talpon maradásért, a munkahelyek megtartásáért küzdenek, fejlődési lehetőségek híján nem szívesen kockáztatnak. A vizsgált határszakasz mindkét oldalán éppen ezek azok a kistérségek, amelyekben területileg egybeesik az országos átlagot többszörösen meghaladó munkanélküliség és a gazdasági megújulás képességének hiánya.

A fentiek alapján kijelenthető, hogy a foglalkoztatási és az öngondoskodási lehetőségek szempontjából e térségek népességének a többsége a rendszerváltást követő évtizedek egyértelmű vesztese. A helybeni foglalkoztatás meghatározó tényezői, a mezőgazdasági

⁶ TÉSITS R., – ALPEK B. L., *Labour market needs assessment of the Hungarian-Croatian border region*, Dél-Dunántúli Regionális Forrásközpont Szolgáltató Nonprofit Kft., Pécs 2012, 106.

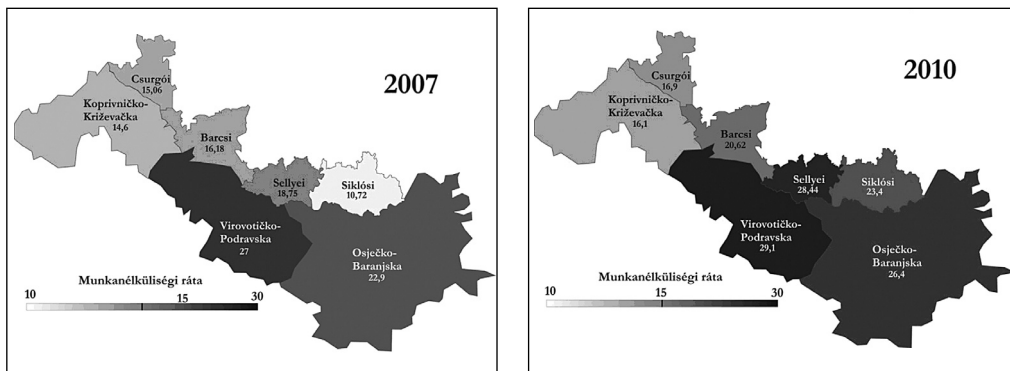
üzemek közül néhány maradt csak meg, csekély munkaerőigénnyel. A nagyvárosok itteni telephelyeként funkcionáló üzemek sorra zárták be kapuikat, tömegesen bocsátották el a zömében alulképzett falusi munkaerőt, a problémahalmazt rázúdítva a tehetetlen kiskisfalvakra. A vállalkozások térhódításának nem voltak, nincsenek meg a legalapvetőbb gazdasági, kiemelten humán tényezői. A legnagyobb foglalkoztatók a versenyszférában néhány száz fős munkavállalói létszámmal működnek. A vállalkozások zömmel családi alapú mikrovállalkozások, többnyire a szolgáltató szektorban, korszerűsítésre, fejlesztésre általában nincs lehetőségük. Ezt az is jól példázza, hogy a munkaerő-piaci intézmények által felkínált munkahelyteremtő pályázatokhoz évek óta nem csatlakoznak a gazdasági szervezetek. A külföldi tőke alig mutat érdeklődést e térség iránt. A gazdaság fejletlensége nem teszi lehetővé a szolgáltatások széleskörű térhódítását, így az még az öngondoskodásra sem ad sok lehetőséget. A szakképzettséggel, illetve önálló döntési képességgel nem rendelkező, nagyfokú önállótlanossággal és maximális kiszolgáltatottsággal jellemezhető álláskereső többsége életkora, iskolai végzettsége alapján, valamint hitelhez jutási és vállalkozói képesség híján nem tud önállóan gondoskodni magáról és családjáról.

A befektetők távolmaradását erősíti a nagyszámú, nemcsak képzetlen, de többségében sajnos motiválatlan álláskereső is, amely csoport munkaszocializációja igen nehéz feladat. A helyzetet súlyosbítja, hogy a szakképzett munkaerő képzési hiányosságokkal küzd és kellő gyakorlata sincs, ráadásul nem a hiányszakmáknak megfelelő végzettséggel rendelkezik. Ilyen feltételek mellett a vállalkozások nem települnek e térségekbe.

A mezőgazdaságnak foglalkoztatási szempontból egyre kisebb a szerepe, holott a térségben hosszú évtizedeken keresztül az agrártevékenység volt a meghatározó. Beigazolódni látszik, hogy a termelés gépesítetttségének fokozódása egyre inkább csökkenti az emberi munkaerő felhasználását az ágazatban. A feldolgozóipart, az építőipart néhány kisebb létszámú vállalkozás képviseli. A piaci viszonyok átrendeződése következtében a szolgáltatók profitérdekeltsége került előtérbe, így azokon a kistelepüléseken, ahol a forgalom nem biztosította a nyereséges üzemeltetést, a szolgáltatás csak részleges, azaz a boltok nyitvatartási idejét lecsökkentették. A periférikus elhelyezkedésű településekben multinacionális kereskedő cégek nem vetették meg a lábukat. Erre a későbbiekben sincs túl nagy esély, a nagyvárosok közelsége ezt a legtöbb esetben nem indokolja. A kereskedelmi vállalkozások csekély munkaerőigénnyel jelentkeznek, csak a fluktuáció okozta létszámkiegészést pótolják. A falusi turizmus „megizmosodását” a programok hiánya mellett az is gátolja, hogy a települések önkormányzatai forráshiányosak, többségük a lakókörnyezetét nem tudja olyan színvonalra fejleszteni, amely a vendégek számára azt vonzóvá tenné.

A megújulás képessége szempontjából tehát bizonyos értelemben hasonló a helyzet a határ mindkét oldalán fekvő kistérségekben. A tőke, így a fejlesztési saját források csaknem teljes hiánya az életképes gazdasági szereplők hiányát eredményezi. Kisvállalkozások sora szűnik meg, ugyanakkor a változásokat, összefogást gátló atomizálódás, a fejletlen kooperációs készségek nagyon gyenge kapcsolati hálót, az együttműködés és tapasztalatátadás hiányát eredményezik. Az amúgy is fejletlen, szűk belső piac, a fizetőképes kereslet hiánya, a fejletlen infrastruktúra, valamint az alacsony iskolázottság (a felsőfokú végzettség szinte teljes hiánya, középiskolai szinten elsősorban csak szakmunkás képzés) még az öngondoskodás lehetőségét sem teremti meg. A már meglévő vállalkozások nem tudják érdemben növelni munkavállalói létszámát, új, életképes kezdeményezések – a fentiek, valamint a fejletlen infrastruktúra, továbbá az ipari parkok hiánya miatt – pedig csekély számban jönnek létre.

1. ábra: A munkanélküliségi ráta térbeli alakulása

3. 2. A 2005 és 2012 között megvalósult Interreg- és IPA-programok főbb tapasztalatai

Az Interreg III. (A) legfőbb célkitűzése a társadalmi-gazdasági centrumok határon átnyúló és fenntartható regionális fejlesztésének közös stratégiáin alapuló támogatása volt. Ez esetben a határon átvéelő együttműködések legalkalmasabb térszínének a NUTS III bizonyult.

Az előcsatlakozási támogatási eszköz (IPA) a csatlakozási folyamatban részt vevő országoknak nyújt segítséget, 2007 és 2013 között. Fő célkitűzése, hogy egységes keretbe foglalva elősegítse a támogatások hatékonyságának növelését, az intézményi kapacitások erősítését, a határon átnyúló kooperációt, a társadalmi-gazdasági fejlődést és a vidékfejlesztést. Az előcsatlakozási támogatás nyilvánvalóan hozzájárul a tagjelöltek és a lehetséges pályázók stabilizációjához és integrálódási folyamatához, figyelembe véve azok specifikus adottságait.

Határon átnyúló gyógynövény gyűjtő-termelő-feldolgozó-értékesítő hálózat a határ menti térség gazdaságának fejlesztése érdekében

A projekt a Szlovénia-Magyarország-Horvátország Szomszédsági Programban, az Európai Unió és a Magyar Köztársaság társfinanszírozásával valósult meg, és a határ menti gazdasági térség kialakítása érdekében fogalmazódott meg. A megelőző kutatások alapján megállapítható volt, hogy a legjobb alternatív jövedelemszerzési, munkahely-teremtési lehetőséget a térségben az agrárintegrációs programok jelentik. A cél ezért egy olyan önfenntartó, gyógynövénybegyűjtő, termelő és felvásárló klaszter kiépítése volt, amely munkát, megélhetési lehetőséget biztosít a hátrányos gazdasági térségekben élő vidéki emberek számára. Cél volt továbbá egy gazdaságfejlesztési, agrárintegrációt elősegítő modell kialakítása, és a későbbiekben e modell átültetése a gazdaság más területeire is. A horvát oldali határ menti térség hasonló problémái és adottságai miatt a projektben való részvétel és ennek eredményei hasznos tapasztalatokat szolgáltatnak egy hasonló horvátországi program megvalósításához, a modell teljes körű vagy részleges adaptálásához. A Herbal Network projekt magyar-horvát együttműködéssel valósult meg. Horvát oldalról az Eszék-Baranya Megyei Munkaügyi Központ a projekt szakmai partnere. Az Eszéki és Baranya Megyei Munkaügyi Központ hosszú távú együttműködését egy 2004-ben alá-

írt megállapodásban rögzítették. A két munkaügyi központ a Herbal Network projekt után már egy újabb közös pályázatot is benyújtott.

Mivel a természeti adottságok hasonlóak, a projekt példaértékű a horvát oldal számára, az itt megszerzett tapasztalatokat a Horvát Munkaügyi Központ a határ másik oldalán kamatoztatja. Jelenleg mindkét oldalon folyik a gyógynövények korlátozott mértékű termelése és gyűjtése, valamint korlátozott számban vannak a feldolgozásra, értékesítésre szakosodott vállalkozások. A későbbiekben kialakulhat egy integrált horvát-magyar beszállítói, felvásárlói és feldolgozói hálózat, amely közös erővel képes lehet az exportpiacon történő fellépésre.

A közös, strukturált információáramlással a begyűjtés menete a kereslethez igazítható, és a szezonális bevételkiesés minimalizálható. Nagyobb mozgásteret jelent a felvásárlók számára a másik országban termő fajok kínálata (pl.: medvehagyma, kálmosgyökér). Ezen túlmenően a tapasztalatcsere a hálózat több szintjén és tevékenységi területén is megvalósul: a munkaügyi központok intézményrendszerének működésénél, a pályázati menedzsment területén, valamint a két országbeli vállalkozók eltérő értékesítési, piaci ismeretét illetően is.

A nyugat-európai piac megköveteli a begyűjtött növények és a termékek minőségét (pl.: vegyszermentesség, hatóanyag tartalom), főleg a biotermékek esetén. A projekt keretében a Pécsi Tudományegyetemen üzembe helyezték azokat a berendezéseket, amelyek – kiegészülve a már a térségünkben másutt működő berendezésekkel – biztosítják a teljes körű bevizsgálás lehetőségét, amellyel magasabb ár érhető el az exportpiacon.

Képzéssel a minőségi (pannon) falusi turizmusért

A projekt átfogó célja a munkaerő szaktudásának fejlesztése volt a határ menti régióban (a továbbiakban: „Pannon régió”), a falusi vendéglátóhelyek körében. A projektcél ezen szolgáltatók számára egy, a határokon átnyúló, a Pannon régió adottságaihoz igazodó terület specifikus képzési programjának kialakítása és lebonyolítása volt. A projekt eredménye egy újonnan kifejlesztett közös horvát-magyar tananyagban manifesztálódott, amely a „European Curriculum for Training in Rural Tourism” ajánláshoz igazodik, és 10 modulból épül föl.

Az egyes modulok kategóriákra, a kategóriák pedig tananyagokra oszlanak. A modulok átlagosan öt kategóriát tartalmaznak, és a hozzájuk kapcsolódó „cikkek” rendszerint egyéb kiegészítő dokumentumokat, prezentációs anyagokat, illetve magyarázó ábrákat is magukban foglalnak. Az egyes elemek közötti navigálást rövid leírások segítik, amelyek alapján az érdeklődők betekintést nyerhetnek a tananyag rész által érintett főbb kérdéskörökbe. A tananyagok az alapoktól építkezve (1. modul: Turizmus és rekreáció), a speciálisabb elemek felé haladva navigálnak el a turizmus, kiemelten a falusi turizmus világába. A bevezető gondolatok és a fogalmi elemek tisztázása után ugyanis a vendégfogadás jellegzetességei, az elszállásolás kérdései és az étkeztetés, illetve vendéglátás következik. Az anyag teljes körűségéhez hozzájárul, hogy az 5. modultól kezdve más megvilágításba helyeződik a problémakör, nevezetesen a programok szervezése, a természeti környezet és a helyi kultúra, a marketing és a promóció, illetve a jogszabályi háttér kerül bemutatásra. Mindezek mellett a tananyag részét képezik menedzsmenttel és az egészséggel, biztonsággal kapcsolatos ismeretek is. A modulok végén közölt zárszó összefoglaló gondolatokkal segít az ismeretanyag szintetizálásában és az anyagrésznek a tananyag egészében történő elhelyezésében, a falusi turizmus megismertetése szempontjából fontos szerepének

megértésében. Ezen tananyagrészek a bevezető szövegeknél részletesebben szemléltetik a modulok tartalmi felépítését. Az elkészült munka jellegzetessége – ahogyan az a projekt megvalósítása során kiemelt szempont volt –, hogy egyaránt épít a horvát és a magyar falusi turizmus jellemvonásaira, a fogalmakat, illetve a különböző trendeket mindkét ország szempontjából érzékelteti. A konkrétumok mellett gyakran tartalmaz történeti, és térbeli (dominánsan az Európai Unióhoz) kapcsolódó kitekintéseket is, ezzel hívva fel a figyelmet a falusi turizmusban megmutatkozó trendekre és a jövő várható kihívásaira. Mindezeket együttléve elmondható, hogy a mindenki számára ingyenesen elérhető tananyag valóban jó szolgálatot tehet mind a téma iránt érdeklődőknek, mind a területen tevékenykedő szállásadóknak és egyéb érintetteknek.

A projekt közvetett célcsoportját a Pannon régió falusi és tanyasi vendéglátóhelyeinek tulajdonosai (falusi turizmus-szolgáltatók), illetve a turisták alkották, közvetlen célcsoportjai pedig a képzéseken részt vevő falusi turizmus-szolgáltatók voltak. A tananyag segítségével a célcsoport fejlesztési szolgáltatási színvonalát, illetve új falusi vendéglátóhelyek elindítása is könnyebb, amely által egy újabb lépés tehető az integrált turisztikai termékkínálat megalapozása felé.

„Együttműködés határok nélkül” Magyar-Horvát Foglalkoztatáspolitikai Szakértői Akadémia (2010–2011)

A Dél-dunántúli Regionális Munkaügyi Központ három különböző témakörben nyert el támogatást, amelyek közül kettőben vezető kedvezményezettként vesz részt (ezek: „Együttműködés határok nélkül”, Magyar-Horvát Foglalkoztatáspolitikai Szakértői Akadémia, valamint „Tanulás és munka”, pályaválasztási, pályakorrekciós projekt), egyben pedig konzorciumi partnerként („Munka és egészség” foglalkozás-egészségügyi projekt, kutatással, fejlesztéssel, innovációval). Az első, formalizált együttműködés 2001-ben a Baranya megyei és az eszéki munkaügyi központ között jött létre, ezt két évvel később követte a Somogy megyei, illetve a virovitcai munkaügyi szervezetek közti megállapodás. A szervezet régiós átalakulása után azonnal, 2007-ben regionális szintre emelték az együttműködést.

A Baranya-Eszék-Baranya, a Somogy-Verőce és a Zala-Muraköz-Varasd kapcsolatrendszer más-más problémák mentén, más-más motivációkkal alakult. A baranyai és somogyi kapcsolatok egyrészt konkrét, kishatár menti együttműködések támogatását jelentették, másrészt több uniós finanszírozású projekt megvalósításában is testet öltöttek. Az INTERREG program támogatásával két sikeres projektet valósítottak meg (lásd fentebb), az egyiket a Herbal Network, a másikat a Pannonian Tourism keretében, így már tapasztalatokkal rendelkeztek a kooperáció megvalósításának hatékony módjaival kapcsolatban. A Pannon Tourism (2008 februárjában zárult) célja a Pannon régió adottságaihoz igazodó képzési program kialakítása és lebonyolítása volt, a falusi turizmus szolgáltatási színvonalának növelése érdekében. A Dél-dunántúli Regionális Munkaügyi Központ mellett a Nyugat-dunántúli Regionális Munkaügyi Központnak is számos tapasztalata van a határ menti együttműködésben. A Zala, Muraköz és Varasd közötti kapcsolatrendszer a közös foglalkoztatási problémák feltárására és együttes kezelésére törekedett. Így zajlott az általános problémafeltárás jegyében, 2004-ben az I. Magyar-Horvát Foglalkoztatási Konferencia Nagykanizsán, majd a második ilyen tanácskozás 2006-ban, Zalakaroson, ahol már konkrét témáról, a tranzitfoglalkoztatás lehetőségeiről és gyakorlatáról cseréltek eszmét a résztvevők. A második konferencia nyitva hagyta az intézményes együttműkö-

dés kérdését, amelynek megoldását egy létrehozandó Szakértői Akadémia kompetenciájába utalta.

A Szakértői Akadémia általános célja egy határ menti, magyar-horvát integrált munkaerő-piac támogatása. Létrehozásával rövid távon megteremthető az intézményes együttműködés, hosszú távon pedig mód nyílik a foglalkoztatáspolitikai eszközrendszer alkalmazásának összevetésére, összehangolására, a közös projektgenerálásra foglalkoztatáspolitikai tartalommal, ennek eredményeképpen a szervezeti tudás átadása, illetőleg az egymástól való tanulás által a gazdaság teljesítőképessége új lendületet kaphat.

Az Akadémia szakértői műhelyekben vizsgálták az együttműködés egyes lehetséges terepeit, 8 workshop és 3 foglalkoztatáspolitikai konferencia keretében végezték munkájukat. A szakmai műhelyek összefoglaló tanulmányok formájában rögzítették az egyes workshopok és a konferencia eredményeit. A projekt keretében létrehozták a Virtuális Akadémiát, melyben a tanulmányok publikálásán túl alkalom nyílt a szakértők online kooperációjára, tapasztalatcserejére is.

Közvetlen célcsoportként jelölték meg a munkaügyi szervezetek foglalkoztatáspolitikai szakértőit, a munkáltatói szervezetek tisztségviselőit, a szociális partnerek képviselőit, a munkaerő-piaci szolgáltatást végző civil és nonprofit szervezetek vezetőit. Közvetett célcsoportok voltak a munkaügyi szervezetek és a munkaerő-piaci szolgáltatást végző civil és nonprofit szervezetek munkatársai, a határ menti térség regisztrált álláskeresői, a határ mentén működő felnőttképző intézmények és nonprofit szervezetek, illetve a hiányszakmák miatt foglalkoztatási gondokkal küzdő munkáltatók.

A program eredményes megvalósításától azt várták, hogy hatására a projektpartneren kívül a foglalkoztatáspolitikával foglalkozó civil és nonprofit szervezetek és az önkormányzatok, kamarák, szociális partnerek és munkáltatók között is megindul először egy szakértői szintű, később pedig megvalósítói szintű kommunikáció és együttgondolkodás. Ez gyakorlatilag a közös munkaerőigény felmérését, közös képzési, átképzési programok indítását, közös projekttervezési gyakorlat megvalósulását jelenti.

Az IPA „Tanulás és munka” magyar-horvát határ menti együttműködésben (2007–2011)

A projekt célja egy hatékonyabb és kiegyensúlyozottabb munkaerő-piac fejlesztése, annak elősegítése a határ menti régiókban, Magyarországon és Horvátországban, az oktatási és más intézmények között létrejövő együttműködés kialakításával. A projekt a célcsoport tagjai számára olyan programokat biztosít (pályaválasztási rendezvények, cserediák program, hátrányos helyzetű fiatalok pályaválasztási tábora), amelyek a jövőbeni munkaerő-piaci pozíciójuk erősödését segítik. A határon átnyúló közös munka során a képzési, pályaválasztási rendszerek és módszerek legjobb gyakorlatainak cseréje, a tanintézetek közötti együttműködések kialakítása, a hálózatépítés is közvetlenül megjelent. Közvetlen célcsoportja a magyar és horvát iskolarendszerben tanuló, pályaválasztás előtt álló fiatalok köre volt. A program különböző elemei ezen célcsoport pályaválasztását segítették elő az iskolák és a munkaügyi szervezet közötti együttműködés kialakításával, a rendezvényekkel és a legjobb gyakorlatok átvételével, a két országban alkalmazott egyedi módszerek átadásával. A célcsoporton belül a hátrányos helyzetű fiatalok kiemelt haszonélvezői voltak a projektnek.

3. 3. Az együttműködések átfogó értékelése

A magyar-horvát munkaerő-piaci együttműködések – még ha hatásuk a munkanélküliség alakulására nem is mérhető vagy számszerűsíthető – mindenképpen fontos lépést jelentenek akár a pályaválasztási tanácsadás, akár a képzés vagy a konkrét munkavégzés révén a jövedelemszerző tevékenység bővítése irányába.

A gyógynövény-gyűjtő-termelő-feldolgozó-értékesítő hálózattal kapcsolatban alapvető és logikus feltevés volt, hogy a rendszer akkor működőképes, ha van, aki informálja a gyűjtőket az igényekről. A piaci információk szükségessége miatt szervezték meg azt az integrátori hálózatot, amely a nagykereskedői szintet jelenti, és amely a feldolgozóüzem és a termelő közé lépett be. A program tükörprogramként működött, Magyarországon az Ormánságban, Horvátországban ettől különválasztva, de hasonlóan valósították meg.

A magyar oldalon a Schmidt und Co. Gyógy- és Fűszernövény Kereskedelmi Kft. bak-sai gyógynövényüzeme családi vállalkozásként 1997 óta foglalkozik gyógy- és fűszernövények termesztésével, gyűjtésével, felvásárlásával, elsődleges feldolgozásával, kereskedelmével. Az ormánsági terület kiválasztása a munkaerő-piaci szempontokon túl több aspektusból is előnyös. A vadon előforduló több mint száz gyógy- és fűszernövény nem szennyezett, jó termőhelyi adottságokkal rendelkező területről származik. A munkaerő-igényes gyűjtő tevékenységre – ott, ahol egyébként más munkalehetőség nincs – óriási igény mutatkozik. A feldolgozás a hazai népgyógyászat tapasztalatait és a legújabb szakirodalmi forrásmunkákat felhasználó kutató-fejlesztő tevékenységgel egészül ki, a Pécsi Tudományegyetem Növénytan és Farmakognóziák Tanszékeinek részvételével. A továbbfejlődés lehetősége is adott, a térségben szárítók üzembe helyezésével, ha jelentős jövedelemtermelés nem is érhető el, megtakarítás és életminőség javulás mindenképp. Az együttműködés ebben a szakaszban a tapasztalatok átadásában öltött testet.

A megvalósítás során – a hasonlóságok mellett – számos eltérés is megfigyelhető volt a határ két oldalán. A különbségek, amelyek a sikerességet is alapvetően befolyásolták, történelmi és kulturális okokra is visszavezethetőek. Horvátországban a mezőgazdaság szocialista átalakítása során nem volt olyan erős az iparosítási kényszerrel párosuló termelőszövetkezeti átalakítás, így a családi gazdaságok kialakulásának a feltételei is adtak voltak. Ugyanakkor a földművelés nagyobb fokú megbecsülése és a rugalmasabb szabályozási háttér miatt a horvát oldalon a program is sikeresebb lehetett, az intenzíven beinduló önszerveződés klaszter létrehozására is irányult, amelynek célja többek között feldolgozó, szárító, sajtoló gépek üzembe helyezésére is kiterjedt. Az őstermelőkkel kapcsolatos szabályozás, valamint a magyar munkaerő-piaci szervezet akkor aktuálissá váló területi átszervezéséből adódó változások az integrátori hálózat szakmai, tanácsadói koordinálásra irányuló tervei elé akadályokat gördítettek. A magyar program sikeressége az eredeti célkitűzések szempontjából is megkérdőjelezhető. Ezek a célok ormánsági munkanélküliek tömegeinek hosszú távú, bár relatíve szerény jövedelemszerző tevékenységének biztosítására irányultak. Ma már inkább csak gyógynövény-termeléssel foglalkoznak. A sikeresebb programhoz minden bizonnyal hosszabb időtartamú, időbeni csúszásoktól mentes projektre lett volna szükség, így a képzések sem a téli időszakra estek volna. A tevékenység jövedelemtermelő képességét az is erőteljesen befolyásolja, hogy a növényeket egy-másfél évtizede változatlan áron vásárolják fel.

A szakmai együttműködésre, a pályaválasztási rendezvények szervezésére, valamint a közös tananyagfejlesztésre irányuló programok ugyanakkor mindkét oldal számára maradéktalanul sikeresnek mondhatóak. Ezen programok közvetett munkaerő-piaci hatásai sem mérhetőek, az egy év alatt a rendezvényeket látogató 15 000 regisztrált résztvevői lét-

szám azonban magáért beszél. A Pannon Tourism programban az egyeztetések előtti magyar elképzelés egy, a Dráva menti térség turisztikai vonzerejének fokozására, a fogadó-képességet bővítő komplex turisztikai termékcsomag kialakítására irányult, azonban, mivel a horvát oldalon számos családi kisüzem foglalkozik vendéglátással, illetve kapcsolja össze a háztáji termelést a szállásadással, a közös célkitűzés a falusi vendéglátáshoz kapcsolódó tananyagfejlesztés lett. A jól hasznosítható, előadásokat, illusztrációkat is tartalmazó, interneten is elérhető tananyag Magyarországon az OKJ-s képzés mellett kiegészítésként használható.

4. KÖVETKEZTETÉSEK

Összességében elmondható, hogy az együttműködési programok anyagi, forrásigényes elemei addig működtek, amíg azokat finanszírozták. Ezen esetekben a programok zárása egyben azok fenntartását is megakadályozta. A nem finanszírozás-igényes programok, amennyiben helyi igény is mutatkozott – tehát nem hibás feltevésen alapultak, illetve alapvető változások nem következtek be –, hosszú távon fenntarthatónak bizonyultak. A fentiekben túl a határon átnyúló programok megvalósítását nehezítették a jogi, szabályozási háttér nehézségei, a szemléletbeli problémák, az egyes tevékenységekhez fűződő hagyományok hiánya, valamint a projektek időbeni csúszásai is. Emellett a fenntarthatóságot veszélyezteti, hogy a projekten kívüli üzleti érdekellentétek miatt a partnerséget nehéz biztosítani.

A horvát-magyar együttműködés ellenben minden esetben kiválóan, zökkenőmentesen működött, ami annak is köszönhető, hogy a kooperáló térségek hasonló munkaerő-piaci problémákkal, hasonló módszerekkel küzdenek, ezt az is mutatja, hogy még a projekt-beszámolók, értékelések is hasonló eredményekre jutottak. A horvát partnerek minden esetben rugalmasságról tettek bizonyosságot, kreatív hozzáállásuk talán a kevesebb adminisztratív korlát és jogszabályi béklyó, így egy rugalmasabb munkaerő-piaci szervezeti háttérnek is köszönhető. A kapcsolatok, együttműködések fenntartása, bővítése tehát Horvátország európai uniós csatlakozását követően is indokolt, a horvátok saját útjukat járva, de a magyar uniós tapasztalatokat is átvéve stabilizálhatják leghátrányosabb térségeik munkaerő-piaci helyzetét.

SUMMARY

Cross-border integration programs and employment prospects

The study provides an insight into Interreg and IPA programs achieved so far, having significant impact on the labor market of rural areas. Another objective is the evaluation of the effects of labor market programs with the help of the interviews with experts coordinating these programs. However, the Croatian-Hungarian cooperation was perfect, went smoothly, which is also due to the similar labour market problems of the cooperative areas. They fight with similar methods, even in the project reports, evaluations are also found with similar results. It has become clear that financial resource-intensive element cooperation programs operated until they were financed. In these cases, the closing of them prevented sustainability. The non financing-intensive programs, especially if there was local demand – which were not based on a faulty premise, and no fundamental changes took place – proved to be sustainable. The maintenance and expansion collaboration is an important task after the EU accession of Croatia who, walking on her own way but taking over the Hungarian experience, can stabilize the labor market situation in the most underdeveloped areas.

DURÓ ANNAMÁRIA

Szegedi Tudományegyetem, Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar,
Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék

***Tanyák és tanyagondnokságok az Alföldön
és foglalkoztatási perspektívák***

A szociális ellátás rendszerében van egy olyan, személyes gondoskodást nyújtó alapszolgáltatási forma, amelynek elnevezésében sajátos módon nem egy meghatározott élethelyzet, egy kiemelt korosztály vagy segítségre szoruló társadalmi csoport jelenik meg, hanem két településtípus. A falu- és tanyagondnokok az intézményhiánytól sújtott kistelepüléseken és a szórvány jellegű külterületeken teljesítenek szolgálatot. Akár embereket visznek, akár szolgáltatásokat hoznak, azért dolgoznak, hogy a helyi közösség rászoruló tagjai számára megkönnyítsék, vagy egyáltalán lehetővé tegyék a mindennapi életvitellel járó utazásokat. Járművükkel így földrajzi és társadalmi értelemben egyaránt közelebb hozzák a szűkebb településkörnyezeten túli világot a gondjaikra bízott emberek lakóhelyéhez.

A társadalmi csoportok és a földrajzi tér kapcsolatát kutató szociálgeográfia felfogása szerint az emberi lét teljessége hét társadalmi alapfunkcióra osztható.¹ A munka, a lakás, az ellátás, a képzés, a pihenés, a közösségekben élés és a közlekedés-kommunikáció szerepkörei a bennünket körülvevő tér meghatározott pontjaihoz kötődnek. Életminőségünket alapvetően meghatározza, hogy lakóhelyünkről kiindulva mekkora távolságokat kell legyőznünk az egyes alapfunkciók gyakorlása érdekében, s hogy saját erőnkből egyáltalán képesek vagyunk-e erre. Az előbbi települési, az utóbbi társadalmi hátrányok forrása. A falu- és tanyagondnokok küldetése ebben a megközelítésben az, hogy – a „vidékfejlesztés szelíd módszerét”² követve – megakadályozzák a kétféle hátrány térbeli és társadalmi kirekesztődéssel fenyegető végzetes összekapcsolódását.

A magyar tanya az alföldi mezővárosok határhasználati-munkaszervezési rendszerének részeként született meg és terjedt el a török hódoltság után. Ezt az életformát a mezőgazdasági földterület közelsége tette vonzóvá, és az anyatelepülés közösségétől való távolság nehézzé, amit a kitelepedők számára csak egyetlen különleges előny ellensúlyozhatott: a szabadság. A központi hatalom szemében viszont mindenkor szálka volt a kiismerhetetlen és ellenőrizhetetlen tanyavilág, az elmaradottság fölszámolására tett intézkedései így egyúttal a szabadság korlátozását is jelentették. A községezési terveket – az 1780-as és az 1860-as évek elvetélt kísérletei után – végül a szocializmus rendszere váltotta valóra, a földtulajdon-viszonyok egyidejű átalakításával. 1949 és 1956 között közel nyolcvan

¹ BERÉNYI I., *A településkörnyezet társadalomföldrajzi vizsgálata*, in *Földrajzi Értesítő*, 1983/1, 37–47.

² CSÖRSZNE ZELENAK K. (szerk.), *Falugondnokság – a vidékfejlesztés szelíd módszere*, Magyar Tanya- és Falugondnoki Szövetség, Kecskemét 2004.

új tanyaközség került rá az Alföld térképére³, a központi belterületek fejlesztése azonban nem hozta meg a várt eredményt, mert a falu is megszületett, és – megváltozott kapcsolatrendszerben ugyan, de – a tanya is megmaradt. És megmaradtak a távolságból fakadó problémák is.

Magam a megfigyelés és a cselekvés összekapcsolásával szeretnék néhány gondolatot megfogalmazni a tanyai életmód térbeliségéről. Írásom főszereplői a Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest megye tanyás településein tevékenykedő tanya gondnokok, akiknek újabb és újabb nemzedékeivel az alapképzés egyik előadójaként személyesen is találkozom. Történetünknek sajátos párhuzamai vannak: engem a szociálgeográfia művelőjeként az vezetett a kiválasztott szegedi tanyaközségekbe a rendszerváltás küszöbén, hogy megismerjem a tanyát az egykori anyavárossal és a mai faluközponttal összefűző térkapcsolatokat, nekik pedig az a feladatuk, hogy segítő hivatásukat gyakorolva maguk teremtsék meg ezeket. Mielőtt azonban munkájukról szólnék, hadd mutassam be röviden azt a településkörnyezetet, ahol dolgoznak.

TANYÁINK SORSA

A tanya szó hallatán az alföldi táj idilli képe jelenik meg szemünk előtt: fehérre meszelt falak, ringatózó búzatablák, susogó nyárfák, távolba futó dűlőutak... Pedig a mezőgazdaság e településformája és a hozzá kapcsolódó paraszti életmód, mely emberléptékűvé tette és élettel töltötte meg a mezővárosok tágas határát, ma már a múlté; új élet formálódik a régi keretek között.

Sokan és sokféle szaktudomány eszköztárával próbálták már megfejteni e különös szórvány titkát. Bennem az a meggyőződés alakult ki, hogy a határban álló lakóház, a gazdasági épületek csoportja és a hozzájuk tartozó földterület együttesét magába foglaló tanya lényegét a zárt településhez fűződő viszonya fejezi ki leginkább: térben elkülönül tőle, ám társadalmi értelemben hozzátartozik. Ezt a kapcsolatot – a táj és az ember nézőpontját egyesítve – a szociálgeográfia fogalomrendszerével lehet a legpontosabban leírni. Ebben a megközelítésben a tanyás települések zárt belterületét és szórvány jellegű külterületét azok a térkapcsolatok fűzik össze, amelyeket a helyi társadalom két területi csoportjának tagjai alakítanak ki az életvitelükhöz kötődő társadalmi alapfunkciók gyakorlása során.

A tanyarendszer fejlődéstörténetében, melyet Albert Demangeon nyomán másodlagos településszóródásnak nevezünk⁴, a zárt települések két típusa játszik szerepet: a tulajdonképpeni szóródás színterét jelentő tanyás mezővárosok és a szórványok besűrűsödése útján kialakuló tanyaközségek. Településfejlődésüknek – noha egyikük múltja évszázadokra, másikuké csak évtizedekre nyúlik vissza – több közös vonása is van.

Az alföldi mezővárosokat, amelyek dunántúli, erdélyi és felvidéki sorstársaikhoz hasonlóan a középkori Magyarország kiváltságolt települései közé tartoztak, a faluhálózat 15–17. századi pusztulása tette a népességkoncentráció központjaivá. Megnövekedett határukat nem illesztették bele a jobbágytelki rendszerbe, hanem a külterjes állattartás szolgálatába állították. A ménesek, gulyák és juhnyájuk – közösen fogadott pásztorok keze alatt – kora tavasztól késő ősziig a pusztának nevezett külső legelőt járták, jószágai téli ellátásáról azonban minden gazdának egyénileg kellett gondoskodnia a kaszálóján. Ezek

³ BERÉNYI L., *Községi önállósítások az Alföld területén a XX. században*, in *Limes*, 1998/ 2–3, 161–177.

⁴ HOFER T., *A hazai tanyarendszer és a másodlagos településszóródás külföldi példái*, in PÖLÖSKEI F. – SZABAD GY. (szerk.), *A magyar tanyarendszer múltja*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1980, 9–60.

a szállásnak, mezei kertnek vagy teleknek is mondott magánbirtokok lettek a tanyaosodás kiindulópontjai.

A mezőgazdasági földterület új meghódítása fokozatokon keresztül ment végbe. Erdei Ferenc felfogása szerint a tanyafejlődés egyes korszakaira a mezőgazdasági üzemenként működő, *még nem lakott tanyák*, a városi otthon és a külterületi lakóhely nemzedéki váltására épülő *kisgazdatanyák* és az anyavárostól lakóhelyi értelemben elszakadt *farmtanyák* túlsúlya jellemző.⁵ A kinn élőkben azonban a távolságok ellenére sem halványult el az anyavároshoz való tartozás tudata. Tömörkény István egyik 1904-ben megjelent novellájában így vall erről:

*„Mert ez a kintvaló nép (valami negyvenezer lélek) soha nem nevez mást hazának, csak a szülővárost, amelyből kiszármazott. Ha azt mondja, hogy: haza megyek, akkor azt mondja, hogy: a városba megyek. Ha ellenben bárhonnan a tanyája felé megy, akkor azt mondja: megyek elő. Kérdezd meg a lánytól a tanyaudvarban: Hát az apád merre van? Azt mondja rá: oda van elő – ami annyit jelent, hogy bent van a tanyaházban.”*⁶

Mivel a településszóródás mértékét és ütemét a helyi sajátosságok határozták meg, különböző fejlettségi szinten álló tanyavidékek gazdag változatossága jellemezte az Alföldet. A Duna-Tisza közti homokon, a művelési ágak egyensúlyára épülő kertkultúrás tanyák világában korán megindult az állandó kiköltözés, a Tiszántúl állattenyésztésre és gabonatermesztésre specializálódott szántóföldi tanyaínak területén azonban szorosabb maradt mezőváros és tanya világa kapcsolata.⁷ Különbözött az emberek gondolkodásmódja is: a külső legelő felosztásakor Debrecenben például csak az kaphatott tanya földet, akinek városi háza is volt, Szeged és Kecskemét viszont olyan kisbérelőket, illetve kisbirtokosokat is parcellához juttatott, akiket lakóhelyük nem kötött az anyavároshoz.

Addig, amíg a tanyák nem voltak állandóan lakottak, vagy ha azzá váltak is, az ott élőknek volt hová visszavonulniuk, a civilizáció javainak hiánya a szórványéletmód természetes velejárójának számított. Mikor azonban mind többeknek lett a bölcsőtől a sírig való lakóhelye a tanya, megváltozott a helyzet. Az ellátatlanság leküzdésére két út kínálkozott: a társadalmasulás, mely a kinn élők összefogását jelentette a számukra fontos intézmények határba telepítéséért, és a politika programja, a községesítés, mely épp ellenkezőleg: a tanyaiak falvakba költöztetését szorgalmazta. Határbeli templomok, iskolák, boltok, vasútállomások közelében több helyen megindult a tanyák összesűrűsödése, ami egyes határrészek községi önállósulásához is vezethetett. A 20. századi tanyaközségek döntő többsége azonban a tsz-szervezéssel összekapcsolt közigazgatási reformnak köszönheti létét.

Ebben a kettős szorításban megtört a tanyaosodás évszázados lendülete: a kirajzás helyett az elvándorlás és a fiatal faluközpontokba való beköltözés lett a népességmozgás fő iránya, ami a külterületen élők lélekszámának soha nem látott mértékű megfogyatkozásához vezetett: 1949 és 1990 között 1,1 millióról (33,0 százalék) alig 200 ezerre (6,4 százalék) csökkent az alföldi megyék tanyai lakosainak száma és aránya.⁸ Különösen drámai volt

⁵ ERDEI F., *Magyar tanyák*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1976. (Az 1942. évi kiadás hasonmása)

⁶ TÖMÖRKÉNYI I., *Gerendás szobákból*, Singer és Wolfner, Budapest 1904, 182.

⁷ BALOGH I., *Az alföldi tanya gazdálkodás*, in SZABÓ I. (szerk.), *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848–1914*, I., Akadémiai Kiadó, Budapest 1965, 429–479.

⁸ BECSEI J., *Az alföldi város és a külterületi népesség*, Az OTKA T 4511 sz. kutatási téma 3. kiadványa, MTA FKI, Budapest 1995.

a Tiszántúl feketeföldi területeinek vesztesége; a homoki tanyák jobban tudtak alkalmazkodni a megváltozott feltételekhez.

A kijelölt tanyaközpontok a hozzájuk rendelt tanyavilág pusztulása árán formálódtak faluközpontokká, méghozzá úgy, hogy a belső népesség-átcsoportosulást, amelynek a külterületi építési tilalom volt a leghatékonyabb eszköze, az összlakosság állandó fogyása kísérte. Am ahogyan az alföldi mezővárosok határa sem egyik napról a másikra népesült be annak idején, a tanyaközségek külterületéről való visszavonulásnak is megvannak a maga állomásai. A szegedi földön önállósult Szatymaz, Zákányszék és Mórahalom példája azt mutatja, hogy azok a „*kinn élők*”, akik házat építettek a belterületen, előbb rendszerint a „*kintről bejárók*”, majd a „*bentről kijárók*” kettős életvitelét folytatták, mielőtt a faluba költözve „*benn élőkké*” lettek volna.⁹

Nagyüzemi mezőgazdaság és tanya gazdálkodás látszólag összeegyeztethetetlen fogalmak, a valóságban mégis sikerült kialakítani az együttélés formáit, sőt, éppen a tsz-ek voltak azok, amelyek – munkalehetőségekkel, terményfölvásárlással, útépítéssel és tanya-villamosítási program támogatásával – hozzájárultak a maradás feltételeinek megteremtéséhez. A föld magántulajdonának megszüntetése ugyanis nem jelentette a *magánhasználat* megszüntetését is; a „saját” földjükön gazdálkodó szakszövetkezeti tagok és a háztájin kívül még részes vagy bérelt földet is művelő tsz-tagok továbbra is ennek előnyét élvezhették.

A földosztás, a kollektivizálás, majd az agrárprivatizáció egy nemzedék életében háromszor is átalakította a tanya gazdálkodás alapjait, azok a változások azonban, amelyek a településhálózatban végbementek, többé nem fordíthatók vissza: ma már a tanyaközségek határozzák meg a tanyai életforma térbeli kereteit. A faluközpontok kiépülésével emberi léptékűvé vált a határ, a külterületen élők számára elérhető közelségbe kerültek az alapellátás intézményei, s nem utolsósorban szolgáltatásaik színvonala is emelkedett. Igaz, az igények is mások lettek azóta.

Azok a zárt tanyai közösségek, amelyek tagjai szemében a betelepülők első nemzedéke csak „*sönkinék*”, s helyben született gyermekei is „*gyüttmöntnek*” számítottak¹⁰, a rendszerváltás után kinyíltak. A tősgyökeresek mellett, akik körében nemzedékről nemzedékre öröklődött a tanya s vele egy életforma, olyan új társadalmi csoportok képviselői is megjelentek itt, akiket már nem a föld, hanem a természet közelsége, az olcsóbb megélhetés reménye, a közösség elől való elrejtőzés vágya vagy éppen a befektetés lehetősége vonz. Mivel ezeknek az embereknek igencsak különböző az értékrendjük, mások az érdekeik és eltérők az igényeik, beilleszkedésük egyáltalán nem problémamentes.

Napjaink tanyái – elhelyezkedésüket és építésmódjukat tekintve egyaránt – a múlt örökségei, de a legutóbbi évtizedek lenyomatát is magukon viselik. Mivel a külterületi építési tilalom hosszú ideig megfosztotta a kinn élőket attól a lehetőségtől, hogy ezt az örökséget hozzáigazítsák igényeikhez, sok régi tanyaépület maradt meg eredeti állapotában. Mikor aztán a rendszerváltás küszöbén megszűnt ez a korlátozás, az emberek sok mindent kipróbáltak; még olyan tájidegen építészeti megoldásokkal is kísérleteztek, mint a tornyok vagy a boltívek. Aki teheti, ma már inkább arra törekszik, hogy a tanya külső képének helyreállításával és belső átalakításával egyensúlyt teremtsen a természeti és az épített környezet között.

⁹ DURÓ A., *Az alföldi tanyaközségek történeti útja*, in HORVÁTH GY. – RECHNITZER J. (szerk.), *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*, MTA RKK, Pécs 2000, 176–190.

¹⁰ SZABÓ L., *Társadalomnéprajz*, Ethnica Kiadás, Debrecen 1993, 191.

A tsz-ek megszűnésével homokon is, feketeföldön is az adott vidékre jellemző birtokszerkezet állt helyre, a parlagterületek arányának növekedése, a művelési ágak egymáshoz viszonyított arányának változása és a természeti környezet fölértékelődése azonban azt jelzi, hogy kevésbé intenzív az emberi jelenlét a határban. A 20. század első felében kiépültek, a másodikban pedig fokozatosan el is tűntek a külterület közösségi intézményei: fölszedték a gazdaságtalanná vált kisvasutak sínjeit, lebontották az olvasóköri épületeit, körzetesítették a nagy múltú tanyai iskolákat, még a kisboltok többségét is bezárták. Így aztán a mai tanyák lakói, akik jóval kevésbé önellátók, mint elődeik voltak, még inkább a zárt település közösségére vannak utalva.

A rendszerváltás óta érezhetően megnöttek a társadalmi különbségek, ami nemcsak vagyoni vagy jövedelmi különbségeket jelent, hanem az emberek mozgásterét is meghatározza. Azok, akik képesek megfelelő életszínvonalat teremteni maguknak, és tudnak élni a tanyai életforma nyújtotta előnyökkel, nem érzik leküzdhetetlen akadálnak a távolságokat. Azok viszont, akiket helyhez köt a szegénység, a munkanélküliség vagy egyszerűen az öregség, szinte belezárulnak a tanyai létbe, és az a veszély fenyegeti őket, hogy nemcsak földrajzi értelemben tartoznak a „*kintvaló nép*” tagjai közé, hanem társadalmi értelemben is perifériára kerülnek. A tanyagondnokok elsősorban nekik tudnak segíteni azzal, hogy közelebb hozzák és személyükkel ismerőssé teszik számukra a világot.

„EGY EMBER, AKI EGY KISBUSSZAL MINDENT MEGOLD”

A falu- és tanyagondnokság a kistelepülések szociális alapellátásának alternatívájaként illeszkedik a szociális gondoskodás rendszerébe. Munkájának jogszabályi háttérét a Szociális Törvény adja meg, e civil kezdeményezésből született intézménynek azonban megvannak a maga egyedi értékei is.

A falu- és tanyagondnokok sajátos szereplői a szociális szférának:

- Hivatásos, de szociális értelemben nem szakképzett segítők. Munkakörük betöltése nem kíván magasabb iskolai végzettséget, és a falugondnoki alaptanfolyam sem nyújt számukra szakképzettséget, így sajnos méltatlanul kevés közalkalmazotti fizetést kapnak ezért az egész embert kívánó, felelősségteljes munkáért.
- Ők a legmozgékonyabbak és leginkább helyhez kötöttek egyszerre. Csak saját településükön azok, akik: mivel ugyanabban a környezetben élnek és ugyanazokat az értékeket követik, mint a gondjaikra bízott emberek, természetes egyszerűségükkel könnyen utat találnak hozzájuk.
- A helybeliek valamennyi korosztályára odafigyelnek. Igaz, segítségükre az élet kezdetén járónak és a vége felé ballagóknak van leginkább szükségük: az óvodások és az iskolások számára a képzés, az idősek számára pedig az ellátás és a közösségekben élés térkapcsolatai a legfontosabbak.
- Munkájuk sokkal inkább szolgálat, mint szolgáltatás. „*Az ember a kisbusszal*” részekre szabdaltnak világunkban ma is a specializáció elvével ellentétesen működik: mindig az egész embert, az egész közösséget látja, s a küldetése az is – ahogyan azt annak idején Kemény Bertalan megfogalmazta –, hogy „*egybeszeresse a falut*”.

- A települések egyedisége a falu- és tanyagondnokok szakmai programjában is megmutatkozik. Ehhez csak általános támpontokat lehet adni, a kereteket a helyi sajátosságoknak és a lakossági igényeknek megfelelően ki-ki maga tölti meg tartalommal. Ezért aztán nincs két egyforma szolgálat.

A falu- és tanyagondnokságnak, melyet az Európai Unió 2005 óta legjobb gyakorlatai között tart számon, megvan a maga egyedi és megismételhetetlen hazai története. Ebben kulcsszerepet játszott egy településtervező szakember, Kemény Bertalan, aki az 1980-as évek elején szembesült az elnéptelenedő somogyi falvak problémájával. Külső szemmel fedezett föl egy olyan belső értéket, melyet a nehéz időkben is életképesnek bizonyuló falvak lakói természetesnek tartottak: „*Kell egy ember, aki fölállalja a falut*”. Egy közösségi feladatokat ellátó helyi ember, akinek mozgékonyágát gépjármű biztosítja – a rendszerváltás különleges időpillanata adott esélyt rá, hogy ez a gondolat megvalósuljon. A Népjóléti Minisztérium, amely ebben az időben kereste a megoldást a kistelepülések szociális alapellátásának biztosítására, modellkísérletként támogatta, majd az 1990-es évek második felében az alföldi tanyavidékekre is kiterjesztette a programot.

Az első 24 falugondnoki kisbusz Borsod-Abaúj-Zemplén megyében indult útjára 1990-ben, s ma mintegy 1400 hasonló szolgálat működik szerte az országban.¹¹ A területi bővüléssel párhuzamosan sorra alakultak a megyei vagy térségi alapon szerveződő egyesületek; 2000-ben a Falufejlesztési Társasággal összefogva ez a tizenegy egyesület hozta létre a Magyar Tanya- és Falugondnoki Szövetséget. Bár a hálózatépítésnek vannak még belső tartalékai, azóta Romániában és Szerbiában is elindultak az első határainkon túli szolgálatok: az erdélyi Szentgericén 2002-ben, a vajdasági Kispiacon pedig 2010-ben.

A kétféle szolgálat munkatársainak küldetése ugyanaz, csak a településkörnyezet más, amelyben ezt megvalósítják. A falugondnokok azért dolgoznak, hogy a megmaradás érdekében települési közösségük egészét vigyék közelebb a városhoz, a tanyagondnokok pedig azért, hogy a kinn élőket hozzák közelebb a települési közösség egészéhez. Ez három feladatot jelent:

- *Mozgékonyág.* Járművükkel kapcsolatot teremtenek a szűkebb településkörnyezeten kívüli világgal: vagy az embereket viszik a központi településen működő távoli intézményekbe, vagy azok szolgáltatásait hozzák el a helybeliek otthonába. Így a helyi társadalom hátrányos helyzetű tagjait is hozzásegítik az emberi lét teljességét jelentő társadalmi alapfunkciók gyakorlásához.
- *Személyesség.* Azzal, hogy egyszerre több embert hoznak-visznek, közösségi élmennyé avatják az utazást, hiszen „*a kisbuszban mindig történik valami*”, azzal pedig, hogy nemcsak elszállítják, hanem el is kísérik őket az ügyintézés különböző színtereire, személyükkel biztonságosabbá teszik a távoli és sokszor idegen világot. Ezzel a szociális munka gondoskodó jellegét erősítik.
- *Közösségi gondoskodás.* A falu- és tanyagondnokok a személyes segítő kapcsolatok mellett a települési közösség egészére is odafigyelnek. Ennek leghatékonyabb módja a kétirányú információközvetítés: személyükön keresztül nemcsak a helyi közösség

¹¹ CsÖRSZNE ZELENAK K., (szerk.), *Mint egy falat kenyér... Könyv a falu- és tanyagondnokságról*, Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyesülete, Kecskemét 2013.

hírei juthatnak el ellátottaikhoz, hanem probléma esetén a szakszerű segítség, az annak megoldására hivatott szakember is.

Falugondnoka a 600 főnél kevesebb lakosú falvaknak, tanyagondnoka pedig azoknak a községeknek és városoknak lehet, amelyeknek határában 70–400 főnyi külterületi lakos él.¹² Ha együttes lélekszámuk a 600-at nem haladja meg, egy falugondnok több aprófalú lakóit is elláthatja, a 400 főnél népesebb külterülettel rendelkező tanyás települések viszont több tanyagondnokot is alkalmazhatnak. (A törvény nem tesz különbséget a tanyák és más külterületi lakott helyek – majorok, szőlőhegyek vagy üzemi készenléti lakótelepek – között, így az Alföld tanyavidékein kívül eső településeknek is lehet tanyagondnokuk.) Az „*egyszemélyes szociális intézménynek*” számító falugondnokok szinte kivétel nélkül polgármestereik közvetlen irányítása alatt dolgoznak, tanyagondnok kollégáik pedig gyakran a helyi szociális intézmény kollektívájába tartoznak; a szakmai önállóság tiszteletben tartásával erre is van lehetőség.

Amint megszületik a településszintű döntés, a szolgálat elindítását gépkocsibeszerzési pályázati lehetőség, fenntartását pedig 1998 óta *állami normatíva* segíti. Ezt a közel 2 millió forintot ugyan helyi forrásokkal szinte mindig ki kell egészíteni, a fenntartók véleménye szerint azonban még mindig ez az egyik legjobban lefedett normatíva a szociális ellátórendszerben. Ez az összeg természetesen akkor is jár, ha a szolgálatot civil szervezet, egyház vagy többcélú kistérségi társulás működteti.

A falu- és tanyagondnokok mint személyes gondoskodást nyújtó segítők, járművükkel a szociális ellátás térkapcsolatait erősítik.¹³ Közvetlen vagy alapfeladataik közül, amelyeket a helybeliekkel kialakított *személyes segítő kapcsolatok* keretében teljesítenek, az étkeztetés, a bevásárlás, a házi segítségnyújtás támogatása, az egészségügyi ellátáshoz való hozzájutás megkönnyítése, a gyermekszállítás és a közösségi információk közvetítése emelkedik ki, közvetett vagy kiegészítő feladataik pedig, amelyek *közösségi segítő kapcsolatokat* feltételeznek, a művelődési, sport- és szabadidős rendezvények szervezésében való közreműködést és a hivatali ügyintézés segítségét foglalják magukban.

Munkájuk *működési engedélyhez* kötött tevékenység.¹⁴ Ezt az engedélyt a területileg illetékes kormányhivatal adja meg, ha megvan a szolgálat indítására vonatkozó helyi önkormányzati rendelet, elkészült a szolgálat szakmai programja, rendelkezésre áll a megfelelő gépjármű, legalább hat hónapig érvényes forgalmi engedéllyel és a szükséges biztosításokkal, a leendő falu-, illetve tanyagondnok megszerezte a megfelelő jogosítványt, és megkapta a falugondnoki alaptanfolyam elvégzését igazoló tanúsítványt.

A falugondnokság nem szerepel a magyarországi szakmák hivatalos jegyzékében; az állandó munkavégzésre jogosító tanúsítványt az akkreditált felnőttképző intézményként nyilvántartott, területileg illetékes falugondnoki egyesület alapképzésének elvégzésével lehet elnyerni. A *falugondnoki alapképzés* programját, szakértők bevonásával, a Magyar Tanya- és Falugondnoki Szövetség dolgozta ki, a képzések szervezése és a tanúsítványok kiadása pedig a Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet feladata.¹⁵ A 260 órás alaptanfolyam bentlakásos képzésből és szakmai gyakorlatokból áll, s a választott hivatás jellegének megfelelően sokféle ismeretet ad. Ezt a tudást azonban időről időre frissíteni

¹² Az 1993. évi III. törvény 1996. évi módosítása, 60. §.

¹³ I/2000. (I. 7.) SzCsM rendelet, 39. §.

¹⁴ 321/2009. (XII. 29.) kormányrendelet.

¹⁵ 81/2004 (IX. 18.) ESzCsM rendelet, 15. §.

és bővíteni kell, a szociális szolgáltatást végzők továbbképzési kötelezettsége ezért a falu- és tanyagondnokokra is vonatkozik.¹⁶

HÁZTÓL HÁZIG, LÉLEKTŐL LÉLEKIG

A Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyesülete az egyetlen a tizenegy hasonló küldetésű civil szervezet közül, amely nem megyei keretekben, hanem területi alapon szerveződött 1997-ben. Ma Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest megye 166 településéről összesen 248 kollégát fog össze, így a legnagyobb hatókörű és a legnépesebb egyesület is egyben.¹⁷ A „derékhadat” Bács-Kiskun és Csongrád adja; a másik három megyében együttvéve sem dolgoznak annyian, mint itt.

A szolgálatok 88 százaléka tanyagondnokság. A falugondnokságok leginkább az Alföld feketeföldi területeire jellemzők (Bácsszentgyörgy, Ambrózfalva, Csárdaszállás, Tiszainoka) vagy olyan homoki településeken fordulnak elő, amelyek a 20. század utolsó harmadában nyerték el a községi önállóságot (Bugacpusztaháza). A tanyagondnokságok meghatározó szerepéből adódik a többes szolgálatok gyakorisága: Bács-Kiskunra inkább a (kettes) kettős (18), Csongrádra pedig a hármás-négyes szolgálatok jellemzők (11). A rangsort egy hajdanvolt tanyás mezőváros, Kiskunmajsa és két szegedi tanyaközség, Ásotthalom és Szatymaz vezeti, ahol immár öt-öt kolléga járja a határt.

A falugondnoki hivatás az ország többi részén többnyire férfimunkának számít, az Alföldön viszont kiegyenlítettebbek a nemi arányok: az egyesületnek 184 férfi és 64 nőtagja van. Csongrád megyében – egyedülálló módon – csak 44:32 arányban vezetnek a férfiak. Az, hogy kit választanak segítőkjükké, minden esetben a helybeliek döntésén múlik, a két nem képviselői így egyenlő eséllyel indulnak.

Bár az alapképzésen a tanyagondnokok több nemzedékével találkoztam már, munkájukat közvetlenül csak 2005 februárjában ismertem meg, amikor egy, a segítő kapcsolat formálódását nyomon követő kutatás keretében hét kollégával interjút készítettem, és el is kísértem őket határbeli körútjukra, a homoki tanyák világában.¹⁸ Ezekből a beszélgetésekből szeretnék most néhány olyan részletet kiemelni, amelyek bepillantást engednek e sajátos segítő hivatás műhelytitkaiba.

A tanyavilág arculatát nemcsak az határozza meg, hogy feketeföldre vagy homokra települtek-e az emberek, hanem az is, hogy szabályos vagy szabálytalan szórványt alkotnak-e a házak. A szórt tanyák világában, ahol az épületek hosszabb-rövidebb bejárókkal kapcsolódnak a szeszélyes futású dűlőutakhoz, nagy távolságokat kell legyőznie a tanyagondnokoknak ahhoz, hogy minden családhoz eljussanak az ebéddel vagy a bevásárolt holmival. Haladósabb a munka ott, ahol párhuzamos dűlőutak tagolják a határt; ezeken jóformán csak végig kell szaladni.

A megszólított tanyagondnokok terepjáróval vagy kisbusszal közlekednek, mellyel 60–100 kilométert tesznek meg naponta, főleg a határban, illetve a két településrész között. A sáros vagy homokos dűlőutakon a terepjáró biztonságosabb, mert nem akad el, személyszállításra viszont a mikrobusz alkalmasabb.

Azt, hogy kit vagy mit, honnan, hová és mikor vigyen ez a jármű, mindenütt a helyi igények, szükségletek és lehetőségek határozzák meg. Egyik beszélgetőtársam például

¹⁶ 9/2000 (VIII. 4.) SzCsM rendelet, 1–4. §.

¹⁷ www.falugondnoksag.hu/Egyesületünk/szolgálatok (Utolsó megtekintés: 2013. december 31.)

¹⁸ DURÓ A., *Háztól házig – lélektől lélekig. A tanyagondnok hivatása*, in *Emberrárs*, 2005/4, 356–364.

a tanyai óvodásokat is összeszedi reggelenként, más csak az általános iskolásokat hozza-viszi, megint más ezeket a gyerekeket is csak télvíz idején. A hivatali ügyintézésből mindenki kivessi a részét, de az már ritkábban esik meg, hogy valaki polgármesteri találkozókra is sofőrként kísérelje el főnökét, amint az az alábbi vallomásból kiderül: „... a polgármester úrral nagyon sok helyt részt veszek. Őt is viszem. Vannak ilyen falunapok hétvégenként. Akkó én viszem. Egy párszor meg is jegyeztem, hogy nem látok egy falugondnokot se ott. Én is ott vagyok az urak között. Hát úgy jó érzés is, tényleg, olyan nagy embörök között, ott van az embör, a kisembör. Jó dolog.”

Egy-egy kolléga 25-30 családdal áll szorosabb kapcsolatban, ám közülük általában csak azokat keresi föl minden nap, akiknek ebédet vagy bevásárolt holmit visz; a többi találkozás ritmusát a szolgáltatások jellege szabja meg. A megkérdezett tanyagondnokoknak ezek a szolgáltatások adnak alkalmat arra, hogy személyes segítő kapcsolatokat alakítsanak ki, amelyeket azután a rendszeres találkozások formálnak tovább, bizalmat ébresztve az egyik félben és felelősséget a másokban. „Képesek vónának ideadni a péztárcát, hogy ebbű fizessem, mer annyira mögbíznak bennem. Hát én télleg, oszt nem bánom, tíz fillér ha visszajár, akkor visszajár.”

A tanyagondnoknak folyamatosan bővítenie kell az ellátottak körét, ami állandó aktivitást, emellett végtelen tapintatot kíván tőle. Nyitott szemmel és nyitott szívvel kell járnia, hogy észrevegye a kínálkozó alkalmat, és megtalálja azt a pontot, ahonnan el lehet indulni. „...mindenkit ismertem – idézi föl a kezdeteket egyik beszélgetőtársam. – És ha valamit megcsináltam egyiknek-másiknak, hiába akartam rávenni arra, hogy majd én fölíratom a gyógyszert. Sokáig eltartott az az idő, hogy mondta, hogy ő, míg el bír menni, elmegy. Egyszer már csak kint állt a kis csekkjével meg a nem tudom én, mijjével, rájött arra, hogy az milyen jó, hogy azért ő onnan három kilométert nem battyog be az orvoshoz meg a postára.”

Interjúalanyaim abból érzik leginkább az elfogadást, hogy mindig várják őket, és a gondjaikra bízott emberek szinte családtagként tekintenek rájuk. Van, aki már reggel kinyitja a kaput, hogy be tudjon állni a kocsi, mások meg a járó végéből vagy a kerítés mögül kémlelik az utat. Aztán az izgatott várakozás, amikor föltűnik, és a fölszikkázó öröm az arcokon, amikor ideér a jól ismert zöld vagy piros kisbusz. „...amikor várják az embert, hogy viszi az ebédet, az egy nagyon-nagyon nagy élmény egyébként. Vagy hogyha idetelefonálnak, vagy azt mondják, hogy ó, de rég láttunk már..., holott egy hete voltam kint...”

Kettős értelemben is megtartó kapcsolatok ezek, hiszen e segítő hivatás képviselői nemcsak érzelmi támaszt nyújtanak a rájuk bízott embereknek, hanem fizikai értelemben is megtartják őket, ami az idősek generációja számára létkérdés: „Mer vót olyan, hogy a Jolánka néniné, kint arra messzi... Én láttam, hogy nem olyan jó az öregasszony, nem olyan jó passzba van. A beszédjirú is észre lehet vönni. Szinte látom, mondom, Jolánka néni, nem jó van. Mérjük mög a vérnyomást! Mögméröm a vérnyomást, 190-200. No oszt ugye akkó szótam a doktor úrnak, ki is jött hozzá.”

A tanyagondnokok nemcsak ellátottaik arcáról és mozdulataiból tudnak olvasni, hanem a faluban vagy a határban észrevett legapróbb jelekből is. Azon túl, hogy közelebb hozzák egymáshoz az embereket, közösségi feladataik közé tartozik az is, hogy segítsenek megoldani a rendkívüli helyzeteket. „Vót egy idősiünk, hajléktalan vót. Hát úgy vót hajléktalan, hogy egy ideig, addig jó vót, míg dógozott, addig befogadták. Aztán amikó mán nem kellett, mondjuk azt, hogy az utcára tették. Azt is mi láttuk el. Itt a tsz-irodánál kialakítottunk egy szobát neki, oszt mi gondoztuk... Addig-addig jártunk utána, hogy sikerült elhelyezni szociális otthonba. Ilyen sikerélményünk is vót.”

S hogy mindezt honnan tudják? „Gyön magától. Meg a falugondnokoknak is van képés. Ott sok mindent egymástú eltanulunk, elmondjuk egymásnak, hogy ki hogy csinálja.” Szakmai személyiségüket az alapképzésen kapott útravaló és saját tapasztalataik formálják leginkább; ezek szerint valahogy ösztönösen találhatnak rá a jó megoldásokra és a legmegfelelőbb viselkedésformákra. Néhány példa ezek közül:

„Türelmöm kő hozzájuk. Rengeteg türelmöm. Egy idegösebb természet, aki fölkapja minyga a vizet, két nap után rájuk vágná az ajtót.”

„...tiszteletbe kell tartani azt, amit kialakítottak maguknak, és nem szabad megváltoztatni őket. Az, hogy én segíték, az természetesen jólesik nekik, de az, hogy én most bárkire bármit is ráerőltessek, azt nem szabad. Azt semmiféleképpen nem szabad.”

„Hát én szoktam velük szépen beszélgetni. ... ha ő mérges, akkor én halkan, akkor mondom, hogy jaj, Eszti néni, nem úgy van az. De ő csak mondja, és akkor végighallgatom, kimérgelődí magát, akkor valahogy csak meggyőzőm.”

„Egyiknek a másikáról nem mondok semmi rosszat. Én nem mondom el, ha most a Bözsi néni szidta a Juci nénit a másiknak, szóval ilyet nem. Még ha igaza van, akkor se. Szóval nem mondok el semmit.”

Ehhez a változatos, és a segítői erények mellett gyakorlati érzéket és állóképességet is igénylő munkához valamennyi beszélgetőtársamnak a család jelenti az erőforrást és a biztos hátteret. Amikor párjuk erre a munkára adta a fejét, a férjeknek-feleségeknek el kellett fogadniuk, hogy a tanyagondnokot szükség esetén otthon is kereshetik az emberek. „Hát a család meg megszokta azt, hogy állandóan csörög a telefon meg állandóan kilincsőnek...” Napi gondjait-problémáit viszont állítása szerint senki nem szokta hazavinni. A helybeli kollégákkal való beszélgetés rendszerint jó megoldás a feszültségek oldására, szükség esetén pedig azokra a csoporttársakra is számíthatnak, akikkel együtt végezték el az alaptanfolyamot.

„Hát az az igazság, hogy több falugondnokon is észrevettem, hogy nem a szavak embere. Én se. Inkább csinálom, mint mondjam.” – ez akár beszélgetőtársaim közös szakmai hitvallása is lehetne. Befejezésül ezért hadd idézzek egy verset, amely az ő nevükben is szól.

A segítő

Mit tesz meg az ember,
ha valakinek segíteni kell?
Ha kell, ebédet viszünk
Ha kell, nyújtjuk két kezünk
Ha kell, elmosogatunk
Ha kell, tüzelőt hordunk
Ha kell, a család vagyunk
Ha kell, távolságot tartunk
Ha kell, tájékoztatunk
Ha kell, csendben hallgatunk.

Néhány szóval elmondanánk,
nap mint nap mi vár ránk.
Van, ahol romos a tanya
Van, ahol gyermeket vár az anya
Van, ahol zöldell fű, fa, virág
Van, ahol egyetlen szoba a világ
Van, ahol békességben élnek
Van, ahol csak remélnek
Van, ahol sokan vannak
Van, ahol csak minket várnak.

Néha az élet próbára tesz,
 akad néhány nehéz perc.
 Mikor valaki itt hagy
 Mikor tehetetlen vagy,
 Mikor tombol a természet
 Mikor feladnád az egész
 Mikor egy nap túl sok
 Mikor elragadnak a hullámok
 Mikor elillan a remény
 Mikor a valóság kemény.

S ha kérdezik, mi a fizetség,
 Mit kapunk mindezért?
 Van, aki értünk imádkozik
 Van, aki tiltakozik
 Van, aki hálás és köszöni,
 Van, aki természetesnek veszi
 Van, aki örül, ha meglát
 Van, aki elrejti arcát
 Van, aki ránk bíz titkokat
 Van, aki szeretetet ad.

Csóti Tímea, 2005

SUMMARY

Scattered Farmsteads and their Caretakers on the Great Hungarian Plain

There is a type of basic service providing personal care in the system of Hungarian social care involving two kinds of settlements in a special way: the village and the scattered farmstead caretaker service.

The tiny villages with a few hundred inhabitants in Transdanubia and in Northern Hungary are too small and the surroundings of the towns and villages of the Great Hungarian Plain are too scarcely populated to run institutions that provide basic social care for the local residents economically. These people have to travel to the nearest town or the centre of their settlements if they want to avail themselves of the services connected to their everyday routine. However, not everybody is able to do this by themselves; the spatial disadvantages afflict mainly those whose fate is made more difficult by social disadvantages too, e. g. old age, illness, poverty and unemployment.

The village caretakers of the small settlements and the caretakers of the scattered farmsteads work – following the gentle method of rural development – to prevent the fatal combination of the two disadvantages that threaten those people with spatial and social exclusion. They can either take people or bring services but they always make a connection with the village centre or the town so they make it possible for the deprived residents of the vicinity to be part of the practice of social basic functions and to experience the feeling of community togetherness.

The study brings the world of scattered farmsteads on the Great Hungarian Plain and their caretakers closer to the reader by connecting the perspectives of research and that of the helping profession. Following the “Fate of the scattered farmsteads,” that is the history of the secondary dispersion, first, we receive a picture of what it means in the present and what it meant in the past to live far from the closely knit village communities but close to the land. “A single man who solves everything with a minibus.” We learn about the role of the village and scattered farmstead caretakers in the mirror of their civilian values and the regulations that define the legal framework of their function. “From house to house, from sole to soul”: this is how we arrive at the people in need finally: we gain insight in the special helping relationship that is being formed between the caretakers and their clients with the help of interviews and a poem.

KÓNYA NIKOLETT ÁGNES

Debreceni Egyetem, Politikatudományi és Szociológiai Intézet, Humán Tudományok Doktori Iskola

Dudar és Petőfibánya: történelem és építészet*¹*1. BEVEZETÉS**

„Az építészet alkalmas arra, hogy általa értelmezzük kora társadalmát.”²

A 21-es főútról lekanyarodva Lőrinci-Selyp felől egyenes út vezet Petőfibányára. A selypi útról az egész település belátható, kis ékszerdobozként terül el az úgynevezett Kopasz-hegy és a Halda³ lábainál. Messziről is jól láthatók, a községet jellemző emeletes társasházak, amelyek mindenféle színben pompáznak; a legmagasabb ponton álló ikervilla és az alatt elterülő családi házak sora. Ha a 82-es főútról, Zircről északkelet felé tartunk, Nagyesztergárt elhagyva egy kis bakonyi faluba, Dudarra érkezünk. A településnek nemcsak a dimbes-dombos utcái, hanem a történelme is magával ragadó.

Petőfibánya és Dudar bányásztelepülések. Előbbinek létrejötte, léte és fennmaradása csak és kizárólag az 1940-es évektől kialakuló bányászatnak köszönhető. Utóbbi faluban a bányászat beindulásának hatására jelentős változások kezdődtek: „A közösség zárt világa akkor már kezdett fellazulni. (...) A visszafordíthatatlan átalakulás akkor következett be, amikor a távolabbi világ minden korábbinál erőteljesebben jelent meg. (...) Ennek a folyamatnak a kezdetén a villamosítás, másik végén a bánya megnyitása áll.”⁴ Ezek a hatások az építőkéltúrán is nyomot hagytak, amelyet mind Dudar, mind Petőfibánya máig magán hordoz, ezért tartom érdemesnek a településhasználát és az építőkéltúra, valamint a társadalomtörténeti folyamatok vizsgálatát ezeken a településeken. Dudar és Petőfibánya távol esik ugyan egymástól, történeti fejlődésük is nagyon eltérő, mégis vannak olyan közös vonások, amelyek alapján építészeti és társadalomtörténeti szempontból érdemesek az összehasonlításra. Az egyik ilyen tényező az, hogy 1945 után mindkét településen központi szerephez jutott a bányászat, ami jelentős változásokat indukált. A bánya megnyitásával megkezdődő infrastrukturális és urbanizációs folyamatok hatása a társadalomtörténetben és az építészetben is megjelent. A másik – és egyben talán fontosabb – indok, hogy a bányászat kiemelt hatása mellett mindkét településen jól nyomon követhetőek egy

¹ A tanulmány Dudarra vonatkozó része átdolgozott formában már megjelent: KÓNYA N. Á., *Dudar: Történelem és építészet*, in LENCSEŠ GY. – FELEKY G. (szerk.), *Múlt és jelen. Szegedi társadalomkutatók Dudaron*, Belvedere Meridionale, Szeged 2013, 129–154.

² PRAKALVI E., *A 20. század második felének építésze*, in BEKE L. – GÁBOR E. – PRAKALVI E. – SISA J. – SZABÓ J. (szerk.), *Magyar művészet 1800-tól napjainkig*, Corvina Kiadó, Budapest 2002, 203–301, 286.

³ Meddőhányó.

⁴ BOROSS I. – MÁRKUSNÉ VÖRÖŠ H., *Dudar, Száz magyar falu könyvesháza Kht.*, Budapest, 2000, 83.

korszak történelmi változásai. A települések tulajdonképpen egy rendszer által életbe léptetett szabályok lenyomatai. Tamáska Máté szavaival: „*Bennük a lét úgy tárul fel, mint a földtörténet a geológiai rétegekben.*”⁵

A tanulmány első felében a települések történetét mutatom be, majd azokat az elméleti kereteket vázolom, amelyek a dolgozatban bemutatott folyamatok értelmezésének alapjául szolgálhatnak. Ezután térek rá a dolgozat fő témájára, az építő kultúra a bemutatására. Sorra veszem a legfontosabb közösségi épületeket. Ezek vizsgálata azért fontos, mert ezek az épületek lényegében kultúrák és társadalmak szimbólumaiként jelennek meg.⁶ Mivel mindkét település „virágzása” nagyjából 1945 és 1990 közé tehető, ezért ez az időintervallum képezi a vizsgálat tárgyát. A dolgozat empirikus adatait saját terepi megfigyeléseim képezik, amelyeknek része volt az archív fotók összegyűjtése és interjúk készítése is.⁷

2. ÉPÍTÉSZEZSZOCIOLÓGIA ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET

A fordulat évei az építészetben⁸

„*A títusterves lakóházak nemcsak építészeti szempontból, de a modernizáció és az életmód változása alapján is jelentősek.*”⁹

A második világháború előtt az építészek fő célja az emberek lakás és munkahely iránti igényének kielégítése volt, mégpedig az akkor haladónak tekintett társadalmi és gazdasági szellemben. Az építészek a modern ideológiát és építészetet szerették volna megvalósítani, melynek főbb jellemzői: funkcióhoz igazodó alaprajz, szalagablakok, pillérré emelés, tetőemeletek változatossága.¹⁰ A háborús pusztítás azonban korábban elképzelhetetlen méreteket öltött, ami új kihívások elé állította az építészetet. Az elsődleges feladat a károk helyreállítása volt, de ez elsősorban átépítést jelentett, mégpedig úgy, hogy a sérülést szenvedett házak „modern” külsőt nyertek.¹¹ Közben az 50-es évek első felében a szovjet mintára kiépített totális diktatúra valósult meg Magyarországon. Közvetlenül a háború után felmerült ugyan a polgári fejlődés kiteljesedésének lehetősége, azonban a már meglévő polgári struktúrákat igyekeztek teljesen felszámolni.¹² A Rákosi-rezsim alatt a tradicionális paraszttársadalmak felszámolását és a mezőgazdaság totális ellenőrzését kívánták megvalósítani, ez azonban csak az ötvenes évek közepétől-végéig valósult meg, mivel ekkora végezték be a mezőgazdaság szocialista típusú átszervezését. Ennek következtében az agrártársadalom folyamatosan zsugorodott, a korszak politikája pedig az extenzív

⁵ TAMÁSKA M., *A vidéki tér emlékezete*, Martin Opitz Kiadó, Budapest 2011, Borító.

⁶ KAPITÁNY Á. – KAPITÁNY G., *Intézménymimika 2*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2006. 1.

⁷ 2012. szeptember 18–tól 23–ig Dudaron, 2012. november 1–jétől 4–ig Petőfibányán végeztem terepmunkát. Köszönettel tartozom *Lencsés Gyulának* a szakmai útmutatásért. Fotókkal segítettek munkámat: *Ale Éva, Feleky Gábor, Legeza Borbála, Molnár József* és a *Petőfibányai Testnevelési és Kulturális Közalapítvány*.

⁸ A kifejezést *Prakfalvi* már idézett műve nyomán használom.

⁹ SÁRI Zs., *Títusterves építkezés és az életmód átalakulásának kapcsolata*, in CSERI M. – SÁRI Zs. (szerk.), *Vidéki életmódváltozások a 20. században*, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre 2009, 21–51., 21.

¹⁰ PRAKFAI E., i. m., 255, 2. lábjegyzet.

¹¹ Uo.

¹² VALUCH T., *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*, Osiris Kiadó, Budapest 2005, 15.

Dudar – utcakép (Felek György felvétele)

Művelődési ház, Petőfibánya

(Forrás: Petőfibányai Testnevelési és Kulturális Közalapítvány archívuma)

iparosítást erőltette.¹³ 1948-tól megindult a lakóházak és lakótelepek építése, a fő szempontot a takarékoság diktálta. Reprezentációs céllal néhány irodaház és székház készült. 1948-tól azonban az ipar átszervezésével együtt az építészet is átalakításra került: megkezdődött a központi tervezőirodák kialakítása. A modern építészetet innentől kezdve kezdték hivatalosan elutasítani, fokozatosan teret engedve a szocialista realizmusnak.¹⁴ A röviden szocreálnak nevezett stílus a hatalom nyomására 1951 és 1955 között virágzott. A fő szempont a tartalmában szocialista és formájában nemzeti épületek alkotása volt. A fordulat éveitől, a korabeli értékelés szerint, töretlen fejlődés volt megfigyelhető az építészetben. A szocialista dolgozó igényeit szolgáló, nagyigényű építészeti együtteseket hoztak létre, amelyek tömegeikkel és nem részleteikkel hatottak, és az ország akkori politikai-ideológiai igényeinek megfelelő, új arculatát tükröző, hatalmas tájformáló erővel rendelkeztek. Ez főleg a kapuépítményeken és az irodaépületeken jelent meg.¹⁵ A hatalmat kifejező közintézmények a 19. század második felének tág értelemben vett klasszicizmusára támaszkodtak.¹⁶ A nagy ipari telepekhez kapcsolódó városok, bányatelepek nagyszámú építkezése is erre az időszakra tehető. A lakásépítésben azonban hatalmas ellentmondások voltak fellelhetők: kommunális célra ún. CS-házakat (csökkentett komfort fokozatú) hoztak létre, a párttagoknak viszont hatalmas villái, kúriái épültek ebben az időben.¹⁷

A szocialista fejlődés centrumát jelentő városok mellett, kevesebb energiával ugyan, de a vidék átalakításának is nekifogtak. Az állami tervezőirodák a népi hagyományok követése helyett igyekeztek kézi vezérléssel irányítani a vidék építészetét. „*Élénk vita folyt arról, hogy milyen lakóházakat kapjon a vidéki lakosság: merőben új felfogással készült otthonokat, vagy a hagyományos faluképbe illeszkedő, de komfortosabb, a kor városi igényeihez közeledő házakat.*”¹⁸ A népi építészetnek felkínált títustervek azonban túlságosan racionálisnak és kimértnek bizonyultak, így nem voltak igazán népszerűek falun.¹⁹

¹³ Uo., 12. lábjegyzet.

¹⁴ PRAKFULVI E., i. m., 256, 2. lábjegyzet.

¹⁵ Uo.

¹⁶ PRAKFULVI E., i. m., 258, 2. lábjegyzet.

¹⁷ PRAKFULVI E., i. m., 275, 2. lábjegyzet.

¹⁸ TAMÁSKA M., i. m. 25, 5. lábjegyzet.

¹⁹ Uo.

Gépiizem, Petőfibánya

(Forrás: Petőfibányai Testnevelési és Kulturális Közalapítvány archívuma)

Petőfibánya – Lenin út

(Forrás: Petőfibányai Testnevelési és Kulturális Közalapítvány archívuma)

A falusi építészetben az 1950-es évek végén, és még inkább az 1960-as években terjed el a legújabb divat, a városiasodás szimbólumát jelentő sátozott kockaház. A kockaház kifejeződése a felemás polgárosodásnak, a kettős társadalmi struktúrának, az állami mellett a második gazdaság kibontakozásának.²⁰ Ez utóbbiból mindenki, aki csak tudott, igyekezett hasznot húzni, vagy a háztáji, vagy a '80-as évektől beinduló kisvállalkozások révén.²¹ Annak ellenére, hogy a '80-as éveket gazdasági dekonjunkcióra jellemezte, az építészet világában egyre több nyugatias elem jelent meg. A nyugattal versengő szocialista életmód, a vidéken is megjelenő városias komfort eredménye a több generáció együttélésére alkalmas, emeletes családi házak tömeges elterjedése.²²

3. DUDAR ÉS PETŐFIBÁNYA A TÜKÖRBEN

– HOGYAN LESZ A MÉSZÉGETŐ FALUBÓL ÉS A MAJORSÁGBÓL BÁNYATELEP?

3. 1. Dudar – fókuszban a bányászat²³

Dudar község Veszprém megye Zirci kistérségében Bakony vidéki település. Története hosszú múltra tekint vissza, a dolgozat témájára való tekintettel azonban leginkább a bányanyitás időszakára, az 1940-es évekre összpontosítunk.²⁴ A második világháború és az utána következő korszak fokozott energiaigénye vezetett oda, hogy a korábbi kutatásokat követően 1944-ben megkezdődött a bánya feltárása. A kiépülő bányászat jelentős hatással volt a falu életére. Létrejött a vasút, a Volán üzemegység, a Bakony Művek helyi gyáregysége (1971-től), az erdészet (1967-től) és a fatelep. A kitermelés folyamatosan emelkedett, az eredeti lejtőszakna mellé 1948 és 1950 között számos kisebb lejtőszakna létesítettek. A termelés növekedésével párhuzamosan emelkedett a bányában dolgozók száma is.

²⁰ VALUCH T., i. m., 17, 12. lábjegyzet.

²¹ Uo.

²² TAMÁSKA M., i. m., 26, 5. lábjegyzet.

²³ A fejezet alapja BOROSS I. – MÁRKUSNÉ VÖRÖS H., i. m., 4. lábjegyzet.

²⁴ A falu múltjáról annyit érdemes megjegyeznünk, hogy mészásványbányászatban foglalkoztak a falubeliek, s ezt a tevékenységet sokan még az 1970-es években is művelték.

A fennálló hatalom a bányászoknak fokozatosan igyekezett minél több komfortérzetet biztosítani: a lakáshelyzet javítása érdekében 1949-ben, Csiriptelep néven, 16 bányász ikerlakást építettek, 1951-ben pedig két 8-8 lakásos készenléti házat is emeltek. Dudar-nak sajátossága, hogy a falu alatt is hatalmas széntelepek találhatóak. „1967-től megindult a falu aláfejtése, vagyis a település alatt található szénvagyon kibányászása. A gazdasági érdek győzött, noha nyilvánvaló volt, hogy kár éri az épületeket. 209 megerősített házból huszonnégy lakhatatlanná vált, és lebontották őket.”²⁵ A lakosság tudta ugyan, hogy a kitermelés haszonnal jár, mégis nehezen viselte mindazokat a drámai jeleket, melyek a munkálatok során mutatkoztak: „Mikor elszakadt elől a fal, mint mikor puskából lőnek, szabályosan lerepedt. Pedig, már akkor meg volt erősítve [a ház], és mégis.”²⁶ Adatközlőim nemcsak a ház falán megjelenő, ujjnyi vastagságú repedésekről számoltak be, hanem még az is előfordult, hogy reggelre a konyha helyén csak egy gödröt találtak. Az beszélik, hogy „amikor robbantás volt a bányába’, a sparheltről felugrott a lábas”.²⁷ Az aláfejtések idején építési tilalom volt érvényben, így a falu népessége is csökkent. A lakók bányakár igényt jelentettek a bányavállalatnak. A kártérítésekről, melyek bírósági úton zajlottak, így mesél interjúalanyom: „Aztán hát a bánya az kevés pénzt adott, aztán én csináltattam meg utána. Nagyon sok károm volt. Kijárt ide egy mérnök, azt mondta, eredeti állapotra kell visszaállítani. Mondtam ezt úgy lehetne, ha az ember lebontaná.”²⁸

Nemcsak a kártérítésekkel volt azonban probléma. Az aláfejtés befejezése után a járatokat elárasztották vízzel, így a vizes talaj alulról omlasztotta tovább a házakat. Sok esetben a kártérítések máig elhúzódtak. Mindezen nehézségek ellenére a dudari bányauzem egészen 1989-ig folyamatos teljesítményt nyújtott, nemcsak szén és vizet, de megélhetést is biztosítva az itt dolgozóknak. A dudari bányát 1991-ben bezárták, s ezzel, úgy tűnik, megpecsételték a falu sorsát.

3. 2. Petőfibánya története²⁹

„Modern bányatelep épült a helyére. Városias lett a volt tanyának képe.”³⁰

Petőfibánya község Heves megyében, a Mátra lábánál, a Zagyva folyó völgyében fekszik. „Története nem tekint vissza hosszú múltra, ennek ellenére igencsak érdekes, ahogyan létrejött. A település a bányászatnak köszönheti létrehozását.”³¹ Egyes források szerint: „Az 1800-as évektől tudták, hogy a Zagyvától keletre nagy mennyiségű szénvagyon található, lignit. Nyugvó szénvagyon volt, mert az uraság nem volt érdekelt abban, hogy bányászati tevékenységet folytasson.”³² Más források alapján az 1930-as években a Petőfibányát, illetve az akkor még egy Schossberger-leszármazott uradalmának részeként említett Pernyepusztát és Teréz-majort körülvevő falvakban, kútúrás közben, a víz mellett

²⁵ BOROSS I. – MÁRKUSNÉ VÖRÖS H., i. m., 98, 4. lábjegyzet.

²⁶ Interjú F. B. -val, Dudar, 2012. szeptember 20.

²⁷ „Csak repedtek a házak. Akkor egy brigád aztán az egész falut, a házakat megerősítették vasbeton elemmel. Közbe alatta persze ment a fejtés.” – Interjú T. N. -al, Dudar, 2012. szeptember 19.

²⁸ Interjú F. B. -val, Dudar, 2012. szeptember 20.

²⁹ URSITZ J., *Emlékek PETŐFIBÁNYÁRÓL*, Kézirat, Petőfibánya 2000. 1.

³⁰ URSITZ J., *A homok út*, Kézirat, Petőfibánya 1996.

³¹ URSITZ J., *Emlékek PETŐFIBÁNYÁRÓL*, i. m., 1, 29. lábjegyzet.

³² Interjú K. GY. -val, Petőfibánya, 2012. ősz. A terület a Schossberger-uradalomhoz tartozott.

lignitet találtak.³³ Emellett híre ment, hogy kimerültek a Nógrád megyei bányák. A kieső energiahordozót, még ha más forrásból is, de biztosítani kellett. Petőfibányán ehhez minden feltétel adott volt.³⁴

Mindezen okok vezettek oda, hogy az 1940-es évek elején óriási építkezéseknek lehetünk tanúi. A zömében Nógrád megyéből ideözönlő munkások és mérnökök számára korszerű lakások épültek. A foglalkozási hierarchiát leképezve igazgatói, mérnöki, segédtiszi és munkáslakásokat adtak át, természetesen, a felsorolás sorrendje szerint csökkenő mérettel és komfortossággal. A második világháborús események során a megszállók hatalmas károkat okoztak, de a termelés hamar újraindult az immáron új nevet viselő községben, Petőfibányán. A település virágkora a hetvenes évekig tartott, ekkor felhagytak a bányászattal.

4. TELEPÜLÉSKÉP

Mindkét falu hegyvidéki település, ami alapvetően meghatározza arculatukat. A településkép tekintetében azonban inkább különbségeket találhatunk. Dudar a bányászat idején is megtartotta falusias arculatát, ezzel szemben az új telep, Petőfibánya racionálisan tervezett alkotás. Petőfibánya városias jellege azonban elég felemás. Az emeletes házak mögötti dombokon még ma is elkerített kertekkel és ólakkal találkozhatunk.

A két település eltérő társadalomtörténeti örökségét a szakrális épületek is kifejezik. Dudar református temploma a 18. században épült.³⁵ A templom nemcsak a vallási élet színtere volt, hanem sokáig a falu egyetlen középülete is. Mint az egyik interjúalany tömören összefoglalta: „*A falunak 80%-a református, itt csak az katolikus, aki a bánya miatt jött.*”³⁶ A bányanyitás sok embert vonzott Dudarra. A messzi vidékekről érkezők mind katolikusok voltak. 1956 végére már állandó miséző hellyel rendelkezett a közösség. A '80-as években merült fel annak a gondolata, hogy jó lenne egy saját templomot építeni, ennek a terveit 1990-ben jóváhagyta a püspökség, és társadalmi munkában sor is került az építkezésre, de a templom tornya máig hiányzik.³⁷ Végül a teljes képhez hozzátartozik a pünkösdi közösség is, amely Dudaron 1945-től van jelen. Kezdetben a hívek házaiban tartották összejeveteleiket, majd 1972-ben építették fel imaházukat.³⁸

Petőfibányán a bánya megnyitása után nem sokkal templomépítésbe fogtak a zömmel katolikus, Nógrád megyéből érkező bányászok lelki gondozása érdekében. A katolikus templom azonban a kommunista hatalomátvétel után idegen elemnek minősült, ezért kultúrháznak alakították át. A már álló épületet felhasználva 1954/55-ben szocreál középület készült, amelynek eredetéről a (szemből nézve) jobb oldali szárny hosszúkás ablakai tanúskodnak.

³³ Interjú R. A.-val, Petőfibánya, 2012 ősz: „*18 cselédcsalád lakta akkor a telepet. Mindenkinek volt egy kis parcella, meg két család lakott egy házban.*”

³⁴ Meg kell azonban jegyezni, hogy eredetileg a központot a Hatvanhoz tartozó Kisgombos pusztára tervezték, de a vízbetörések komoly problémákat okoztak, így aknanyitásra nem volt lehetőség.

³⁵ BOROSS I. – MÁRKUSNÉ VÖRÖS H., i. m., 154, 4. lábjegyzet.

³⁶ Interjú T. N.-al, Dudar, 2012. szeptember 19.

³⁷ HORVÁTH L., *Katolikus egyházközség és templom Dudaron*, in SZALONTAY Z. (szerk.), *Dudar a Bakonyban*, Faa-Produkt Kft., Veszprém, 2000 163–167.

³⁸ VADON T., *Az evangélikumi pünkösdi közösség dudari gyülekezete*, in SZALONTAY Z. (szerk.), *Dudar a Bakonyban*, Faa-Produkt Kft., Veszprém 2000, 168–173.

Úgyszintén a két település közötti különbségekre utal az iskola épülete. Dudarnak már a 18. században is volt iskolája, közvetlenül a templom szomszédságában. 1959-től megváltozott az iskola székhelye, mert az államosítást követő időszak demográfiai változásai kikényszerítették egy új iskolaépület megépítését. Az új iskola épülete nem hordoz magán sem modern, sem szocreál jegyeket, hanem finoman illeszkedik a falu igényeihez. Petőfibányán ezzel szemben a településképben szimbolikus jelentőségű az iskola épülete: „1958-ban adták át Petőfibányán a Z alakú iskolát. Nagyon modernnek számított. Mindezzel fel volt szerelve a 8 tantermes iskola.”³⁹ Stílusjegyeiben a telepen található sorházakat idézte: talapzata terméskövel volt kirakva, erőt és hatalmat hirdetett. Sajnos az utóbbi évek felújítási munkálatai az eredeti textúrát jórészt tönkretették.

A templom és az iskola identitás meghatározó épületei mellett maguk a köztetek is igyekeztek tanítani. „A közteteken álló, gyakran közadakozásból létrehozott művek mondanivalója, »belső üzenete« többnyire közhely. A nemzettudat közhelyeire építenek, miközben erősítik azt.”⁴⁰ Dudaron ma több emlékmű is található.⁴¹ Az első háború áldozatainak tiszteletére emelt emlékmű eredetileg a községháza előtt állt. Betonból készült talapzatán a világháborús évszám, felette a mészke oszlopon koszorú és a hősi halottak bevéselt nevei. Mivel a szocialista rezsim nem preferálta az első világháborús emlékműveket, az oszlopot 1979-ben átköltöztették, ekkor került mai, kevésbé feltűnő helyére. Miközben a háborús emlékhelyek általánosak a magyar falvakban, kifejezetten a bányászatra, főként annak áldozataira emlékeztet a vágatboltív. Érdekes módon Petőfibányán nem találunk bányászati emlékművet. Talán azért, mert maga a település, annak szinte minden épülete a bányászatot idézi. A fiatal település ezzel szemben fontosnak tartotta, hogy létét történeti patinával ruházza fel, aminek köszönhetően impozáns Petőfi szobor díszíti főterét. „Műkőből készült egészalakos szobor, mely kb. 2 méter magas. Talapzata tagolt műkő, kb. 180 cm magas, elülső oldalán Petőfi felirattal, két oldalt szétszaggatott, lecsüngő láncok láthatók. A baloldali alsó tagolt részen az 1948-as évszám, mellette jobbra »A hazáért és szabadságért« felirattal. A szobrot Juhász András szobrászművész készítette.”⁴²

Láthattuk, hogy a középületek tekintetében a bányász korszak nem hozott létre közös építészeti jellegű a két településen. Felmerül a kérdés, vajon a termelést közvetlenül kiszolgáló műszaki létesítmények esetében találkozhatunk-e ilyen emlékekkel. Mindkét településről elmondható, hogy a bányanyitást óriási infrastrukturális változásokat eredményezett. A termelés megszűnése után azonban az üzemépületek nagy részét elhordták, elbontották. Így legfeljebb a posztindusztriális korszakba is átmentett irodaépületek között fedezhetünk fel hasonlóságokat, ám ezek összességében nem jelentősek.

5. LAKÓÉPÜLETEK, LAKÓHÁZAK

A lakóépületek kapcsán két tendencia rajzolódik ki. Az egyik a bányászathoz kapcsolódó típusépítkezés, a másik a magánépítkezés. Az első inkább különleges, a vidéki világban meglepő megoldásokat hozott, a második pedig az ezek mögött makacsul fennmaradó paraszti, utóparaszti miliók továbbéléséről tanúskodik.

³⁹ Interjú K. GY.-val, Petőfibánya, 2012 ősz.

⁴⁰ SINKÓ K., *A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai*, in KOVÁCS Á. (szerk.), *Monumentumok az első háborúból*, Corvina Kiadó, Budapest 1991, 9.

⁴¹ Az dudari emlékműről BOROSS I. – MÁRKUSNÉ VÖRÖS H., i. m., 24. lábjegyzetében olvashatunk.

⁴² VARJAS K., *Petőfi szobrok hazánkban és határainkon túl (1850–1988)*, Antikva Kiadó, Budapest 1989, 148.

Petőfibányán a '40-es években készült épületek jelentős része emeletes társasház. Az első, kőből készült lakóépület a Bagolyvár volt; bányamérnökök számára készült 1943 és 1944 között. Jellemző a társadalmi ellenőrzés jellegére, hogy onnan, ahová építették, az egész bányauzem területére kilátás nyílt. A felső telepen ugyanebben az időben kezdték építeni a jellegzetes, terméskővel kirakott, két-háromszobás segédtishti és az egy-kétszobás munkáslakásokat. Ezek az épületek vízvezetékkel, mosdóval, mellékhelységgel, sőt óvóhellyel is el voltak látva. Szerkezetükben egy sémára készültek, de külalakjukban nagyon változatosak. Található köztük olyan, mely teljesen terméskővel borított, és olyan is, amelyben a terméskő csupán díszítőelemként jelenik meg. A nagy építkezésekre azonban csak a háború után kerülhetett sor. A kialakuló bányászvárost az emeletes házak jellemezték, de kétszobás, iker jellegű családi házakra is találhatunk számos példát. Ezeket bányász saját házaknak (BSH) nevezték.⁴³ Két szobával készültek, homlokzatukat az igénytelenség jellemezte, a házakból hiányzott a víz-és csatornahálózat.⁴⁴

Dudar épületállománya ezzel szemben a falusi lakáskultúrát idézi. A hagyományos, közös udvaros parasztporták korszerűsítését az első világháború után állami támogatással kívánták megoldani. „A kölcsönökből létrejött épületeken megmaradt a »FAKSZ-ház« elnevezés. Ez a háztípus bizonyos szabályok, épületanyag-felhasználási előírások figyelembevételével mellett, mintatervek segítségével épült. (...) Az egészséges lakóház városi mintáit követte.”⁴⁵ A Falusi Kislakásépítő Szövetkezet által épített házra példát jelenleg is találhatunk még Dudaron.⁴⁶ A második világháború előtti években uradalmi földekhez jutott a település, így lehetőség nyílt az úgynevezett ONCSA-házak építésére. A faluban hét ilyen ház épült. Dudarra a bánya nagyon kedvező hatást gyakorolt. 1949-ben felépült a Csiriptelep⁴⁷ (akkor Lenin-telep) kilenc ikerháza, tulajdonképpen ezek alkották az első bányásztelepet. Ezek az ikerházak küllemükben jelentős hasonlóságot mutatnak az ugyanabban az évtizedben épült petőfibányaiakkal. Dudaron láthattunk ugyan példát a típus-terves építkezés megjelenésére, de megállapítható, hogy ezen a tradíciókkal rendelkező, hosszú múltra visszatekintő településen a népi építészet nyomai még az 1940-es években is felfedezhetőek voltak.

Az '50-es években az egyre gyarapodó társasházi építkezéseket kísérhetjük végig Dudaron és Petőfibányán egyaránt. A társasházak száma egyre nőtt ekkoriban Petőfibányán, hiszen az ideözönlő munkásokat el kellett szállásolni valahol. 1948 és 1952 között épültek azok a lapos tetős, kocka alakú társasházak, amelyek az akkori Lenin út egyik oldalát szegélyezik. A hatalom elméletben gyorsan elsajátította a szocialista realizmus alapjait, az építészet gyakorlata azonban lassabban követte Moszkva példáját, így nem volt ritka, hogy az '50-es évek elején modern funkcionalista épületek kivitelezése is folyamatban volt. Igaz ez a petőfibányai „kockákra” is. A szabványablakokkal, szabványalaprajzokkal készült épületek külső homlokzata minden ornamentikát, díszítést mellőz. 1958-ban készült az ún. Papagáj-telep. A hat tömbből álló házcsoporthat formájában tipikusnak

⁴³ A petőfibányai BSH-k megelőzik korukat, mert az ország más részén csak az 1950-es években készültek ilyen jellegű épületek.

⁴⁴ PILKHOFFER M., *Bányászat és építészet Pécsen a 19–20. században*, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs 2008, 163–164.

⁴⁵ SÁRI Zs., i. m., 23. 9. lábjegyzet.

⁴⁶ Interjúrészlet F. B.-val, Dudar, 2012. szeptember 20.: „Hát akkor, abba az időbe voltak ilyen FAKSZ-házak. Nem tudom. Hát ez is valami olyasmi lehetett, mert akinek építették akkor, nem tudta fizetni a kölcsönt, oszt akkor az én papám vette meg ezt a házat. Valamikor a '20-as évekbe vehette meg.”

⁴⁷ Az elnevezés feltehetőleg a nem dolgozó bányászfeleségek folyamatos csiripeléséből ered, melyet az egymáshoz viszonylag közel épült házakban állandóan hallani lehetett.

mondható, egyszerű, 27 lakásos társasházakat találunk. Különlegessége, hogy az erkélyek színét az odaköltözők válogathatták meg. Annak megfelelően, hogy ki, milyen festéket vitt haza a gyárból, minden erkély más és más színű.

Dudaron 1951-ben készült el az úgynevezett készenléti lakótelep. 1951-ben ez még csupán két 8-8 lakásos társasházat jelentett, melyeknek terméskővel végigrakott talapzata és ablakkeretei a petőfibányai felsőtelepi házakat idézik. Több tömbház a két készenléti társasházon kívül nem épült Dudaron. Ezek mellé a falu aláfejtésének előkészítése során további egyszoba-konyhás ikerházak sora készült, arra az esetre, ha valamelyik ház annyira megrongálódik a falupillért fejtésének következtében, hogy szanálni kell, és a benne lakókat a „készenlétikbe” kell telepíteni. A készenléti házak építési körülményeiről így mesél az egyik dudari interjúalanyom: „A telkünk alá lett bányászva, és nem tudtunk építeni, így kerültünk ebbe a közös házba. Eztet a bánya építette, '50-be. Rabok építették. Ez, ugye, bányászoknak lett kiosztva, úgy volt, hogy a bányai vezetőknek meg a mérnökségnek lesz. Aztán, ugye, közbe Zircen is épültek a bányászlakások. Aztán ilyen kis csóró, ilyen is, mint én, kapta meg ezt a lakást.”⁴⁸ Az '50-es években épült házak esetében megállapítható, hogy legtöbbjük mindkét településen városias jelleget kapott. Ez jól mutatja az 1950-es évekre jellemző, szélesebb körben jelentkező urbanizációs folyamatot. „A városi életforma (...) meghódította a magyar falvakat.”⁴⁹

Az 1960-as években alapvető változás állt be a vidék építőkulturájában. „A falusiak képviselte urbanizációs erővonal és a hatalom részéről felkínált títustervek az ötvenes évek végére furcsa kompromisszumot szültek: a négyzetes alapú, sáttortetős kockaházak. Az építkezők szemében a városiasodás szimbóluma lett a kockaház.”⁵⁰ Ez a folyamat az eltérő urbanisztikai utat bejáró Petőfibányán és Dudaron egyaránt kimutatható. Az ok valószínűleg az, hogy a városias Petőfibányán ugyanúgy paraszti származású emberek éltek, mint Dudaron. A kockaházak terjedését nemcsak a títustervezés kényszere, de a divat is segítette.⁵¹ Ezek az olcsó, a hazai építési hagyományokon alapuló, városias épületek tökéletesen illeszkedtek és illeszkednek ma is Petőfibánya arculatába. Az új házakban már megjelent a fürdőszoba és a reprezentációs célú nappali.⁵²

A magánépítkezések nyomán elindult közös fejlődés a hatvanas éveken túlmutató háttal bírt. A hetvenes-nyolcvanas évek lakóház építkezései között Dudaron és Petőfibányán nem találunk lényeges különbségeket. Mindenhol megjelennek a nyugati mintákat követő, individuális megoldásokkal operáló családi házak. A hetvenes években még utoljára megkísérli a központi hatalom a bányaváros szocialista jellegét megóvni. A petőfibányai KISZ lakások a korszak modern építészetének formanyelvét közvetítik az egyre inkább kispolgárosodó egyéni ízlésekkel szemben.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

Dudar és Petőfibánya közös történeti vonása, hogy az 1940-es évektől kezdődően a bányászati gyors ütemű felfuttatása határozta meg életüket. Az addig ismeretlen kis falu, illetve

⁴⁸ Interjúrészlet T. N.-al, 2012. szeptember 19., Dudar.

⁴⁹ TAMÁSKA M., *Hagyományos és modern falusi lakóházak örökségszociológiai vizsgálata*, in *Szociológiai Szemle*, 2006/4, 36–62., 39.

⁵⁰ TAMÁSKA M., *A vidéki tér emlékezete*, i. m., 27, 5. lábjegyzet.

⁵¹ SÁRI ZS., i. m., 41, 9. lábjegyzet.

⁵² SÁRI ZS., i. m., 44, 9. lábjegyzet.

majorság néhány évtizedre a magyar gazdaságpolitika térképére is felkerült. Ám a bányák bezárása után mindkét település ismét a térkép szélén találta magát.

A bánya megnyitásával kezdődő infrastrukturális és urbanizációs folyamatok mindkét településen változásokat eredményeztek. Az intenzív építészeti periódus az 1940-es évektől az 1960-as évek végéig tartott. A különbségek abban mutatkoznak meg, hogy Dudar kész falusias településszerkezettel rendelkezett, melyet a bánya léte egyik napról a másikra urbanizált, anélkül azonban, hogy a korábbi települést elbontották volna, Petőfibánya viszont üres terület volt, így arculatát teljes egészében a bánya kívánalmi határozhatták meg. A közösségi élet színtereinek vizsgálatakor megállapíthattuk, hogy a történeti tradícióval rendelkező Dudaron a bányászat csupán kiegészítője lett a már meglévő települési adottságoknak. Petőfibánya ezzel szemben emblemikus településképet kapott, amelyet minden időkből igyekeztek a központi elvárásokhoz igazítani. Ennek esett áldozatul az épülő templom, amelyet az ötvenes években kultúrházként fejeztek be. A lakóépületek szemrevételezésekor is megfigyelhettük a két település eltérő településszerkezeti örökségét. A falusias Dudaron nem volt akkora lakáshiány, mint Petőfibányán, ahol így jobban rászorultak a központi tervezés szabványaira. Ennek ellenére a hatvanas évektől modernizálódó magánépítkezések mindkét településen hasonló mintákat követtek, ami mögött a két település lakosságának hasonló paraszti, utóparaszti mentalitása érhető tetten.

A rendszerváltás a térkép szélére szorította a településeket, megszűntek a munkalehetőségek, nő az elvándorlás, öregszik a lakosság. Kevés ház épül, ezek azonban éppúgy tükrökei a helyi társadalomnak, mint annak idején a kockaházak vagy a bányászok ikerházai. Az új építkezések a helyi elit reprezentációs céljait szolgálják, magas kerítésekkel, óriási, kihasználatlan alapterületekkel és túlhangsúlyozott korszerűséggel.

SUMMARY

Dudar and Petőfibánya: History and Architecture

My analysis is a case study which deals with the question how historical time and social changes form the built environment of settlements. For my research I chose two settlements, Dudar and Petőfibánya. They are geographically far from each other, differ from each other a lot, however, they have many things in common. The opening of the mine in the 1940's had a great influence on both settlements. It induced infrastructural and urbanization processes, the effect of which lasted until the regime change in 1989-90. My research deals with this era. The presentation of the scenes of community life reveals the community architecture of the second half of the twentieth century. During the study of the mine and industrial buildings the characteristics of the industrial architecture of the era and especially the visible similarities between the two settlements partly based on local features can be recognized. Observing the architectural features of residential buildings, the effects of the political will and of the adaptation of people to the ever-changing given circumstances can also be traced. In the 1940's we can find examples of buildings constructed on the basis of standardized plans while traces of folk architecture are also still present. The 1950's is the period of multi-household buildings in both settlements. In the 1960s, the pursuit for urbanization aims can be seen. The so called "cube-houses" appeared and became fashionable. In the 1970's, multi-storey detached houses also appeared. On the residential buildings of the 1980's, the signs of the transformation towards postmodern architecture can also be observed.

My research, with an appendix of photos, aims to illustrate how considerably the social needs, the political determinant of an era and the adaptation of residents to them determine the visual images of settlements.

LENGYEL LEA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, TáTK, Doktori Iskola

*Tanácsadók és vezetők a faluközösség életében régen és ma***1. BEVEZETÉS**

Tanulmányom témája a faluközösség vezetőinek személye, szerepe és ezek változásai. A vonatkozó szakirodalom szerint az 1950-es évekig a pap és a tanító volt a községek irányítója. Vizsgálatomban arra kerestem a választ, hogy napjainkra hogyan változtak a fent említett szerepek, s a jelenlegi faluvezetés kiből áll.

Felmérésemet három Tolna megyei településen végeztem. Jelenleg egyik faluban sincs közoktatási intézmény és helyben lakó egyházi személy. A gyermekek Szakcsra járnak iskolába, a két katolikus falut ellátó pap is ott él, a református lelkész pedig Dombóvárról jár ki kéthetente istentiszteletet tartani. A két kisebb településen még a hetvenes évek közepén megszűntették az iskolát, Nakon pedig a 2005/2006-os tanév végén zárták be a dombóvári József Attila Művelődési Központ kihelyezett alsó tagozatát. A főleg kistelepüléseket érintő intézménybezárások már az 1990-es évek közepén elindultak, majd tovább folytatódtak.¹

A vizsgált települések közül a legnagyobb a 602 lélekszámú katolikus Nak². A másik katolikus többségi felekezeti község Várong, ahol a legutóbbi népszámlálás adatai szerint 152 ember lakik.³ A harmadik falu a 169 lelkes református Lápafő.⁴ Kutatásomat kérdőíves vizsgálattal kezdtem, melynek eredményei megalapozták a későbbi interjúk szakaszát.⁵ A kvantitatív felmérésből ugyanis kirajzolódott, hogy kik azok a személyek, akiknek a megkérdezettek adnak a véleményére, akikhez különböző kérdésekkel bizalommal fordulnak. Ennek eredményeként a kvalitatív kutatás során többek között felkerestem két polgármestert, a református egyházgondnokot, a várongi teleház vezetőjét, valamint a Szakcsón élő körzeti papot és egy nyugdíjas naki tanítót.

¹ Vö. HALÁSZ G. – LANNERT J. (szerk.), *Jelentés a magyar közoktatásról, 1995*, Országos Közoktatási Intézet, Budapest 1996, 47–48.; HALÁSZ G. – LANNERT J. (szerk.), *Jelentés a magyar közoktatásról, 1997*, Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 1998, 80.; LANNERT J. – MÁRTONFI GY., *Az oktatási rendszer és a tanulói továbbhaladás*, in HALÁSZ G. – LANNERT J. (szerk.), *Jelentés a magyar közoktatásról, 2003*, Országos Közoktatási Intézet, Budapest 2003, 137.

² Magyar helységnevtár, Nak (Utolsó megtekintés: 2013. október 27.)

³ Magyar helységnevtár, Várong (Utolsó megtekintés: 2013. október 27.)

⁴ Magyar helységnevtár, Lápafő (Utolsó megtekintés: 2013. október 27.)

⁵ A három településen összesen 179 kérdezébiztos általi kérdőíves lekérdezés történt, továbbá 24 interjú készítem. A válaszadók a legfőbb szocio-demográfiai jellemzők mentén reprezentálják a települések lakosságát.

2. A KORÁBBAN KÖSZTISZTELETBEN ÁLLÓ SZEMÉLYEK

A pap sok esetben a közösségi élet szervezője volt, személye és tudása minden helybéli számára ismerős és elismert volt. A falusiak már a gyermekkori hitoktatás alkalmával megtanulták, hogy a papot tisztelniük kell. Bizonyos esetekben a hitoktatáson kívül a pap a tanítói állást is betöltötte⁶. Az egyház és a nevelés összefonódása abban is megmutatkozott, hogy az oktatási intézmények többsége 1948-ig egyházi alapítású és fenntartású volt,⁷ a pedagógusokkal szemben elvárás volt a vallásgyakorlás⁸, továbbá olykor egyházi szolgálatot is elláttak⁹. A szoros kapcsolat azonban nem csak intézményi szinten érhető tetten, hiszen ekkor a faluközösség egyben egyházközség is volt, s minden tagja gyakorolta a vallását.¹⁰

A pap vidékenként más-más feladatot látott el egyházi teendőin kívül. A vizsgált településeken az alábbiakat idézték fel interjúalanyaim: A református településen „*tanította, hogy ha kellett valakit korrepetálásra, vagy bármit. Nem csak hittanból. Hát akkor voltak bibliaórák, új énekeket abba az időbe tanultak, mikor még itt volt a lelkész. Színdarabokat játszottak minden nagy református ünnepkor.*” Más így emlékszik vissza: „*Év vége fele, ilyen karácsony táján akkor kellett színdarabot tanulni, meg nyárra egy másikat. Ebbe mind a kettő részt vett, a pap is meg a tanító is. Ő közöttük is szoros kapcsolat volt, akármilyen felekezethez tartoztak is.*” A lelkésznek „*minden vasárnap délután az volt a programja, hogy egy-egy családhoz ellátogatott, elbeszélgetett a gyerekekről, elmondta ugye a véleményét. (...) És hát itt élt a falu életébe.* Ugyanúgy volt neki szülője, ugyanúgy volt neki földje, ugyanúgy abba az időszakba végezte azokat a paraszti munkákat, amiket a többi ember, teljesen be volt a falu életébe épülve.”

Napjainkban a pap egyszerre tisztségviselő, szakrális szerep képviselője, egy adott közösség gondozója, valamint tanácsadó, lelki és szociális problémák megoldója, mely szerepek gyakran más-más elvárásokat támasztanak ugyanazon személlyel szemben.¹¹ Egy kilencvenes években végzett kutatás szerint a kor emberének a pappal szemben támasztott igényei közül a legfontosabb az erkölcsi hitelesség, a közvetlen stílus, a megszólíthatóság, az, hogy mindenkire legyen egy jó szava, emellett megjelenik az igény a vezető attitűdre, a lelki segítségnyújtásra és a nyitott gondolkodásra, valamint a műveltségre.¹²

A tanító a paphoz hasonlóan kiemelt presztízsű személy volt a faluközösség életében. „*A két háború közötti népiskolában a tanító tekintélye egyrészt a közte és tanítványai szülei közötti társadalmi távolságból adódott. Másrészt az iskolai fegyelem a családi autoritásra támaszkodva és ezt alkalmazva teremtődött meg. A tanító tekintélye a tanítványai*

⁶ PETRÓ, A., *Fügödi emlékkönyv. Abaúji örökség*, Croatica, Budapest 2007, 41.

⁷ TOMKA, M., *Vallási változás Magyarországon*, in TÜSKÉS G. (szerk.), „*Mert ezt Isten hagyta...*”. *Tanulmányok a népi vallásosság köréből*, Magvető Kiadó, Budapest 1986, 575.

⁸ PETHÓ L., *A tanítók és a társadalom. Történeti szociológiai megközelítés*, Educatio, Budapest 1991, 112–113.

⁹ BÖGRE Zs., *Vallásosság és identitás. Élettörténetek a diktatúrában (1948-1964)*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs 2004, 95.; PALÁDI-KOVÁCS A. (szerk.), *Magyar néprajz nyolc kötetben. VIII. kötet*, Akadémiai Kiadó, Budapest 2000, 793.

¹⁰ Vö: PALÁDI-KOVÁCS A. (szerk.), *Magyar néprajz nyolc kötetben, VIII. kötet*, Akadémiai Kiadó, Budapest 2000, 791, 793.; TOMKA M. – RÉVAY E., *Papok, férfi szerzetesek, apácák*, in KOLOSI T., – TÓTH I. Gy., – VUKOVICH Gy., *Társadalmi riport 1998*, TÁRKI, Budapest 1998, 216.

¹¹ TOMKA M. – RÉVAY E., *Papok, férfi szerzetesek, apácák*, i. m., 1998, 218.

¹² GEREBEN F., *Vallásosság és egyházkép – interjúk tükrében*, Kerkai Jenő Egyházsociológiai Intézet, Budapest 2003, 102.

előtt szokásszerű, s így megkérdőjelezhetetlen volt, mint ahogy a tradicionális családban az apa uralma is megfellebbezhetetlen.”¹³ A pedagógusokhoz fűződő viszony a későbbiekben sem változott, mivel „az iskolai gyakorlat legkonzervatívabb elemei (autoritás – feltétlen tekintélytiszteltet – engedelmesség) átmentődtek”.¹⁴ A pedagógus pálya a társadalom szerint mostanra alacsony presztízsűvé vált, az elismertség és az anyagi megbecsültség tekintetében is.

A tanító elsődleges feladata a diákok tudományra oktatása és emberséges felnőttek nevelése volt. Fontosnak tartotta, hogy olyan kapcsolatot alakítson ki a tanítványokkal, hogy ők gyermekként és később, felnőtt korukban is bátran forduljanak hozzá útmutatásért.¹⁵ A pereii iskolaigazgató nagyapám például tanítványai előmenetelét középiskolába kerülésük után is, egészen a tanulmányaik végeztéig figyelemmel kísérte. Folyamatos kapcsolatban állt gimnáziumi tanáraikkal, rendszeresen érdeklődött náluk arról, hogyan állnak helyt egykori diákjai. A tanítási szünetekben személyesen is megkereste a tanulóit otthonaikban, mert büszke volt rájuk és sikereikre, kíváncsi volt élményeikre. A gyermekek is szívesen találkoztak vele, hisz tudatában voltak mi mindent köszönhetnek egykori tanítójuknak.

Korábban utaltam rá, hogy a tanító olykor nemcsak a közoktatási intézményben dolgozott, hanem egyéb, a faluközösség egészének javát szolgáló feladatot is ellátott. A kántori és harangozó teendőikön kívül ízelítőként álljon itt néhány példa: Csenyétéről a következőt írják: „Nem volt itt se villany, se rádió. Az egytantermes iskola volt a kultúra fellegvára. Itt zajlottak a népművelési esték, a színelőadások, az énekkari próbák. Szerencsére mindig akadt egy-egy megszállott tanító, aki megpróbált fényt villantani a nagy sötétségben.”¹⁶ Nemesleányfalun a tanító tűzoltóparancsnok is volt¹⁷, Magyarbikalon pedig bútorkészítő és fafaragó tanfolyamot hozott létre¹⁸, Fügödön múltkutatásokat szervezett a gyerekeknek, melynek keretében „a község régészeti feltérképezését az iskolások végezték”.¹⁹ Nagymamám tanítónőként dolgozott, férje pedig a már említett iskolaigazgató volt. A pereii kastély kultúrtermében megtartott farsangi mulatságot minden évben ők szervezték meg. Minden gyermek részt vett a közös színdarab előadásában, melyet ők tanítottak be nekik, és a felnőtteket is bevonták az előkészületekbe. Emellett sokáig színjátszó kört is vezettek, valamint énekkart, melyet ők kísértek hegedűvel és harmóniummal.

A három vizsgált településen is voltak olyan feladatok, melyek nem az oktatáshoz tartoztak. A református faluban a felekezeti tartotta fenn a tanintézményt. Egy idős lápafői interjúalanyom így emlékezett vissza: „Aki kántor volt a gyülekezetbe, az volt a tanító és a tiszteletes felesége meg volt a tanítónő. A tanító a felső osztályt tanította, a tanítónő pedig az alsót.” Mindegyik településen a tanító kísérte a gyerekeket a templomba. Találkoztak az iskola előtt, majd névsorolvasás után együtt mentek a szentmisére. Nakon a kántortanítók szombatoként áténekelték a gyerekekkel a másnapi miseénekeket. Mindhárom faluban elmondták, hogy a tanító színdarabokat tanított. Várongon ezen felül még

¹³ KUCZI T., *A pedagógusszerep néhány szociológiai jellemzője*, in MELEG CS. (szerk.) *Iskola és társadalom. Szöveggyűjtemény*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs 2003, 390.

¹⁴ BORECZKY Á., *Egy letűnt világ árnyai. A tanári szerep átalakulása*, in *Új Pedagógiai Szemle*, 1993/10, 50.

¹⁵ Ld. pl. KÉRINÉ S. J., *Tanárok élete és munkája*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1969, 19.

¹⁶ BEKE G., *Csenyété*, in ÁDÁM I. – SVÁB A. – SZABÓ GY. – SZABÓ S. (szerk.), *Hernád menti táj, Hernád menti emberek*, József Attila Járás Könyvtár, Encs 1970, 46.

¹⁷ CSEBI P. P., *Nemesleányfalun*, <http://www.nagyvazsony.hu/?page=leanyfalu> (Utolsó megtekintés: 2013. október 29.)

¹⁸ SEBESTYÉN K., *Magyarbikal története*, Magyarbikali Református Egyházközség, 1996, 44.

¹⁹ PETRÓ, A., i. m., 29.

énekes darabokat is, illetve az érdeklődő diákok számára matematika különórákat szervezett, és irodalmi esteket rendezett a falu lakosságának. Mikor a tanítók iránt tanúsított tiszteletéről kérdeztem alanyaimat, az egyik a következőt mondta: „Azokat, akik esetleg megpróbálták nem megfelelő magatartást, vagy nem megfelelő beszédmodort alkalmazni, azokat a közösség lenézte.” Mindegyik iskolaépületben volt tanítólak, vagyis a tanító a paphoz hasonlóan ott élt a faluban, és amint azt az egyik válaszadó mondta: „tartotta a barátságot az egész faluval.”

3. HIPOTÉZISEK

Kutatásom fő feltevése az volt, hogy az intézménybezárások nemcsak magukat a létesítményeket szüntették meg, hanem a faluközösség életére is hatással voltak. Ennek megfelelően célom volt, hogy a szakirodalom segítségével megismert állapothoz képest végbement változásokat feltárjam, és megtaláljam a három faluközösség jelenlegi köztisztviselőiben álló személyeiket, irányítóit, valamint feltérképezem a pap és a tanító napjainkban betöltött szerepét.

Feltevésém volt, hogy a vezetők olyan emberek maradtak, akik ugyanúgy kapcsolatban állnak a falu nagy részével, mint ahogyan régen a pap és a tanító. Feltételeztem, hogy a vezető férfi maradt, aki részt vesz a politikában és tősgyökeres helyi személy. Emellett azt vártam, hogy van olyan személy a falvakban, aki köztisztviselőtől tősgyökeres lakos, de nem vesz részt a politikai életben, azaz nem választott funkciója által lett köztekinély, hanem tudása által, mint régen a pap és a tanító.

Hipotézisem volt, hogy a régi vezető és tanácsadó szerepet napjainkban már nem a pap és a tanító tölti be. Feltevésém szerint a helyiek főleg családtagokhoz fordulnak segítségért, egyéb esetben pedig konkrét kérdésekkel az adott témában jártas szakembert keresik fel. Azt vártam, hogy az idősek inkább kérnek tanácsot a rokonaikon kívül másától is – különösen a régi köztekinélyektől –, mint a fiatalok.

4. A PAPPAL VALÓ ELÉGEDETTSÉG VIZSGÁLATA

A pap tiszteletének fokát a vele való elégedettséggel vizsgáltam. A válaszadók 30%-a elégedett a pappal, a helyiek 29%-a azonban nem is ismeri a papot. Ez kimagaslóan nagy arány, melyet magyarázhat, hogy mindhárom településen körzeti lelkipásztor lát el szolgálatot, aki csak hetente-kéthetente jár a faluban, jellemzően csak a szertartások időtartamára. A megkérdezettek közel fele, azaz 45% nem tud, vagy nem akar nyilatkozni a pappal való elégedettségéről.²⁰ Mindez jól példázza, hogy napjainkra mennyire megváltozott a vallásosság mértéke, illetve az egyházi személyekhez fűződő viszony; korábban szinte elképzelhetetlen volt, hogy valakinek ne legyen (személyes benyomáson alapuló) véleménye a lelkipásztorról.

A magukat az egyház tanítása szerint vallásosnak vallók körében felülreprezentáltak azok, akik elégedettek a pappal. Ezt magyarázhatja, hogy ők más szempontok szerint ítélik meg a lelkipásztor, illetve eleve pozitívabban viszonyulnak a pap szerepéhez is. Ezt igazolja az is, hogy szintén felülreprezentáltak azok a nem vallásosak, akiknek közömbös a pap személye, vagy nem tudnak róla nyilatkozni. Fontos hangsúlyozni, hogy többségük nem ne-

²⁰ Ezt a „nem tudja”, „nem válaszol” és a „nem ismeri” válaszokat adók összevonása adja ki.

gatívan ítéli meg a lelkipásztor személyét, hanem közömbösen viseltet iránta, vagy sehogyan sem vélekedik róla, azaz a vallástalanságból nem következik egy teljesen elutasító attitűd.

A megkérdezettek közül 74% katolikus, 19% református, 1,5% evangélikus,²¹ 5%-ot pedig nem kereszteltek meg, illetve nem jegyezték be semmilyen felekezetbe. A katolikusoknál és a protestánsoknál is a pappal elégedettek aránya a legmagasabb, azonban a protestánsok nagyobb arányban elégedettek a lelkésszel, mint a katolikusok a pappal. Adódhat ez a régi hagyományokból, mely szerint számukra a lelkész ugyan jelentéktlenebb személy volt az egyéni hit megélésében, de mint az egyház képviselőjét, jobban tisztelték katolikus társaiknál.²² Az interjúk során a protestáns alanyok sokkal nagyobb szeretettel beszéltek lelkészükről, mint ahogy a katolikusok nyilatkoztak a szakcsi plébánosról, azaz itt az elégedettséget jelentősen befolyásolja az egyházi személyek különböző habitusa is.

A pappal való elégedettség és az iskolai végzettség kapcsolatát is vizsgáltam, azonban az elemezhetőség érdekében az egyes kategóriákat összevontam, így a választóvonal az érettségi megszerzése lett. A mintában felülreprezentáltak azok az érettségizett válaszadók, akik elégedetlenek a pappal. Ennek egyik oka lehet, hogy az értelmiségiek körében magasabb a vallást elhagyók és a hitüket nem gyakorlók aránya, akik egyrészt közömbösek a pappal szemben, másrészt kritikusabbak, és így nagyobb arányban elégedetlenek munkájával.

Eredményeim alapján a pap tisztelete megmaradt, még ha nem is úgy, mint a régi időkben, amikor a faluközösség minden tagja ismerte őt, és mindenki az egyház tanításának megfelelően gyakorolta vallását. Jelentős azok aránya, akik tisztelik a papot, főleg annak tükrében, hogy a megkérdezetteknek csupán 29%-a mondta magát az egyház tanítása szerinti hívőnek. Véleményem szerint azonban ez az elégedettség nem feltétlenül valós, nem minden esetben ismereteken és személyes élményeken alapul, sokszor inkább a régi hagyományból átörökölt, mely szerint illik elégedettnek lenni a pappal, akárki is ő, és akármit is tesz, mindamelllett (főleg a katolikus válaszadók körében) nagyban befolyásolja a véleményeket a pap egyéni megítélése.

5. A PAPIGÉNY FELMÉRÉSE

A pappal kapcsolatos másik kérdésem az volt, hogy a válaszadó szeretné-e, hogy falujában állandó szolgálatot teljesítő pap vagy lelkész éljen. Ez a kérdés megmutatja, hogy az emberek mennyire igénylik az egyházi személy folyamatos jelenlétét és elérhetőségét, olyan módon, ahogyan az a szakirodalom által bemutatott kort jellemezte.

28% szeretné, ha lenne pap a településen, azonban közel ennyien, – 22% – nem gondolkodtak még a kérdésen, a válaszadók 25%-ának közömbös, hogy van-e lelkipásztor a községben, 10% pedig nem szeretne. A kérdésre adott válaszokat nagyban befolyásolta a racionalitás. Az interjúk és a kérdőívezés során kiderült, hogy bár a megkérdezett adott esetben nagyon is szívesen venné, ha lenne pap vagy lelkész, nem tartja ezt reálisnak, mert egyrészt kevés a lelkipásztor, másrészt a falu képtelen lenne fenntartani egy plébániát és eltartani egy papot. A racionalitást és az anyagi terhek mérlegelését bizonyítja, hogy ugyanezt tapasztaltam, amikor interjúalanyaimat arról kérdeztem, szeretnék-e, hogy újra legyen iskola a településen. Általában határozott igennel válaszoltak, de rögtön hozzátet-

²¹ Az elemzés során a református és az evangélikus válaszadókat a protestáns kategóriába soroltam.

²² PALÁDI-KOVÁCS A. (szerk.), i. m., 795.

ték, hogy ügysem lesz, mert nincs meg a szükséges gyermekszám, és tőke sincs a működési költségek fedezésére.

Az egyház tanítása szerinti vallásos válaszadók közül a legtöbben szeretnék papot a falujukba. Alulreprezentáltak körükben azok, akiknek közömbös a pap jelenléte. Erre az a magyarázat, hogy aki hitét az egyházi előírások szerint éli meg, az minden vasárnap elmegy szentmisére, illetve istentiszteletre. Aki így tesz, nyilván szívesen veszi, ha hetente többször is van mise, sőt az állandó papi jelenléttel együtt járhatnak a szentségimádások és egyéb ájtatosságok. Emellett könnyebb megélni hitüket, ha van saját papjuk, mivel ezzel jobban magukénak érzik az egyházat is, a vallást is. A maguk módján vallásosoknak az állandó papi jelenlét már nem annyira fontos – amint erről az eredmények is tanúskodnak –, hiszen ők nem mennek rendszeresen istentiszteletre, általában csak nagyobb ünnepeken, amikor a körzeti pap egyébként is tart szentmisét.

A vallással kapcsolatban vizsgálva a papigényt kiderül, hogy felülreprezentáltak a mintában a kérdést illetően közömbös protestánsok. Az eredményt egyrészt az magyarázhatja, hogy a katolikusok sokkal jobban vágnak közösségben megélni hitüket – a más felekezetűeknek nem annyira fontosak a nyilvános vallásgyakorlási formák²³ –, másrészt bizonyos finansiális okok is.

A papigényt nagyban befolyásolja a község felekezeti összetétele, a református faluban jóval kisebb az igény, mint a katolikusokban. A Nakon és Várongon élők nagyobb arányban (47%) szeretnék, ha állandó jelleggel élne köztük pap, de közel ugyanennyien (42%) közömbösek a kérdést illetően. Lápafőn a kérdéssel nem foglalkozók vannak a legnagyobb arányban, emellett azok, akik szeretnék, illetve azok, akik nem szeretnék lelkész a településre, ugyanolyan arányban vannak jelen a mintában. Kisebb a különbség a papigényt tekintve a protestánsok és a katolikusok között, mint a református és a katolikus települések között, ami azt mutatja, hogy a település hagyományai erősebb hatással vannak a pap, lelkész iránti igényre, mint az egyéni felekezeti hovatartozás. Ennek egyik magyarázata lehet, hogy a református többségi felekezetű faluban a vegyes házasságok okán mára nagy arányban élnek katolikusok is, s ugyanígy a katolikus községekben is vannak reformátusok – bár ez az utóbbi nem annyira jellemző –, vagyis felekezetiileg egyik település sem homogén. Kérdés, hogy a nem többségi felekezethez tartozó válaszadók melyik egyház lekipásztorára gondoltak. Valószínű, hogy egy lápafői katolikus nem szeretne falujába katolikus papot vagy közömbös a kérdést illetően – már csak azért is, mert nincsen katolikus templom és plébánia, hiszen mindhárom településen csak a többségi felekezetűeknek van temploma –, viszont valószínűsíthetően nem szeretne lelkészt sem, mivel nem a református egyház tagja.

6. NAPJAINK TANÁCSADÓI

A pap és a tanító korábbi kiemelt szerepének egyik magyarázata, hogy bármilyen ügyben lehetett hozzájuk segítségért fordulni.²⁴ Éppen ezért érdekelt, hogy a mai kor embere fordul-e a családján kívül máshoz tanácsért, és ha igen, akkor kit tisztel meg bizalmával, és megjelenik-e a pap vagy a tanító tanácsadóként.

²³ TOMKA M., *Egyház és vallásosság a mai Magyarországon*, Budapest 1994, 19.

²⁴ Lásd pl. KÉRINÉ S. J., *Tanárok élete és munkája*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1969, 19.; PALÁDI-KOVÁCS A. (szerk.), i. m., VIII. kötet, 456, 792, 795.; TOMKA M. – RÉVAY E., *Papok, férfi szerzetesek, apácák*, i. m., 218.

Arra kértem a válaszadókat, hogy soroljanak fel legfeljebb három embert – foglalkozással és névvel –, akikhez a családjukon kívül segítségért fordultak az elmúlt évben. A foglalkozások sokfélék voltak, ezért a legtöbbjüket egy-egy csoportba vontam össze. Meghagytam külön kategóriának azokat a hivatásokat, melyekre a szakirodalom vagy a kérdés alapján sok említést vártam, így külön szerepel a pap, a tanító, az orvos, az egyházgondnok és a polgármester. Összevontam a polgármestereken kívül megemlített politikai szereplőket, azaz az alpolgármestert és a képviselőket. Ezenkívül egy csoportba soroltam az értelmiségieket – például az állatorvost, agrármérnököt – és a fizikai dolgozókat – például a szerkezetlakatost, benzinkutast és a buszvezetőt.

Az alacsony válaszadási hajlandóság miatt együtt elemeztem a három válaszlehetőséget, a válaszadók 76%-a ugyanis egyetlen nevet sem említett. Legnagyobb arányban a fizikai dolgozókat és az értelmiségieket nevezték meg a megkérdezettek, ennek az lehet az oka, hogy olyan esetekre emlékeztek vissza az elmúlt egy évből, melyekben általában szakemberek segítségét kérték, akiket ezekbe a kategóriákba soroltam. A papot egyáltalán nem említették, a tanítót és a polgármestert is csak kis arányban.

A három településen kapott adatokat egymással összevetve nem kaptam a fentitől eltérő eredményt, mindegyik községben az átlaghoz közel mozog minden érték. Ebből az elemzésből látszik, hogy csak a nakiak fordulnak tanácsért a tanítóhoz, feltételezhetően azért, mert itt zárták be legkésőbb az általános iskolát, és a településen élnek tanítók, még akkor is, ha ingáznak a körzeti iskolába. Csak a nakiak említették az orvost is, aki szintén itt lakik. Bár a másik két vizsgált faluban is ő ügyel, nem él köztük, és a tanácsadó egyik legfontosabb ismérve, hogy állandó kapcsolatban van a helyiekkel.

Hipotézisem volt, hogy a fiatalabbak kevésbé fordulnak a családjukon kívül mások segítségért, mint az idősebbek. A két változó vizsgálatok ezzel ellentétes eredményre jutottam, mivel felülreprezentáltak a legfiatalabb (18–39 év) korcsoportból azok, akik a családjukon kívül máshoz is fordulnak, illetve a legidősebb (60-) korosztályból azok, akiknek nincs más tanácsadójuk. Ennek magyarázata lehet, hogy a fiatalabbaknak kiterjedt baráti kapcsolati hálójuk van, rendszerint mindennapos kontaktussal, az idősebbek a külvilágtól elvonultan élnek, a környéken egyre jellemzőbbé váló erőszakos bűncselekmények miatt.

7. A JELENLEG KÖZTISZTELETBEN ÁLLÓ SZEMÉLYEK

Kérdőíves kutatásom során vizsgáltam, hogy a helyi lakosok szerint kik állnak köztisztviselőként a településeken. Arra kértem a megkérdezetteket, mondják meg annak a legfeljebb három embernek a nevét és foglalkozását, akiket szerintük mindenki nagyra becsül a lakóhelyén. Összesen 162 említést kaptam. 102 ember nevezett meg legalább egy köztisztviselőt személyt. A polgármestereket említették a legtöbben, a második helyen az egyéb politikai szereplők állnak. Az általam vizsgált hivatások említése elmaradt a várakozástól, mivel a papot 12%, a tanítót pedig a megkérdezettek 7%-a vélte köztisztviselőként állónak.

7. 1. A körzeti pap és a lelkész

Mindkét felekezetenél körzeti pap teljesít szolgálatot. A lápafőiekhez Dombóvárról jár ki egy lelkész, havonta kétszer. A másik két település a szakcsi plébániához tartozik. A plébános tizenöt éve teljesít szolgálatot körzeti papként a településeken. A katolikusoknál

kisebb a távolság, a pap kisebb körzetben szolgál, ezért mindenhol van vasárnapi szentmise. A pap azt mondta: „*Amíg ezt a négy települést kell ellátnom, addig el lehet végezni.*”

A plébános a helyiekkel való kapcsolatáról elmondta, hogy vasárnaponként három falu között ingázik, hogy mindenhol legyen szentmise, még ha csak egy ember ül is a templomban, hétközben pedig a világi és egyházi ügyeket igyekszik intézni. Többek között füvet vág a templom körül vagy a lápafői kis katolikus temetőben, időseket látogat és hittan órákat tart a szakcsi iskolában. Túlterheltsége ellenére azonban pozitívnak látja a helyzetet, hiszen a munkája révén a mindennapokban is jelen van a közösség életében, megszólíthatóvá válik. Mint mondta: „*Az én családom minden vasárnap ott volt a szentmisén, meg még hétköznap is eljártunk, de én a plébánost csak úgy láttam, hogy vasárnap találkoztam vele és benn az iskolában, én még az utcán sem találkoztam vele sohasem. Ha vásárolni kellett, akkor valaki bevásárolt neki, még a boltba se járt el. Ahhoz képest a mostani emberek sokkal jobban látják a papot. Az ember végigmegy [a falun], elmegyek a postára, elmegyek vásárolni. A pap sokkal közéletibb személy lett, része lett jobban az embereknek, mint a régi időkben.*”

Lápfőn 1968 óta nincs állandó lelkész, Dombóvárról és Kőbányáról, a testvérgyülekezetükből járnak ide istentiszteletet tartani. A lelkész személyét mindig is kiemelt tisztelet övezte: egyes vidékeken kalapemeléssel, másutt felállva köszöntötték, és minden esetben különösen tiszteletteljes megszólítással illették, mint például a „tiszteletes úr”, „nagyiszteletű úr”.²⁵ A megszólítás általi különös elismerés a mai napig fennmaradt a településen. Az egyházgondnok így beszél erről: „*Mi most is megadjuk neki a tiszteletet... Dr. Papp Vilmos, a kőbányai lelkész volt itt és annak a felesége Vas megyei volt, és azt mondta, azért szeret lejárni Lápfőre, mert itt még megadják azt a tiszteletet a papoknak, amit régen megadtak, mert ott Pesten már a nevééről szólítják, itt pedig nagyiszteletű asszony, pedig sokkal fiatalabb most a lelkésznek a felesége. Nagyiszteletű asszonynak szólítjuk, mi nem mondjuk azt, hogy Csilla. Mi ezt a tiszteletet itt, falun még megadjuk.*”

A református egyházközösségekben kiemelt szerepe és tekintélye volt az egyházgondnoknak.²⁶ A lápafői reformátusok a lelkész mellett az ő munkáját is elismerik. A helybéliek tudják, ki tölti be ezeket a tisztségeket. A lápafői egyházgondnoki teendőket így idézte fel egyik interjúalanyom: „*Ő fogta össze a presbitériumot, ő érkezett minden hivatalos ügyben a pappal, ő beszélte meg a feladatokat, ő rendezte a temetőt, ő rendezte a lelkészi hivatalt, ő rendezte a templom belsejét, a takarításokat, a társadalmi munkákat, a festéseket, hát szóval ő volt az összekötő kapocs az emberek és a pap között.*” Ezeket a feladatokat most is ellátja az egyházgondnok, s mellette tartja a kapcsolatot a kőbányai testvérgyülekezettel, valamint megpróbál pályázati pénzt szerezni a templom felújítására.

7. 2. Egy tanító

Nakon három pedagógus él, közülük ketten aktívak, a szakcsi iskolába járnak át tanítani. A nyugdíjas tanárral készítettem interjút, mivel a pedagógusok közül őt nevezték meg a legtöbben köztiszteletűnek. Emellett ő tanulóként és tanárként is megismerte a naki álta-

²⁵ Lásd pl. ILLYÉS E., *A magyar református földművelő nép lelki élete, különös tekintettel vallásos világára*, Szeged 1931, 38.; PALÁDI-KOVÁCS A. (szerk.), i. m., VIII. kötet, 682–683.

²⁶ Vö. BARTHA E., *A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban*, Debrecen 1980, 99.; PALÁDI-KOVÁCS A. (szerk.), i. m., VIII. kötet, 93.

lános iskolát. Egyéves kora óta él a településen, a tanári pályáját 1961-ben kezdte, a többségi felekezet tagja.

Gyermekkorában vezették be, hogy két tanító oktatott, mert ahogy mondta, akkor „*gondoskodtak arról, hogy a falusi gyerekek is eljussanak egy szellemi fokra, amit egy elemi iskolában biztosítani lehet.*” Kiemelte, hogy akkor még volt idő a gyerekekkel ténylegesen foglalkozni, ennek köszönhető az is, hogy ő tanár lett: oktatója felfigyelt tehetségére, és kiemelve környezetéből, városi iskolába került. Meglátása szerint a mai tanárok annyira túlterheltek, hogy megtartják az óráikat, de azt sem szívvel-lélekkel, és a nap végén fáradtan futnak haza az iskolából, hogy ellássák a családi kötelezettségeiket, s mindez a diákokkal töltött minőségi idő kárára válik.

Saját pályája kezdetére így emlékszik: „*Nagyon jó iskolánk volt, mert a felső tagozatban is tanítottunk hárman, ha jól emlékszem. (...) Voltak összevont osztályok, például az alsóban egy-három és kettő-négy, a felsőben pedig váltakozott. Három tanterem állt rendelkezésünkre. Például volt olyan, hogy az ötödik-hatodik volt összevont, viszont akkor a hetedik-nyolcadik önálló. Ez változhatott évről-évre.*” Tanárként délutáni tanulószobát tartott, esti iskolát szervezett, könyvtáros volt, és író-olvasó találkozót rendezett. „*A könyvtár épületében egy nagyon ragyogó eseményt tudtunk összehozni ilyen alkalommal. Példának okáért Gerelyes Endre kitűnő novellistát, aki egyetemi társam volt, hívtam le egy alkalommal. Amikor ő lejött, azon az irodalmi esten, most nem akarok túl nagy számot mondani, de emlékezetem szerint legalább negyvenen-ötvenen megjelentek, az pedig egy ekkora faluban, és irodalomról lévén szó, nagy szó.*” A mai napig „*én nagy szeretettel veszek részt minden alkalommal a nemzeti ünnepek előkészítésében, mert az úgynevezett szónoki feladatokat én szoktam ellátni. Az itteni megemlékezéseket én szoktam tartani.*” Bár az emberek nem jelölték őt nagy arányban köztiszteletben állónak, a hivatalos fórumok nem feledkeznek el róla. A szobája egyik sarka tele van olyan italokkal, melyeket ünnepekre, évfordulóira kapott.

A tanítókat övező tiszteletadásról a következő véleményt fogalmazta meg: „*Hogy ha összehasonlítjuk az akkori idők tiszteletadását a pedagógus iránt a maival, akkor azt kell mondanom, hogy mint az ég és a föld, olyan távolság van. Hát gondoljon például arra, hogy ma például rendszeresen fordulnak elő úgynevezett pedagógus-, tanárverések.*” Mikor az iránta tanúsított tiszteletadásról kérdeztem a következőt válaszolta: „*A szülők nem engedhették meg maguknak azt a beszédmodort, amivel jelenleg a pedagógusokkal szemben föllépnek.*”

7. 3. Polgármesterek

Két településen – a református és az egyik katolikus faluban – készítettem interjút a politikai vezetőkkel. A polgármesterek a többségi felekezet tagjai, helyi születésű, helyben lakó férfiak – mindez igazolja a hipotézisemet.

Elsőként az anyagi gondokról ejtettek szót, ugyanis mindegyik településen magas a munkanélküliek és a nyugdíjasok aránya. Éppen ebből kifolyólag elsődleges ellátandó feladatuk az idősekről való gondoskodás, munkahelyek biztosítása, melyre a közmunkaprogram nyújt lehetőséget, de csak nagyon korlátozott mértékben. Rendszeresen kérik mindkettejük segítségét hitelfelvételben és a közüzemi tartozások részletekben történő fizetésének elintézésében. Elismertségük egyszerre adódik tudásukból, helybéliük által nem ismert területeken való jártasságukból és tisztségükből.

A várongi polgármester így foglalta össze tisztét: *„Egy polgármesternek minden beletartozik a munkakörébe... Ha tudok, akkor segítek, mert mindenhol vannak problémák és nem lehet neked olyan dolgot mondani, amibe én nem segítenék.”* A lápafői polgármester pedig ezt mondta magáról: *„Ilyen mindenes vagyok. Tehát mindenkit meg kell hallgatni a problémájával, és ha tud az ember, akkor segíteni kell. (...) Ilyen kis településen, ha a nap bármely időszakában gondja-baja van [valakinek], akkor az ember megpróbál segíteni.”* A polgármesterek részben átvették a pap és a tanító régi feladatkörét, bár őket főleg anyagi nehézségeik megoldási lehetőségei miatt keresik fel a helyiek. Ez magyarázhatja azt is, hogy kevés megkérdezett említette őket mint nem családtagjai körébe tartozó tanácsadókat.

7. 4. A teleház vezetője

Hipotézisem volt, hogy van olyan köztisztviselőben álló személy, aki nem vesz részt a politikai életben. Ez csak Várongon nyert igazolást, ugyanis a helyiek nagy arányban jelölték meg a teleház vezetőjét köztisztviselőtűnek, aki helyi születésű, a többségi felekezetbe keresztelték, de vallását nem gyakorolja.

Ő vette át a pap és a tanító régi tanácsadó szerepét, ugyanis az ő feladata a helyiek különböző kérvényeinek beszedése és Szakcsra továbbítása. Ezen felül segít kitölteni a hivatalos papírokat, nyomon követi a környékbeli álláshirdetéseket, kiírja azokat. Szerinte a teleház vezetőjeként mindez beletartozik a munkakörébe, ez ugyanis szolgáltató hely. Később mégis pontosított: *„mondjuk a nyomtatvány kitöltése talán nem, de az meg már nem olyan nagy gond.”* Az interjú végén pedig így fogalmazott: *„Ha terhesnek érezném, akkor nem csinálnám. Ez ennyire egyszerű. Mert akkor mondhatnám azt, hogy »Nem csinálom és kösz, és csináld meg«. Mert végül is valóban ez nem tartozik bele, tehát az, hogy most idejön és letöltöm az internetről a nyomtatványt, ez tiszta sor, mert ezt meg tudom csinálni, és meg kell csinálni, de a kitöltését nem feltétlenül. Látom, hogy görcsöl rajta, nem tudja megcsinálni, most nekem a családtámogatási nyomtatvány nem olyan bonyolult.”* Mindezek mellett tehermentesíti a polgármestert, mert mint mondja: *„az az igazság, hogy ezelőtt sokkal több ilyen dolog hárult a polgármester úrra. (...) Amióta itt vagyok, azóta ez a rész az enyém, tehát a plakátkészítés, a postázás, a vendégeket meghívni, a szereplőket egyeztetni. Illetve úgy szoktuk, hogy a polgármester úrral együtt megbeszéljük, hogy mondjuk, a falunapra mit szeretnénk, és akkor a csapatokat én szoktam meghívni.”*

8. ÖSSZEGZÉS

Tanulmányomból kiderül, hogy a hagyományos falusi társadalomban milyen fontos szerepe volt a vallásnak és az oktatásnak, s az ezt kiszolgáló személyek váltak a faluközösség vezetőivé. Mára fokozatosan eltűnnek a kisebb települések életéből ezek az intézmények és személyek. Ezt a lápafői polgármester így fogalmazta meg: *„A rendszerváltás után meg nem akarta senki se visszahozni az iskolát. Érdekes módon nem ragaszkodtak hozzá. Most meg hát fönns se lehetne tartani, ugye, a mai anyagi részben (...) Hát, ha most mindenkinek lenne külön iskolája, hát az nagyon sok pénzbe kerülne, hát az nem működne úgyse.”* A misékről és a lelkes hiányáról pedig így nyilatkozott: *„Az istentisztelet havonta kétszer van, nincs is nagyobb igény rá, szerintem, ez untilig elég ebbe a településbe.”*

Tudásuk okán a falusiak a papra és a tanítóra bíztak olyan – sokszor bizalmas – feladatokat is, melyekre magas iskolázottságuk miatt csak ők voltak alkalmasak. Ezt pedig a meghatározott fizetésen túl tiszteletükkel hálálták meg. Ezekkel a feladatokkal azonban napjainkban vagy családtagot vagy szakembert keresnek fel a vizsgált településeken élők. Ezen foglalkozások presztízsvesztesége azonban nemcsak itt, hanem országosan is megfigyelhető jelenség.²⁷

Kérdőíves kutatásomból kiderült, hogy a pappal való elégedettség összefügg a vallásossággal, a végzettséggel és a papigénnyel, azaz a magukat vallásosnak valló megkérdezettek elégedettek az egyházi személyekkel. Az iskolai végzettséggel fordítottan arányos ez a változó, és a pappal elégedettek inkább szeretnék papot a falujukba, mint az elégedetlenek. A válaszadók többsége szeretne helyben lakó egyházi személyt a településére, különösen a vallásukat gyakorlók és a katolikus településen élők.

A vizsgált településeken a politikai szereplőket említették legtöbbször mint köztisztviselőben álló személyeket, kimagasló a várongi teleházvezető elismertsége is, kevés említést kaptak a papok, tanítók. A helyi elit összetétele megváltozott, a régi helyére, melynek legfőbb képviselői a tanító és a pap voltak, új lépett: a politikai élet szereplői.²⁸

A tanácsadó szerepet a polgármesterek vették át, azonban a megkérdezettek többsége csak a családtagjaitól kér segítséget. Jellemzően a fiatalok kérik ki rokonaikon kívül mások véleményét, az idősebbek alig. A válaszadók főleg szakemberekhez fordulnak tanácsért, kizárólag adott kérdésekben, s lehetőleg ismeretségi körön belül.

Fő hipotézisem, mely szerint az intézménybezárások nemcsak a létesítményeket szüntették meg, hanem a faluközösség életére is hatással voltak, igazolódott. A pap és a tanító szerepe megváltozott, a régi feladatokat a mai köztisztviselőben álló személyek nem tudták teljesen átvenni, s az irántuk tanúsított tisztelet nem egyezik meg a fenti személyek korábbi általános megbecsülésével. A helyiek egyre kevésbé ismerik az egyházi személyeket, a tanítókat és más, korábban nagy tiszteletben állókat, s ennek egyik legfőbb magyarázata, hogy ezek a személyek nem élnek közöttük, nem találkoznak velük. Az eltávolodás oka lehet emellett a szekularizáció, a vizsgált településekre általánosan jellemző elszegényedés és elöregedés, valamint a sok helyit érintő, a munkahelyre történő napi ingázásból fakadó megváltozott életvitel is. Kutatásomból látszik, hogy mindezek ellenére a helyieknek van igényük az oktatási és egyházi feladatok folyamatos ellátására, ennek anyagi terheit azonban nem tudják magukra vállalni, s ezt az önkormányzattól sem várják el.

²⁷ Lásd pl. TOMKA F., *Magyar katolicizmus 1991*, Országos Lelkipásztori Intézet Katolikus Társadalomtudományi Akadémia, Budapest 1991, 39.; HALÁSZ G. – LANNERT J. (szerk.), *Jelentés a magyar közoktatásról 1997*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest 1998, 261–262.

²⁸ A helyi elitiek változására vonatkozó kutatások eredményeit lásd pl. CSURGÓ B. – MEGYESI B., *Elit-meghatározások és elitcsoportok – a 2009-es magyarországi elitfelvételek fogalmi-mintavételi háttere*, in KOVÁCH I. (szerk.), *Elitek a válság korában. Magyarországi elitiek, kisebbségi magyar elitiek*, Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézet – Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Argumentum Kiadó, Budapest 2011, 143–176.; PÁSZKA I., *Elit, elitiek a lokális kistérségi társadalomban*, Belverde Meridionale – Szegedi Egyetemi Kiadó – JGYF Kiadó, Szeged 2010, 132–148.

SUMMARY**Mentors and Leasers in rural society in historical periods and today**

My study is based on my own research in Tolna County where I was exploring the duties of both the traditional and the new authorities. My survey is simultaneously in connection with religion and the issues of changing social roles and needs.

One of my main goals was to present the main changes caused by the lack of priest and preceptor – so as all the three villages belong to local institutions – also the ones who take over their roles – especially who become an adviser – and the fact how satisfied the villagers are in this situation and how much they miss the old authorities. In order to make this research I applied both questionnaire and interview techniques.

To sum my results up it seems that satisfaction with a priest relates to religiousness and qualification, – see secularization thesis – the needs for a priest relates to also religiousness and major denomination in the village. My first assumption which says the detention of institutions has a negative effect on the life of the village community has verified but it is not the only explaining fact. Another hypothesis of mine, which states that the current leader takes part in politics and he is a local patriot who is in relationship with all the members of the community, has seemed to be relevant. On the other hand my assumptions, which say that the young apply just to their relatives for advice, the adviser always belongs to the same denomination and the youngsters do not respect the current authority, were not proved.

NÉMETH KRISZTINA

Oktatókutatás és Fejlesztő Intézet – MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Regionális Kutatások Intézete – Apor Vilmos Katolikus Főiskola

*A terapeuta, a nyomozó és a rendőrspicli
– Variációk egy terepmunka értelmezői pozícióira és eszköztárára*

„Mesterségesen belehangoljuk magunkat valamibe, amit azután szemtanúként figyelünk meg – nem interjúerként, nem is megfigyelőként, hanem annak szemtanújaként, hogy hogyan reagálnak mindarra, ami velük és körülöttük történik.”

(GOFFMANN: *A terepmunkáról*)¹

A tanulmány módszertani reflexió egy dunántúli pusztán végzett terepmunkámról; megpróbálom áttekinteni azt a folyamatot, amely a személyes érintettségől megfelelően távolinak tűnő, az uradalmi cselédek életvilágát firtató kutatási kérdéstől a terepen történt zavarba kerülésen keresztül végül oda vezetett, hogy terepen részben mást találtam, mint amit kerestem: a pusztában rátaláltam saját családtörténetem morzsáira is. A terepmunka folyamata és az ott gyűjtött adatok többféle kutatói perspektívából vehetők szemügyre. A terepi jelenlét és a narratív interjú helyzetrel kapcsolatos reflexió nemcsak árnyalja a kutatási eredményeket, hanem az értelmezési lehetőségeket is kitágítja.

A jelenkori hazai szociológiában ritka az olyan írás, amely nem kész eredményeket és kiválóan kivitelezett kutatásokról szóló leírásokat tár elénk, hanem bepillantást enged a kutatással járó nehézségekbe, a kutatást segítő vagy hátráltató szerencsétlen és szerencsés véletlenekbe is. Mindazonáltal a személyes vonatkozások, a témaválasztás és a témához való kötődés megjelenik több hazai publikációban is, például azokban, amelyeknek a zsidóság, a zsidó identitás mint kutatási téma és az ehhez való viszony áll a középpontjában.² Ez utóbbi kutatáshoz használt megközelítési mód, a narratív interjú technika nemcsak az egész életutat, az élettörténeti narratívát teszi vizsgálat tárgyává, hanem a szöveghez való viszonyt is. Azonban „a narratív interjú technika a magyar szociológiában nehezen tud »megkapaszkodni« – sok kimondatlan ellenézés övezi, talán nem is csak azért, mert nem illik bele a szociológia objektivitásra törekvő önképébe, hanem sokkal inkább azért, mert mind interjúkészítési technikájában, mind elemzéseiben a pszichológ-

¹ GOFFMAN, E., *A terepmunkáról*, in BODOR P. (szerk.), *Szavak, képek, jelentés. Kvalitatív kutatási olvasókönyv*, L'Harmattan Kiadó, Budapest 2013, 53–61., 55.

² KOVÁCS É. – VAJDA J., *Mutatkozás. Zsidó identitástörténetek*, Múlt és Jövő Kiadó, Budapest 2002; PAPP R., *Van-e zsidó reneszánsz? Kulturális antropológiai válaszlehetőségek egy budapesti zsidó közösség életének tükrében*, Múlt és Jövő Kiadó, Budapest 2004.

giához, pszichoanalíziséhez hasonló technikával, szemlélettel operál”³ – foglalja össze a kvalitatív technikákkal és különösen a szöveggel személyes kapcsolatot kiépítő, interpretatív szemlélettel szemben érzett ellenszenv lehetséges okait Vajda Júlia.

Bár a személyes érintettség, a terepi jelenlét és „a társadalomtudományos objektivitás”, valamint a megértés és az interpretáció a kulturális antropológiai munkákban már sokszor tematizálódtak (gondoljunk például Geertz „híres” menekülésére a bali kakasviadalról)⁴, a szociológiai munkákból manapság gyakorta kimaradnak. Pedig a szociográfiai irodalom klasszikusai⁵ teljes természetességgel taglalják a terepi jelenlétükkel, érintettségükkel járó kérdéseket, összefüggéseket.

Az érintettség és az objektivitás dilemmája is sokszor fennáll. Ezt példázzák Závada Pál gondolatai családtörténeti dokumentumokon alapuló, *Kulákprés* című szociográfiájáról: „A könyv kiadását követően egy újságban megjelent interjúban bevallottam, hogy a történet Rolnik családja voltaképpen az apám és az ő szülei, s ezt a költött családnevet (Rolnik szlovákul parasztot jelent) – az általánosítás szándékán túl – azért választottam, mert nehéz lett volna saját, apáméval, nagyapáméval megegyező nevemet annyiszor leírni a családi és hivatali históriák dokumentálásakor, s egy kicsit félttem, hogy az olvasó nem tart elég objektívnek, ha tudja, hogy rólunk van szó. (...) [Később] úgy döntöttem, hogy a könyv egészében visszaállítom az eredeti családneveket, remélve, hogy az írás hitele nem azon áll vagy bukik, hogy szereplői a szerző családnevét viselik-e vagy mást.”⁶

A kvalitatív technikák sajátos érzékenységét és módszertani értékét éppen az a reflexív, önkritikus (esetenként önironikus) szemlélet adja, amely a módszer önértékének fetiszálása helyett a megközelítési mód és a terep összeillesztésén dolgozik, és amely a véletlenek és a hibák adta lehetőségek felfedezése és értelmezése során bontakozik ki. A kvalitatív kutatási eljárás ebben az értelemben inkább „barkácsolásnak”, semmint készen kapott elemek, kutatói módszerek rutinszerű alkalmazásának tekinthető. A kvalitatív módszerek művelői szerint éppen a kutatói dilemmák állandó jelenléte világít rá arra, hogy a feszültségek, a lehetséges hibák és az azokra történő reflektálás a társadalomtudományi kutatás immanens részei: ha valami igazán megkülönbözteti a társadalomtudományokat a természettudományoktól, az éppen a megfigyelő és a megfigyelt viszonyára irányuló figyelem és a módszerek alkalmazásának reflektáltsága.⁷

A KUTATÁSI TEREP

A dunántúli nagybirtokról és az uradalmi pusztáról Illyés Gyula *A puszták népe*⁸ című 1936-ban megjelent szociográfiája tudósít, melyben az író gyerekkorának élményeit, az az nagyjából a huszadik század eleji állapotokat rögzíti. A Rácegrespusztához hasonlóan

³ VAJDA J., *Terápiás hatás mint melléktermék*, in *Thalassa*, 2006/1, 123–136., 123.

⁴ GEERTZ, C., *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*, Osiris Kiadó, Budapest 2001.

⁵ Például: WHITE, W. F., *Utcasarki társadalom. Egy olasz szegénynegyed társadalomszerkezete*, Új Mandátum Kiadó, Budapest 1999; WILLIS, P., *A skacok. Iskolai ellenkultúra, munkáskultúra*, Új Mandátum Kiadó, Budapest 2000; THOMAS, W., I., – ZNANIECKI, F., *A lengyel paraszt Európában és Amerikában* (1. kötet), Új Mandátum Kiadó, Budapest 2002.

⁶ ZÁVADA P., *Kulákprés. Család- és falutörténeti szociográfia, Tótkomlós 1945–56*, Magvető Kiadó Budapest 2006. (Harmadik, átdolgozott kiadás) 8–9.

⁷ HABERMAS, J., *A társadalomtudományi fogalmak logikája*, Atlantisz Kiadó, Budapest 1994.

⁸ ILLYÉS, GY., *A puszták népe*, Osiris Kiadó, Budapest 2005. [1936.]

„a térkép szélén” található egykori uradalmakról és arról, hogy mi történt azóta ezekben a közösségekben, hogyan néznek ki ezek a máig elzárt települések, viszonylag keveset tudunk.⁹

A kiválasztott településen, egy mezőföldi volt uradalmi pusztán 2012-ben 124 fő élt.¹⁰ A pusztai lét lényege ma is az, amit Illyés százéves emlékei rögzítenek: „pusztainak lenni egy kicsit szégyen volt, a talajtalanyságot, a földönfutást, a hazátlanságot jelentette, ahogyan az is.”¹¹ A pusztai lét a szociográfiák tükrében erőteljes elszigeteltséget, a hatalomnak és a társadalmi változásoknak való kiszolgáltatottságot, védtelenséget jelent.

A helybeliek egyöntetű véleménye szerint a puszta mai állapota a legkiábrándítóbb: amint mondják, a „*puszta le van robbanva*”, már „*nem olyan, mint régen.*” A mai lakók többsége nyugdíjas: van, aki születése óta a pusztán él, jóformán ki sem mozdult onnan, van, aki valahol másutt elért magasabb státusát feladva visszaköltözött a pusztára. Élnek itt még középkorúak, nyugdíj előtt állók, akik valaha az állami gazdaságban dolgoztak – a rendszerváltás óta ők szinte kivétel nélkül munkanélküliek, rokkantnyugdíjasok. Van itt még néhány fiatal és iskoláskorú gyerek, akiknek a szülei feltehetően az olcsóbb ingatlanok, a konyhakert és az önellátás lehetősége miatt költöztek a pusztára – vagy pedig már ők is eleve ide születtek.

Akad a pusztán jobb módú család is, melyben a családfő az egykori állami gazdaság munkásából lett önálló vállalkozóvá, s ma már a saját földjét műveli. A pusztai elvándorlás irányával éppen szembemelve családjával beköltözött a pusztára: megvette az „úri világban” kápolnaként és pusztai iskolaként működő épületegyüttest, amely köré nem túl magas, de határozott üzenetet sugalló kerítést épített. Az itteniek szemében ma ő a pusztán „az úr”, s nemcsak azért, mert van földje, tekintélye abból is kiderül, hogy ottjártamkor szinte mindenki megemlítette a nevét.

Munkalehetőség helyben nincs, aki teheti, az állami gazdasági földeket felvásárló mezőgazdasági kombinátnál vállal munkát. A munkavállalás azonban, mivel a kombinát nem a pusztán, hanem egy távolabbi faluban működik, a távolság és a bejárás miatt nehézkes. A mezőgazdasági munkák nagyfokú gépesítettsége, az átállás a ridegtartó állattenyésztésre és az ezzel járó kis élmunkaigény is nehezíti az elhelyezkedést.

A pusztai lét ma autó nélkül szinte elképzelhetetlen, mégis sokan szorúlnak rá a naponta közlekedő helyi járatra. Mivel semmi sincs a pusztán, sem bolt, sem óvoda, sem iskola, sem orvosi rendelő, de még egy kocsmá sem, a gyér autóbuszforgalom (napi négy helyi járat) elszigeteli a pusztaiakat. Személyautó hiányában a legegyszerűbben oda-vissza 20 km-t kerékpározva lehet megközelíteni: legtöbbször én is így jutottam ki ide a terepmunka alkalmával.

A pusztán nyomát sem tapasztaltam az *A puszták népében* leírt, vagy a helyiek által emlegetett régi, „nagyház” előtti beszélgetéseknek, a közösségi narratívába foglalt „pezs-gő életnek” – pedig jó időben, nyaranta látogattam ki hozzájuk. Lehet, hogy a pusztai élet élénkségéről alkotott képem egy állomásozó terepmunka után megváltozna. Erre enged következtetni Kovács Éva megfigyelése az egyik tanulmányában¹²: egy hasonló, zárvány-

⁹ MÁTYUS A. – TAUSZ K., *Maga-ura parasztok és uradalmi cselédek*, Magvető Kiadó, Budapest 1984; KARDOS L., *Jegyzetek a volt uradalmi cselédség kultúrájának és életmódjának alakulásáról (Szentgyörgypusztá)*, in *Ethnographia*, 1955, 1–4, 255–344.

¹⁰ Forrás: Magyarország helységnevtára, 2012. <http://www.ksh.hu/apps!/cp.hnt2.telep?nn=23694>

¹¹ ILLYÉS, Gy., i. m., 19.

¹² KOVÁCS É., „*Ki vagyunk esve a külvilágból*” – *A lengyári kolónia*, in VÁRADI M., *Kistelepülések lépéskényszerben*, Új Mandátum Kiadó, Budapest 2008, 133–160.

jellegű kolónia kezdetben élettelennek tűnt a kutatócsoport szemében, majd a terepre való visszalátogatások folyamatosan árnyalták ezt a képet, és kiderült, hogy a közösség jóval aktívabb annál, amilyennek első látásra tűnt. A pusztára többször visszamentem. Az utakon, a házak előtt azonban alig akadtam össze valakivel. A helyiek visszahúzódsát mutatta az is, hogy az október eleji őszi búcsúban mindössze egyetlen műanyag játékokat árusító stand állt, és rajta kívül csak néhány „lomis” kirakodó kínálta a portékáját. A rövid látogatás alkalmával egyetlen idősebb helybeli bukkant fel, ő is épp csak „ránézett” a búcsúra. Az árusok szerint „*nincs pénze az embereknek*”, ezért nem jönnek el, ezért nem hozzák ki a gyerekeket. A jelenlévők közül mindenki úgy vélekedett, hogy „*régen sokkal jobb volt*”, nagyobb volt a búcsú is, a gyerekeknek még körhintát is hoztak. Az árusok azt tanácsolták, hogy ha búcsút akarunk látni, akkor menjünk Mezőfalvára: „*ott van minden, még zene is*”.

A helybeliek a házba behúzódva üldögélnek, hosszas csengetés vagy kiabálás után dugják csak ki a fejüket, vagy libbentik fel a függönyt az utcára néző ablakról, hogy megnézzék, ki érkezett. Zárkózottságukat az is magyarázza, hogy idegennek nem sok dolga akad a pusztán, így a jövetele eleve gyanakvást vált ki (azonban mindenképp hírértékű esemény.) Emellett a pusztán több, egymástól is többé-kevésbé elszigetelt házcsoporthoz áll, így vannak, akik csak a közvetlen szomszédokkal állnak napi kapcsolatban. A „nagyház” (a helyiek így emlegetik az egykori cselédházat) környékén például elég élénk szomszédsági kapcsolatokat tapasztaltam, ami abban is megnyilvánult, hogy a terepmunka második napján nemcsak az ott élők, de talán az egész pusztán tudott már a jövetelemről, jölehet annak oka és értelme néhány ember előtt a mai napig érthetetlen és megmagyarázhatatlan.

A pusztaiak makacsul kitartó, passzív ellenállásán nehéz áttörni, nem könnyű őket szóra bírni. Leginkább azért nem, mert egyáltalán nincsenek hozzászokva, hogy bárki érdeklődjék felőlük; fel sem merül bennük, hogy valaki kíváncsi lehet az életükre. A pusztai emberek életére irányuló kutatói érdeklődés hosszas magyarázkodást igényel, nehezen nyílnak meg az első látogatás alkalmával a kertkapuk.

A pusztán – miközben nosztalgikus visszaemlékezések tárgya, amelyhez lakói erősen kötődnek – mégis az a hely, ahonnan aki csak teheti, elköltözik. Hogy ezt a sajátosan ambivalens helykötődést megvilágítsam, és a pusztát ne csak az ott élők, hanem az elköltözők szemszögéből is megismerjem, több interjút is készítettem Sárbogárd egyik, a pusztához közel eső, falusias részén. Az ide beköltözőknek jobbára csak a gyermek- és fiatalkori emlékei kötődnek közvetlenül a pusztához, de a magukba szívott, bensővé tett értékorientációkat és habitust utóparasztként is őrzik.

Az idős pusztaiak és az egykor ott élők felkeresése mellett – a kutatói szerepem és a kutatási témában való érintettségem módszertani kontrollálása miatt – egy másik pusztáról származó interjúalanyt is felkerestem. Így összesen öt hosszú narratív életútinterjút és nagyjából hat-hét rövidebb, strukturált interjút és beszélgetést vettem fel a kutatás során (sokszor részletekben). Az interjúk közül egyet csak emlékezetből tudtam leírni, mert a beszélgetőpartnerem nem járult hozzá sem felvétel készítéséhez, sem a jegyzeteléshez.

ELMÉLETI MEGFONTOLÁSOK

Az uradalmi cselédek életvilágának, azaz mindennapi kultúrájának rekonstruálásához a narratív életútinterjú mélyelemzését választottam. A kutatás módszertani sarokköve a Gabriele Rosenthal által kidolgozott narratív életútinterjú technika,¹³ amely azon alapul, hogy az emberek, önmaguk textualizálásához, múlt- és jelenbeli énjük meghatározásához öntudatlanul is használják azokat az egykor érvényes normákat, ismereteket, mentalitásbeli választóvonalakat, zsinórmértékként használt közösségi fogalmakat és jelentéstartalmakat, amelyek egykor a közösség életvilágának interszubjektív, szociálisan érvényes elemei voltak.¹⁴ Ennélfogva az életvilág bizonyos alkotóelemei bár közvetve és részlegesen, de rekonstruálhatók.

Mivel a visszaemlékezések érvényességének zálogát a narratív identitás folytonosságában, „a megszüntetve megőrzött”¹⁵ identításelemekben, a szocializációval átörökölt, bensővé tett kulturális és viselkedési mintákban sikerült megtalálnom,¹⁶ feltételeztem, hogy a narratív életútinterjú módszere a pusztai kutatási terepen is változtatás nélkül alkalmazható.

A pusztán szembesültem azzal a helyzettel, hogy valaki szívesebben beszél a befőzésről és a különféle tartósítási technikákról, mint saját magáról, vagy pedig a feltett kérdésre úgy felel, hogy azzal nem ad választ a kérdésre.

A NARRATÍV ÉLETÚTINTERJÚ TECHNIKÁJA

A társadalomtudományi módszertani kézikönyvekben gyakran az áll, hogy a kutatás a megfelelő módszerekkel – interjúzás esetében például a megfelelő kérdezői és elemzési technikával – „standardizálható”, azaz a szemtől szembeni kommunikáció, a kutatói beavatkozással létrehozott beszédhelyzet esetleges torzításai kiszűrhetők:¹⁷ „ha az interjú magnetofonnal rögzítjük, vagy nagyon pontosan jegyezzük, akkor abból indulhatunk ki, amit az alany mondott, és ki tudjuk szűrni a kérdező szerepét, befolyását, szóval a »műszer torzításait«.”¹⁸ „Természetesen az interjúer követ el hibát, vagyis elügyetlenkedik egy-két

¹³ ROSENTHAL, G., *Reconstruction of life stories* in JOSSELYN R. – LIEBLICH, A. (szerk.), *The narrative study of lives 1* Sage, London 1993, 59–91; BRECKNER, R., *The biographical-interpretative method – Principles and procedures*, in *Social Strategies in Risk Societies, Sostris Working Paper 2: Case study materials – The Early Retired*, University of East London, London 91–104; KOVÁCS É. – VAJDA J., *Mutatkozás. Zsidó identitástörténetek*, i. m.; ROSENTHAL, G., *A történetmesélés gyógyító hatása*, in BODOR P. (szerk.), *Szavak, képek, jelentés. Kvalitatív kutatási olvasókönyv*, L'Harmattan Kiadó, Budapest 2013 228–249.

¹⁴ A „mi”, „nálunk”, „azért az nem volt szokás”, „az nem volt divat”, „így volt mindenkinél”, „ami Sárbogárdon divatját járta” kifejezésekkel megadott viszonyítási rendszerek hálója és az ehhez kapcsolódó értelmezések stb. Lásd NÉMETH K., *Életvilág és élettörténetek – Meddig ér az emlékezet?*, in SZABÓ F. (szerk.), *Társadalmi Tanulmányok*, ELTE TáTK, Budapest 2009.

¹⁵ HABERMAS, J., *A kommunikatív cselekvés elmélete*, Gondolat Kiadó, Budapest 2011, 354. Az idézetet módosítottam, N.K.

¹⁶ NÉMETH K., *A narratív interjúhelyzet mint kommunikatív cselekvés*, in PÁL E. – SOMLAI P. – SZABARI V. (szerk.) *Kötő-jelek*, 2011. online kiadás <http://tatk.elte.hu/doktori-iskola/koto-jelek/aktualis-evkonyv> (Utolsó megtekintés: 2014. január 16.)

¹⁷ Ezzel a felfogással szemben határozható meg az aktív interjúkészítés technikája, HOLSTEIN, J. A. – GURRIUM, J.F., *Az aktív interjúkészítés*, in BODOR P. (szerk.), i. m., 117–139.

¹⁸ SOLT O., *Interjúzni muszáj*, in *Méltóságot mindenkinek. Összegyűjtött írások I. Beszélő*, Budapest 1998, 29–48., 29.

szálat minden interjúban. Ha pontosan leírja az egész magnóra vett szöveget, tehát saját kérdéseit, bebeszolásait is, akkor ezek a hibák kiküszöbölhetők.”¹⁹

Tehát az interjúhelyzetnek megfelelő attitűd (nyitottság, empátia, kíváncsiság, ragaszkodás a kérdezői szerephez) és egy sajátos kérdezői technika (semleges, nem sugalmazó, de célirányos kérdezői mód) együttes alkalmazásával az interjúalany jó eséllyel megnyílik, és értékelhető, „valódi”, a társas befolyásolástól nem torzított információkat nyújt önmagáról és társas környezetéről.²⁰

Az emlékek szabad áramlásán alapuló narratív életútinterjú nemcsak az interjú felvételének és elemzésének módszertanában, hanem az interjúhelyzetre vonatkozó szabályok tekintetében is meglehetősen szigorú – éppen azért, hogy az élettörténeti narratívát az interjúalany a lehető legkevesebb társas befolyással, önállóan, orientáló kérdések nélkül építse fel, és hogy a kérdező szerepét ki lehessen iktatni az elemzés során. A narratív életútinterjú során feltett első kérdés csak megadja a (kutatói) témát és az élettörténet elmesélésére biztat: „A kutatási témám a puszta emberek élete. Arra kérem, hogy mesélje el az élettörténetét.”

Ezek után az interjúalanyunk mindenféle megszakítás, külsődleges kérdés nélkül kell felépítenie az élettörténetét, ami kognitív szempontból is megterhelő feladat: a rengeteg felidézhető emlék közül kell a téma szempontjából fontosakat kiválasztania. Az interjúalanyok általában szeretnék magukat a legjobb fényben feltüntetni, és aggályosan vigyázhatnak, hogy elkerüljék azokat az élettörténeti részeket, amelyekről nem kívánnak beszélni. Ezeket az érzelmi és kognitív gátlásokat (elfojtások, szégyen, bizalmatlanság stb.) az interjú második részében, a szisztematikus visszakerdezés során próbáljuk meg feloldani.²¹ Rákérdezni azonban csak arra tudunk, amit elszólások, félmondatok, homályos vagy világos utalások formájában a mesélő ránk bízott, vagy érzésünk szerint ránk szeretne bízni.

A visszakerdezés technikája szigorúan rögzített, a kérdések feltételéhez elengedhetetlen a megszakítás nélkül elhangzott élettörténet (főnarratíva) pontos lejegyzése. A visszakerdezésnél az elhangzott élettörténeti eseményeket, részleteket a felépített élettörténet kronológiai rendjében, egyenként, szó szerint (az interjúalany szóhasználatát követve) felidézzük, és további kifejtésre biztatjuk a mesélőt, például: „Említette, hogy az édesapja kovácmester volt. Mesélne még róla?”

Ily módon a mesélés apróbb részletei kölcsönösen egymásba ágyazódó fiókként nyílnak meg, egy-egy részleten csak akkor lendülünk túl, ha úgy tűnik, hogy ott már nincs az élettörténet szempontjából releváns, új információ. Nem zavarjuk meg tehát a narratíva előállítását, nem bontjuk meg az időbeli struktúráját oda nem illő, külső kérdésekkel vagy a mesélőnek idegen szóhasználattal.

A leírtakból következik, hogy a narratív életútinterjú technikája minden esetben sajátos légkört kíván, olyan helyszínt, ahol nyugodtan és lehetőleg megszakítás nélkül lehet hosszan beszélgetni. Megfelelő helyszín lehet egy csendes, félreeső kávéházi asztal vagy az interjúalany otthona is. Utóbbi esetben azonban érdemes figyelni rá, hogy az interjú során elhangzottak akár a családtagok előtt is ismeretlenek, túl intímek vagy érzelmileg megterhelők lehetnek, az egyéni mesélés fonalát tehát a családtagok közelsége, ottléte megakaszthatja, sőt az egész interjút megzavarhatja.

¹⁹ Uo., 34.

²⁰ Uo., 29–48.

²¹ ROSENTHAL, G., *A történetmesélés gyógyító hatása*, i. m., 228–249.

A narratív életútinterjú felvételét az aktív odafigyeléssel elmélyített bizalmi légkör jellemzi, mely leginkább a terapeuta és páciense viszonyához hasonlít, mint ahogyan maga a módszer is (mind felvételi, mind elemzési technikáját tekintve) pszichoanalitikus ihletű. Az interjú készítője, akárcsak a terapeuta, igyekszik visszahúzódni: a felidézés folyamatába csak ott avatkozik bele, ahol a mesélés fonala megszakad, vagy nagyon elkarnyarodik. Az interjú második felében feltett kérdések csak segítik, de nem (vagy csak nagyon kis mértékben) orientálják a felidézést. Az interjú sikerét jelzi, ha az emlékező már nem is az interjú készítőjének, hanem önmagának mesél, azaz neki is fontos, hogy hitelesnek érzett történetet adjon át magáról, és új értelmi összefüggéseket fedezzen fel élete egyes eseményei között. A figyelem, a türelmes hallgatás, az empátia mellett alapvető fontosságú annak tudata, hogy az interjúhelyzetben elhangzottakat diszkréció és etikus hozzáállás védi. Ez a bizalmi légkör elengedhetetlen, és nem bizalmaskodást, hanem szigorúan rögzített szerepeket jelent,²² amihez hozzátartozik, hogy az interjút készítő egy olyan „idegen”, akivel a mesélő az interjúhelyzet után aligha találkozik, és aki magával viszi az együtt előállított szöveget. Az interjú szövegének felhasználási módját – mely a legtöbbször anonimitást biztosít – ugyancsak előre egyeztetik a felek.

Az interjút készítő kutató tehát ideális esetben egy idegen (nemcsak a köznapi, de a fenomenológiai értelemben is), akivel egy rövid ideig a terapeuta és páciense viszonyához hasonló sajátos, anonim intimitásba lehet kerülni. A távolított intimitás lényeges hozadéka, hogy az elbeszélő fel meri tárni a saját maga számára is hiteles²³ és az interjúhelyzetben „érvényesnek tekintett” élettörténetét, amelynek tudományos célú felhasználását etikai és módszertani biztosítékok szabályozzák.

A narratív technikával felvett élettörténetek nemcsak felhasználható kommunikatív adatokat tartalmaznak, hanem az elhangzott biográfiai szöveg narratív identitásként is értelmezhető.²⁴ Következésképpen az interjú nem feltétlenül ér véget a kutató távozásával: az elhangzottak sokszor önreflexív tudással, önismerettel gazdagítják az interjúalanyt, ami megváltoztathatja az önképét, azaz öntelmezése szempontjából is kulcsfontosságú lehet.

A TEREPI JELENLÉT, MOZGÁS A TEREPEEN

Goffman szerint a terepen kétféle ember végez résztvevő megfigyelést: a társadalomkutatók és a rendőrspiclik. A terepi megfigyelés leglényegesebb vonása, hogy a kutató az ott eltöltött idő hatására mesterségesen bele tud hangolódni a helybeliek társadalmi helyzetébe. Ha kellőképpen felkészült és empátikus, akkor meg tudja fejteni, hogy „mi az, amire ők a válaszaikat adják.”²⁵

Ismeretelméleti szempontból vitatható, hogy az-e a résztvevő megfigyelés elérhető és elérendő célja, hogy ha „önmagunk, saját testünk, saját személyiségünk és saját társadalmi helyzetünk alárendelődik egy más egyénekből álló csoport körülményeinek,” akkor ennek köszönhetően képessé váljunk arra, hogy „fizikai és ökológiai értelemben is be-

²² SOLT O., i. m., 29; HELTAI E. – TARJÁNYI J., *A szociológiai interjú készítése*, <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/html/a509.html> (Utolsó megtekintés: 2014. január 16.)

²³ „Jelentős probléma a fenomenológia számára, hogy egy narratíva lehet, hogy kifejezi az identitásomat, de nem feltétlenül az én számomra.” PINTÉR J., *A tudattalan identitás* in *Imágó*, 2012/2, 67–73., 72.

²⁴ RICOEUR, P., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Osiris kiadó, Budapest 1999.

²⁵ GOFFMAN, E., i. m., 55.

hatoljunk a válaszoknak abba a körébe, amelyeket ők [a csoport tagjai] adnak a társadalmi helyzetükre, munkakörülményeikre, etnikai helyzetükre vagy bármi másra.”²⁶ A pusztai terepen eltöltött, viszonylag rövid idő alatt szerzett tapasztalatokból is kiviláglik, hogy milyen attitűdökkel fordultak felém a vizsgált közösség tagjai, s meg lehet kísérelni annak értelmezését, hogy ez a viszonyulás miként befolyásolta az adatgyűjtés menetét és interpretálását.²⁷ Mindez arra késztetett, hogy a módszertani szempontból is végiggondoljam a terepi jelenléteimet.

A terepmunkát két szálon kezdtem el: egyrészt megkérdeztem nagymamámat, aki gyerekkorának egy részét a pusztán töltötte, hogy szerinte kit kellene felkeresnem a ma is ott élők közül, ha az uradalmi múlttól és a cselédekről szeretnék adatokat gyűjteni. Kis gondolkodás után Violát ajánlotta: elmondta, hogy a pusztán melyik részén lakik, és azt tanácsolta, hogy nyugodtan hivatkozzak a köztük lévő régi ismeretségre, Viola biztosan a segítségemre lesz. Első látogatásom alkalmával szerencsésen összefutottam vele az úton, és megállapodtunk abban, hogy rövidesen – ha már „*kevesebb dolga lesz*”, jobban ráér – elmegyek hozzá. (Akkor még nem tűnt fel, hogy a közösségre nagyon jellemző hártási móddal van dolgom.) Mire legközelebb visszamegyek, ígérte, addigra ő felkeres egy pusztán élő idős asszonyt, aki szerinte „*tudna nekem mesélni*”.

A megbeszéltnél hamarabb felkerestem Violát a házában, ahol is megjelenésem mérsékelt sikert aratott. A nem sokkal előbb még kedvezőnek ígérkező, előre egyeztetett helyzet nem sok jóval kecsegtetett. Néhány nap alatt Viola velem és a jövőtem okával kapcsolatos kétségei és ellenérzései felerősödtek, megpróbált kibúvót keresni a kialakult helyzetből:

„Én meg utazok el, én is. Ki akartam ám írni az izéra. Na, ki akartam ám írni neked a kapura egy szerelmes levelet, hogy ide kellett elmennem, mondom, hát csak meggyűtök az egyes busszal, nem gondoltam, hogy én majd valamit tudok segíteni. Ide gyötök, én meg el kell mennem, de nincs segítség, hát leírtam volna, hogy milyen (...) hát. Aztán, ugye, ezek a Zichy grófok voltak, és most, a Zichy gróf visszajött, és ott él, '59-en [Ötvenkilencpusztán].

Miközben a fenti interjúrészletben kitér arra, hogy ő nem hiszi, hogy „*tud nekem segíteni*”, vagyis, hogy tudna „érdekeset” mesélni a pusztáról, közben bele is kezd a mesélésbe (valójában csak a vele felvett interjú vége felé említi a körülményeket). De az is kitűnik, hogy nem szeretett volna velem beszélgetni, nem úgy tervezte, hogy adatközlő lesz. Emellett az általa ajánlott interjúalany, Zsófia is azt üzenté, hogy nem akar interjút adni. Pontosabban a Viola által tolmácsolt visszautasítás nem volt igazán határozott: sokkal inkább a külső körülményekre való hivatkozás és magyarázkodás volt – egy sajátos, pusztai „nem”. Mivel nyíltan nemet mondani nem illik (ez talán a cselédek kiszolgáltatottságának beidegződött maradványa), főként az idősebb pusztaiak a „talán”, az „esetleg” és „a nem ígérhetek semmit” fordulatok mögé bújva, kifogásokat keresve mondanak nemet.

Viola végül is, hogy mentse a helyzetet, beleegyezett az interjúba. Óvatosan, mindent mérlegelve és folyton pontosítva kezdett beszélni, mintha valamit folyamatosan kerülget-

²⁶ GOFFMAN, E., i. m., 54–55.

²⁷ Érdemes felvetni olyan szempontokat is, melyek a terepen való jelenlét, az etnográfia még adatgyűjtés előtti szakaszaira is reflektálnak. R. Bruner írása például arra hívja fel a figyelmet, hogy „az etnográfiai leírások vázát egy implicit narratív szerkezet alkotja: az a történetmodell, melyet az általunk tanulmányozott népcsoportokról formálunk. Lásd BRUNER, E., *Az etnográfia mint narratíva*, in N. KOVÁCS T. (szerk.) *Narratívák 3. A kultúra narratívái*, Kijárat Kiadó, Budapest 1999, 181–197., 181.

ne, miközben Zsófiát is próbálta mentgetni: betegeskedik, orvoshoz kell mennie, idős, nem emlékszik már semmire.

Egyrésztől nagyon is érhetőnek tűnik Viola mentegőzése, mert a pusztán szinte mindenki azzal próbálta az interjút visszautasítani, hogy nem tud segíteni, nem tud ő sokat, és nincs a pusztában semmi érdekes, ami megérne egy interjút. Ez a hozzáállás tanult-örökölt kisebbség érzésükről árulkodik. Másfelől az interjúrészletben a „nincs segítség” nagyon is jelzi a helyzet komolyságát, azt, hogy mind Zsófia, mind Viola mennyire próbál kikerülni ebből a helyzetből, mennyire bizalmatlan vagy határozatlan az interjú célját illetően. Viola megnyilatkozásait a bizalom és bizalmatlanság, a közlés-vágy, a segíteni akarás, valamint az elzárkózás közötti ingadozás jellemezte. Talán kicsit oldottabb lett volna a légkör, ha nem ragaszkodom az interjúhelyzet standardizálásához, mindenekelőtt hangfelvétel készítéséhez, de ez az adatgyűjtést és -feldolgozást nagyon megnehezítette volna. A narratív interjú módszerét szerettem volna kipróbálni a pusztai terepen, ami elképzelhetetlen hangfelvétel nélkül. Ragaszkodtam tehát a felvétel készítéséhez, de érezve a helyzet bizonytalan, ambivalens jellegét be kellett látnom, hogy ez a légkör nem alkalmas egy intímabb hangvételű életútinterjúra, így strukturált interjút készítettem. A felvett anyag az interjúalany bizalmatlansága és bizonytalansága ellenére is használható néprajzi adatokat tartalmaz. A beszélgetés végén a diktafon kikapcsolását Viola érezhető megkönnyebbüléssel fogadta.

A másik szál a terepmunka első napján, az út mentén folytatott beszélgetést követően alakult ki: a pusztán lődörögtem, próbáltam kicsalni az embereket a házukból, csengő híján sokszor csak bekiabálva. A szóra bírt pusztaiak a Viola által már említett Zsófiát és egy másik idős asszonyt, Magdolnát ajánlották, és gyakorta emlegették, hogy a Szászt (Szász urat) ugyancsak „érdemes lenne” felkeresnem. Az első nap rátaláltam Magdolnára, aki a háza előtt egy fa alatt kapált, gondozta az udvart. Nehezen bár, és némiképp bizalmatlanul, de a kíváncsiságtól hajtva beleegyezett a másnapi interjúba, amely elég jól sikerült.

A terepmunka nagyanyai ajánlással és Viola közvetítésével megkezdett szála gyorsan megszakadt: Viola ambivalensen viszonyult az interjúhoz is, hozzám és a kutatásomhoz is, de azért próbált segíteni. A többek által ajánlott idős asszonyhoz, Zsófiához harmadszori próbálkozásra sikerült bejutnom. Bár hangfelvételt nem készíthettem nála, sőt jegyzetelnem sem volt szabad, a kezdeti határozott ellenállása valamelyest enyhült, de még a félig strukturált interjú keretében feltett kérdéseket is gyakran a „nem tudom” és a „nem emlékszem” fordulatokkal hátrította el.

Goffman szerint a sikeres terepmunkához elengedhetetlen egy jó és minden körülmények között fenntartott mese a kutatói jelenlét okáról. A terepi jelenléte az ott élők szemében értelmessé kell tenni, és a hétköznapiakban valamiben „jónak” kell lenni (azaz a közösség számára valamiben hasznosnak kell bizonyulni).²⁸ Hamar kiderült, hogy első zavaromat a terepen a jó és hihető történet hiánya okozta. Azaz hiába volt a kutatással kapcsolatos történet igaz, és bármennyire is igyekeztem a közösség nyelvén megfogalmazni („*kutató vagyok, akit érdekel a múlt*”, „*emlékeket gyűjtök egy iskolai dolgozathoz*”), az csak fokozta a jelenlétemmel és az interjúra való felkéréssel keltett gyanakvást és értetlenséget.

A kapcsolatfelvétel a pusztán (mint általában a nehezen megközelíthető csoportoknál) nehézségekbe ütközött. Az egyre gyakoribb visszautasítás és hátrítás miatt vészmegoldásként, mintegy mellékesen említettem meg, hogy én itt voltaképpen a családfámat kutatom,

²⁸ GOFFMAN, E., i. m., 53–61.

mivel a dédszüleim és a nagyanyám is itt éltek, ezen a pusztán. Az idegen kutatói pozíciót tehát az ismerős idegen pozíciójára cseréltem fel, ami sok esetben segítette a kapcsolatfelvételt, azonban sajátosan átalakította az interjúhelyzeteket.

A „FÉLIDEGEN” A FÉLNYILVÁNOS TEREBEN

A családfámra tett utalás a terepmunka első nehézségén, azaz a kapcsolatfelvételen többnyire átlendített, de a házakba még így is nehéz volt bejutni. Ennek oka nemcsak az, hogy meglehetősen nehéz volt az interjúhelyzetet, s magát a kutatást is értelmessé tenni a helyiek szemében, hanem az is, hogy főleg a „nagyház” környékén igen szegény házakat is találtam, ahová tapintatból (s mert nem is hívtak beljebb) nem mentem be – a tornácon üldögéltünk. (Az itt készült interjúfelvételek gyakorlatilag használhatatlanok, nemcsak a kültéri zajok, hanem a diktafontól nagyjából egy méterre megkötött, folyvást csaholó kutyá miatt is.)

Az „úri negyed”, a puszta kis utcája tucatnyi kertes házával határozottan idilli része a mai, a helyiek szerint „lerobbant” pusztának: gondozott házak, zöld fűvel, konyha- és virágos kerttel, esetleg előttük parkoló autóval. Az „úri negyedet” a puszta többi részén élők is úgy ítélik meg, hogy oda „*érdemes elmenni*”, azt „*érdemes megnézni*”. Mindazonáltal e házak lakói és a faluba beköltöző régi pusztaiak is szívesebben fogadtak a teraszon, a lugasban vagy a nyári konyhában, mint bent a lakásban.

Napközben a lakásban csak betegek lehetettek – emlékszik vissza Illyés a pusztai gyerekkora,²⁹ ezekben az esetekben azonban nem annyira a lakáshasználat változatlanágáról, mint inkább a közösség bizalmatlanságáról van szó. A privát szféra védelmét az is indokolta, hogy nem csupán kutatóként voltam már jelen a terepen, hanem a felmenőimre tett utalással valamiféle ismerős idegen, „kiemelkedett pusztai” pozíciót foglaltam el a szemükben. Így lehetséges, hogy a jobb módú pusztaiak az összehasonlítás lehetőségét, a szegényebbek a nélkülözés miatt érzett szégyenkezést akarták elkerülni. Az ő szemükben egyszerűen jobbnak látszott az amúgy is gyanús interjút – hacsak mód van rá (a nagyháznál, a mosóháznál nem volt megoldható) – valamilyen köztes, félnyilvános térben elintézni, ahol nem alakul ki bensőséges légkör, ahol hamar rövidre zárható minden feszélyező helyzet.³⁰

A félnyilvános tér és működtetése olyan „menekülő útvonalként” értelmezhető, amelyet az interjúalanyok hagytak maguknak, hogy szükség esetén hamar le tudják zárni az interjúhelyzetet. Emellett ezek a félnyilvános terek számos érdekes helyzetet eredményeztek a terepmunka során. Mindössze két-három interjút tudtam úgy befejezni, hogy egyáltalán nem zavarta meg egy-egy felbukkanó szomszéd vagy családtag.

Miközben a narratív élettörténeti interjú módszere kimondottan nyugodt körülményeket igényel, a pusztai interjúzás közben a tornácon, a nyári konyhában vagy a lugas alatt

²⁹ ILLYÉS, GY., i. m.

³⁰ Összesen öt lakásba sikerült bejutnom, ebből három konyhába és két szobába, néhány tornáca és nyári konyhába. Bár nagyon beszélések lennének a fényképek, a fotózás gyakorlatilag megoldhatatlan feladat volt: egyszerűen nem tudtam annyira asszertív lenni vagy olyan indokot találni, amellyel rá tudtam volna venni a pusztán élőket, hogy készíthessenek róluk egy fényképet. (Általában amúgy is elég bizalmatlanok az idegenekkel szemben, nem is nagyon lehetett a helyzetet „fokozni”, tovább élezni). Azt, hogy mégiscsak készült néhány kép, a terepjárásban segédkező testvérem és szintén szociológus barátom szemfülességének, apróbb csalásainak köszönhetem. (És ők sem a házat vagy az interjúalanyt fényképezték, hanem a kertben a gyerekeknek felállított gumimedencét, a kutat vagy a kismacska, a kiskutyát.)

a szomszéd feltűnése és belebeszélése az interjúba éppolyan természetes volt, mint a családtagok felbukkanása és kéretlen maradása. A faluba beköltözettek ide látogatva általában csak néhány perce szakították meg az interjút, és igyekeztek hamar távozni. Ha hosszabban időztek, az elkerülhetetlenül kikököcsözték az interjúalanyt, aki néha már nem is tudta felvenni a megkezdett mesélés fonalát. Hogy az interjúhelyzetben több-kevesebb sikerrel megalapozott intimitást és bizalmat megőrizzem, sokszor semlegesebb, általánosabb kérdéseket feltéve lazítottam a narratív struktúrára, kivárva, míg a hivatlan vendég odébb áll. Megesett, hogy az amúgy ígéretes, de mások által megzavart interjúhelyzetet önként adtam fel, egy megfelelőbb alkalomban bízva, mivel olyan témára bukkantam, amelyről, bár a megkérdezett szívesen beszélt, a családtagjait valószínűleg erősen feszélyezte volna.

A váratlan látogatások gyakorisága és természetessége egyrészt az interjúalanyok közösségi integráltságára vagy családbeli szerepére utal, másrészt arra, hogy az interjúhelyzet megzavarása a látogatók szemében nem minősült udvariatlanságnak. Mások jelenléte egy beszélgetésen, még inkább egy közös beszélgetés, a beleszólás más mondandójába sokkal természetesebb beszédhelyzetnek tűnt a pusztaiak és leszármazottaik szemében, mint az interjúhelyzetben nagy gonddal kivitelezett elvonultság, az anonim intimitás légköre.

AZ ISMERŐS IDEGEN

A pusztai interjúfelvételek készítésekor a legtöbb esetben nem tudtam fenntartani (vagy megteremteni) az idegen (terapeuta) szerepét.

Idegenként, odalátogató kutatóként előbb úgy láttam, a pusztaiak gyanakvása arra irányult, hogy nem vagyok-e újságíró, és ha nem vagyok az, akkor miért akarok felvételeket készíteni, később azt akarták kideríteni, hogy miket mesélt nekem a pusztáról a nagyanyám. A pusztai történetekben bujkálást, méricskélést, tapogatózást éreztem, és azt, hogy mindenáron kontrollálni akarják a helyzetet, ami hovatovább oda vezetett, hogy némelyek csak azt hajtogatták, hogy „nem tudnak semmit.” Kis túlzással úgy éreztem, tényleg rendőrspicliként mozgok egy ellenséges terepen, ahol nem az elhangzó, hanem a kifigyelt, megfejtett információkra számíthatok. Még azok is „gyanússá” váltak a szememben, akik látszólag szívesen beszélgettek velem, főképp a gyors és váratlan témaváltásaik, a rövid, néha csak pár mondatos élettörténeteik miatt, és mert sok esetben elutasították a legegyszerűbb, legártatlanabb, a feszültséget oldani kívánó témafelvetéseket (ételek, napirend, szokások, gyerekkori emlékek, befőzés) is.

A narratív interjúhelyzet ideáltipikus idegenje, terapeutája helyett a családfámra tett utalás miatt ismerős idegen lettem a pusztán. Jóllehet az interjúalanyok engem személyesen nem ismertek, a családfámra tett utalással mégis elhelyeztek valahogyan a közösségi térben. Az ismerős idegenségemet minden interjúhelyzetben értelmezték valahogy, és annak megfelelően különféle viszonyt alakítottak ki velem szemben.

Magdolna, akivel a legsikerültebb interjút készítettem, jól ismerte a családfámot, és úgy tűnik, jó viszonyban volt a felmenőimmel. Mégis magázott (miközben a szomszédját úrnak szólította), és úgy tekintett rám, mint aki már nem tartozik a pusztaiak közé, aki idegen – legfőképp a tanultsága miatt.

Viola mindvégig ambivalens volt velem: segíteni is próbált, de viselkedéséből mégis inkább az elzárkózást éreztem ki. Eközben tegezett, és igyekezett fesztelen hangot megütni velem. A vélt közelséget kifejezetten nehezen tudta kezelni az interjú során, erre utalnak taktikázó manőverei, és egy véletlenül fülembe jutott információ: a szomszédos

pusztán mondta valakinek, hogy olyasmiről kérdeztem (szokások, babonák, befőzés, régi ételek, idénymunkások), amiről nem szívesen beszélt, ami a családon belül már nem is „téma”. Azaz a régi életmódot tematizáló, ártatlannak szánt kérdéseket úgy értelmezte, hogy azokkal a számára és a családjá számára kínos, feledésre ítélt cselédlétet feszegettem. Hiába kerültem következetesen a cseléd szó használatát mindaddig, amíg az emlékezők maguktól nem említették, az életmódra vonatkozó kérdések az elfojtott, szégyellt tartalmakat hívták elő. Így már egészen más az értelme Viola gyakori hátrító fordulatának – „*már nem is emlékszem*”, „*még kicsinyek voltunk*” –, de azoknak a kitéréseknek is, melyekkel arra biztatott, hogy kérdezzem meg csak ezekről a dolgokról a nagymamámat. Ami talán azt is jelenti a részéről, hogy ne nagyon képzeljem magamat másnak (mondjuk kutatónak) a pusztán, hiszen én is onnan származom, miért nem kutakodom inkább a saját családom múltjában.

Némiképp hasonlóan reagált a vele egykorú Angéla is. Vele még idegen kutatóként is szót váltottam a pusztán, hiszen az ő bizalmatlanságán próbáltam először a családfámra tett utalással enyhíteni. Vele is készítettem egy rövidebb interjút: olykor ő is szívesen mesélt, majd hirtelen visszahúzódott. A megkezdett életútinterjút egyszer a családtagok, másszor a szomszéd zavarta meg. Talán nyugodtabb körülmények között jobban megnyílt volna, bár ő is latolgatta, szelektálta mondandóját, érezhetően igényelte volna a figyelmet és az élettörténet elmesélésével járó megkönnyebbülést.

Az „úri negyed”-ben élő, a pusztára nyugdíjasként visszatérő Ferenc szintén „beazonosított” a családfám szerint, ezt egyszerű bólintással nyugtázta, és az interjú során nem utalt többet az ismeretségre. Ő a pusztáról elkerülve sikeres életpályát futott be. Számára nem volt teljesen értelmetlen sem a kutatás maga, sem a saját élettörténet felépítésére vonatkozó kérdés, amelynek gond nélkül eleget tett. S bár bizonyos elemek kikerülése mögött talán politikai motívumok húzódnak, a bizalmatlanság csak kevéssé volt érezhető a narrációján.

Jó szívvel ajánlotta viszont idős édesanyját, Terézt, aki (Zsófiához és Magdolnához hasonlóan) „*még élte a grófi időket*” és aki szerinte „*szeret csevegni*”. Terézzel a betegsége miatt csak a terepmunka második szakaszában, egy évvel később tudtam interjút készíteni. Ebbe a helyzetbe a véletlenek folytán tökéletesen ismeretlenként léptem: addigra a pusztán való felbukkanásom elfelejtődött, az előre telefonon egyeztetett interjúidőpontot a család elfelejtette átadni neki, így Teréz másnap teljesen idegenként engedett be a házba, ahol ezt a szerepet a családtagok felbukkanásáig fenn tudtam tartani. Az interjú (a fiatal dédunoka ösztönös diszkréciójának köszönhetően) kettesben zavartalanul folyt, egészen a család hazatéréig. Ekkor az interjúhelyzet intimitása az érdeklődő rokonok miatt felbomlott, és hamarosan jobbnak láttam lezárni. A beszélgetés végén derült csak fény családom pusztai származására. Ekkor Teréz gyorsan leszögezte, hogy róluk „csak jót mondhat”, és gyorsan hozzátette, hogy ő maga amúgy sem volt haragban senkivel. Ezek után, mintha nem telt volna el legalább negyven év azóta, hogy családom elköltözött a pusztáról, Teréz jólétesültségét is fitogtatva, nagy vonalakban beszámolt róla, hogy mivel mi történt azóta.

Az interjú elől mindvégig elzárkózó idős asszony, Zsófia indokait több szempontból is nehéz megfejteni. Egyrészt az ő esetében nem én alakítottam a magamról kialakult képet, hiszen Viola közvetítésével értek el hozzá rólam az információk. Az előzetesen kialakított képen a személyes megkeresés csak részben tudott változtatni – végül mégis bebocsátást nyertem hozzá. Arra ki sem tért, hogy bármilyen módon ismerne vagy hallott volna felőlem. Nem tudtam megérteni vele a terepi jelenlétem okát, a kutatás tényét gyanúsnak és érthetetlennek találta, a diktafontól is nagyon idegenkedett, a családfámra tett utalást

elengedte a füle mellett. Nem tudok arról sem, hogy bármi oka lett volna valamelyik felmenőmre haragudni, bár azt a pusztai ismerős idegenségemből fakadóan nem tudhatom, mit őriz még róluk a közösségi emlékezet.

Utólag nehéz megfejtani, hogy Zsófia félelemből vagy ellenszenvből utasított-e vissza: árulkodó részlet, hogy a betegség mellett azzal próbálta kéréseimet háritani, hogy „*mi lesz, ha rosszat talál mondani*”, „*ha rosszul emlékszik, ha összevissza beszél*”. Nemcsak a közösségi ellenőrzés, hanem talán valamilyen régebbi tapasztalat is inthette erre a viselkedésre, hiszen annyit sikerült megtudnom, hogy ők tanyán éltek, azaz a földosztás után – a pusztaiak nagy többségétől eltérően – az ő családjának talán volt mit veszítenie. Erre utal az az elejtett mondata, hogy az úri világot követő váltásban, talán a kollektivizálások idején „*sokan haltak meg a nagy idegeskedésben, ezt hozta ez az új rendszer*”.

A pusztát elhagyókkal készült interjúkat is a sajátosan falusi „ki fia-borja vagy” megközelítés jellemezte, a helybeliek vagy a helyismerettel rendelkező, az interjút megszervező összekötőtől érdeklődtek, vagy ha ez nem ment, rögtön nekem szegezték a kérdést: helybeli vagyok-e, kik a szüleim? Volt, ahol a kvázi ismeretlenség fenntartható volt, és volt, ahol már a városi ismeretségek színezték át az interjúhelyzetet.

A közelség-távolság és a származás kérdéseinek kezelhetőségét vizsgáló kontrollinterjúba tudatosan idegenként próbáltam lépni, a közös pontot csak a sárbogárdiság jelentette.

Az interjúk kontextusának elemzése megerősíteni látszik azt, hogy a narratív interjú sajátos légköre akkor alakítható jól ki, ha sikerül megteremteni a távolított, anonim intimitást, amelybe a kutató teljesen idegenként lép be, és úgy távozik, hogy az interjúalanynak semmilyen formában nem kell később konfrontálnia az általa elmondottak súlyával és következményeivel. Az élettörténetek felépítése és tartalma, a gyakran érintett emlékezeti toposzok, szófordulatok viszont nagyon hasonlóak voltak mind az idegenként, mind az ismerős idegenként felépített helyzetekben. Különbség inkább a nehezebben elmesélhető részletekben rejlett, például a pusztáról elköltözők hajlamosabbak voltak a „megejtett” (az urak szexuális visszaéléseinek kiszolgáltatott) lányokról említést tenni.

A távolságtartóbb, engem inkább idegennek tekintő pusztaiakkal érezhetően jobb interjúk készültek, mint azokkal, akik a beazonosítás után is (vagy éppen ezért) bizalmatlanul vagy ambivalensen kezeltek. Éppen az a két interjúhelyzet jött létre e legnehezebben (ha egyáltalán létrejött), amelyekről azt vártam, hogy megkönnyítik a terepmunkát: a Violával felvett félig strukturált interjú és az ő közvetítésével létrejött, meglehetősen bizalmatlan, fürkésző légkörű beszélgetés Zsófiával. Minél inkább közelinek éreztek a helyiek, annál veszélyesebbé válhattam a szemükben. (Azonban ez sem mindig volt így, mert első sikeres interjúmat dédanyámék szomszédjával készítettem.)

Az információ visszatartásában az esetleges hírvívó szerepem is meghatározó is volt. Igencsak árulkodók azok a mentegetőzések, amelyekből az derült ki, hogy a pusztaiak attól tartanak, hogy ha valaki véletlenül rosszat mond valakiről, az később eljuthat az illető fülébe. Mint ahogy az is, hogy a hangfelvételtől egyesek azért tartanak, mert a közösség tagjai (vagy talán a családom tagjai?) felismerhetik a hangjukat. Mindez egy meglehetősen zárt közösséget körvonalaz, melyben bárkit felismerhetnek a hangjáról, bárkin számon kérhetik a véleményét, a másiról mondott „pletykát”.³¹ Emellett minden további nélkül feltételezik a házról házra járó ismerős idegenről, hogy majd hozza-viszi a híreket, értesüléseket – akár a pusztáról már elköltözötteknek is.

³¹ A pletyka, bár hivatalosan elutasított dolog a pusztán, a szociográfiák és a személyes visszaemlékezések szerint is az egyik legfőbb szórakozási forma volt, miközben komoly normatív, szankcionáló erő is tapadt hozzá.

Az interjúhelyzet anonim intimitása a pusztaiaktól idegen volt, nem idézett fel semmilyen számukra érvényes viselkedési mintát. Következésképpen ők sem feltételezték rólam a diszkréciót. Otlétemnek rögtön híre ment (a „nagyháznál” és közelében tudtak róla), így a családfámra tett első utalás után már nem volt értelme fenntartani az idegenség látszatát. Az egy évvel későbbi látogatás ebben az értelemben sikeres volt, mivel Teréz hosszú távolléte miatt nem értesült a terepmunkámról, amely ekkora már a feledés homályába merült. Szintén ekkor derült ki, hogy a Magdolnánál tett látogatásomról sem nagyon tud a pusztá, mert ő a nagyháztól távolabb lakik, és így a közösség periferiáján helyezkedik el.

Az interjúhelyzetekben emellett más érdekviszonyok is megjelentek. A hallgatás és elhallgatás, a bizalmatlan méricskélés talán azt is mutatja, hogy mi jár a pusztáról kiemelkedett „félidegennek”. Találó példával szolgál erre Illyés felnőttkori visszalátogatása a pusztára: „Leperdi bácsi, aki nevelésben hajdan kézrierővel is segédkezett, méltóságos úrnak hívott, és elsírta magát, amidőn megkérdeztem, mért nem tegez többé? Mi történt velük?”³²

Jóllehet kutatóként egy természetes, egyenrangú viszony kialakítására törekedtem, sőt gyakran azt hangsúlyoztam, hogy én szorulok az adatközlők segítségére, mert ebből „nekem iskolai dolgozatot kell írnom”, volt olyan egykori cseléd, aki mindvégig határozottan a tanult (úr) – tanulatlan (cseléd) hierarchiában gondolkodott az interjú során. Mások, például a pusztára visszaköltözők elég természetesen kezelték az interjúhelyzetet. Szerencsésnek mondhatók azok a környéken készült interjúk is, amelyekben engem a diákszerepben helyeztek el az interjúalanyok. A döntő különbséget azok a helyzetek jelentették, melyekben a közelség és a távolság kérdését nem lehetett tisztázni, melyekben a tanultságom és a családom kiemelkedése összekeveredett a cselédségre irányuló kérdéseimmel és a pusztaiak pusztán ragadásával, az ezzel járó szégyennel.

Az ismerős idegen pozícióját tehát a családom több generáció óta folyamatos kiemelkedése is árnyalja. A pusztát elhagyóként egyszerűen nem lehetek egyenrangú velük, a kutatói pozícióm és a családi múltam miatt az ő szemükben „felettük állok”, és erre minduntalan emlékeztetem őket.

Bizonyára erősen befolyásolta az interjúhelyzeteket az érintettségemre utaló elszólásom, de az elzárkózás mögött, amely alapvetően meghatározta az interjúk hangvételét, talán valami mélyebb tapasztalat és tudás is rejtett. A terepmunka után határozott megnyugvással olvastam Illyésnél, hogy a pusztaiak tanulmányozása „e nép ősi bizalmatlansága miatt is nehezebb vállalkozás, mint egy közép-afrikai törzs tanulmányozása.”³³ Továbbá: „Ami emléket feltárok, azért tárom fel, hogy rajtuk át próbáljak leereszkedni abba a mélyben fekvő, forró rétegbe, amely rettegve rejti gomolygó világát minden idegen tekintettől.”³⁴

A RENDŐRSPICLI

A pusztai terepmunka egy „ellenséges” terepen való mozgás élményével gazdagított, amelyben csak magamra számíthattam. Figyelmem mindinkább az apró részletek rögzítésére és az elszólásokra terelődött. A zavart, a tanácsstalanságot és az interjúk feletti elége-

³² ILLYÉS, GY., i. m.

³³ Uo., 7.

³⁴ Uo., 30.

detlenséget a terepnaplóm egyik bejegyzése is rögzíti: „*Senki nem mond semmit.*” Nemcsak a kapcsolattfelvétel nehézsége vagy az interjúhelyzet alóli kibújás sokfélesége miatt éreztem ezt, hanem az interjúk jó részében is az volt a benyomásom, hogy „valami hiányzik”.³⁵ Vagy ha valami mégis elhangzik, akkor az sokszor nem a feltett kérdésre adott felelet, az emlékező látszólag érdektelen dolgokról beszél, miközben azt érzem, hogy „lenne más is” a háttérben. Mindez nemcsak az én hibámból fakadó, nehezen interpretálható terepszituáció következménye, hanem valamiképp a pusztai mentalitást, habitust is körvonalazza.

Mindezt két tapasztalat is jelzi. Már említettem, Violát mennyire bosszantotta a cselédlét indirekt tematizálása az interjúban. Erről akaratlanul is „hírnökök” (spiclik?) útján értesültem – természetesen nem a pusztában, hanem a városban. A másikat egy interjúbeli elszólás volt. Egy kissé már belemelegedve a beszélgetésbe, gondoltam felteszek egy provokatívabb kérdést is, azaz rákérdézek a szokásokra és babonákra, amelyek engem a cselédléttel kapcsolatban különösen érdekeltek. Viola meggondolatlan, s ezért talán őszinte válasza: „*erről nem is akartam beszélni!*” Tehát nagyon is tudott volna mesélni minderről, és egészen jól körvonalazott elképzelései voltak arról is, hogy engem mi érdekel, csak egyszerűen nem akart beszélni olyasmiről, ami számára a szégyellnivaló cselédlét-höz kötődő, meghaladott hagyomány.

A *puszták népét* olvasva később rádöbbsentem, hogy a „mellébeszélés”, a minden tartalmi konkrétság nélküli bőbeszédűség, bár elfedhet vagy megkerülhet sok információt, ennek a kultúrának alapvető sajátossága. Jó példa erre az, ahogyan Illyés juhász nagyapja felelt az olyan kérdésekre, amelyekre igazából nem akart válaszolni: „Ha efelől kérdezték, bonyolult magyarázkodásba kezdett, órák hosszat beszélt párosításról, első fűről, hetedről, gyapjúmosásról, jerkéről, farkalásról, kergeségi átalányról. A végén az derült ki, hogy neki semmije sincs, »koldus cseléd« ő...”³⁶

Meglehet, hogy a bizalom elnyerése vagy a sikeres „spicliként működés” egyes nehezen megközelíthető csoportok esetében jóval több időt és kitartást kíván, mint amennyit az egy-két hetes terepjárás lehetővé tesz, vagy amire a közösségkutatás keretei lehetőséget nyújtanak. S további kérdés, hogy jelen esetben egy állomásozó terepmunka biztosíthatta volna-e a „benszülötté válás” (*going native*) helyzetét, amelyben Goffman szerint „önmagunk, saját testünk, saját személyiségünk és saját társadalmi helyzetünk alárendelődik”³⁷ a másik csoport tagjainak. Vagyis korántsem biztos, hogy egy hosszabb, résztvevő megfigyelés hatástalaníthatta volna a helyről való előzetes tudásomat, és felülírhatta volna az „egyszer már kiemelkedett” családból öröklött pozíciómat a pusztaiak szemében.

Másrészről a nekem tulajdonított pozíció és az ehhez való viszony megváltoztatása meglehetősen problematikusnak tűnik egy olyan csoport esetében, amely eleve dichotómiákban és hierarchiában („rangsorban”, „kasztban”) gondolkodik, és ezt a szemléletmódot az utódaira is átörökíti.³⁸ Ilyen körülmények között az interjúhelyzet eleve egyen-

³⁵ Utólag végiggondolva a problémát, ez nemcsak az interjúban felfedezhető mesélési stratégiáknak, elkerüléseknek tudható be, hanem annak is, hogy a felvett élettörténet szerkesztési módjukat tekintve elég atipikusak, kevésbé jól formáltak, csapongóak, melyekbe minduntalan beszüremkednek a jelenbeli mindennapok rutintörténetei. Mindezek a vonások új értelmet nyerne, ha a szóbeli kultúrák gondolkodásmódjával és emlékezősi technikáival hozzuk összefüggésbe őket. (Lásd ONG, W., *Szóbeliség és írásbeliség*, AKTI-Gondolat Kiadó, Budapest 2010.)

³⁶ ILLYÉS, GY., i. m., 33.

³⁷ GOFFMAN, E., i. m., 55.

³⁸ A hierarchikus szemléletmód a legidősebb pusztaiak narratíváiban a legerősebb, de a II. világháború után született generáció gondolkodását is meghatározza.

lőtlen pozíciókat feltételez. A habituális kisebbrendűség, a furfangon és mellébeszélésen alapuló észjárás, a nyílt konfrontáció elkerülése máig példázza a cselédeknek (és leszár-mazottainknak) az „urakkal” és az idegenekkel szembeni attitűdjét. Mindez leképeződik az interjúhelyzetben is (igaz, megannyi különféle változatban) és a visszautasítások bőséges, egyszerűen körmönfont okfejtéseiben is.

Egyes esetekben a látszólag fesztelen vagy legalábbis segítőkész attitűd mögött való-ságos lázadás bujkált: a nem válaszolás, a másról beszélés, a válaszmegtagadás vagy egy-szerűen az információ-visszatartás ezerféle formájában és árnyalatában. Jellemző példa Illyés Gyulától annak a kocsisnak a története, aki inkább hagyta megfulladni a vásári el-adásra szánt hízót útközben, mintsem megpróbálta volna megmenteni az uraság vagyonát. „Egyszerűen nem volt köze hozzá. Lelke fenekén lázadó volt; öntudatlan, de épp azért annál makacsabb és elszántabb. Közönyük és nemtörődömségük ellen nehéz a védekezés, annál inkább, mert a munka késleltetésében igazán ritka leleményességéről s agyafúrt-ságról tesznek tanúságot.”³⁹

A terepi jelenlétet és az interjúhelyzetet elemezve, „mesterségesen behangolódva” abba, ahogyan a pusztaiak reagáltak minderre, megértettem, hogy feltehetően a történet-ben szereplő kocsihoz hasonlóan a pusztaiaknak sem volt közük ahhoz a kutatáshoz és ahhoz a megismerési érdekhez, amellyel felkerestem őket. Az egyenrangúság kérdése mellett tehát az interjúhelyzet vállalásának kontextusa (a kényszer, az érdekvizonyok tisztázatlansága) is releváns lehet az interjú elemzésekor. Az interjúk létrejöttének kontextusa ugyanolyan konstitutív jelentőségű a pusztai terepmunka interpretálásában, mint maguk az adatok. Egyáltalán nem mindegy, hogy egy-egy interjúban milyen szereprend-szerben helyeznek el engem az interjúalanyok, mint ahogyan az sem, hogy hol állnak ve-lem szóba. Ki mivel akarja kifejezni, hogy szívesen lát (kínálással, süteménnyel, azzal, hogy beenged a szobába), és ki tesz egy egész illatozó kacsasültet az asztalra, kínálás nél-kül, nyilvánvaló kommunikatív céllal.

Emellett az interjúhelyzetek végiggondolása és tartalmi elemzése hívta fel a figyelmet arra, hogy a terepen előálló helyzetem – bár kétértelmű, és meglehetősen megnehezíti, hogy a klasszikus interjúelemzési technikák használatával „kivonjam” az anyagból az in-terjúban játszott összes befolyásom – lehetőséget ad a módszertani reflexióra és az in-terjúhelyzetbeli szerepek átvilágítására.

A NYOMOZÓ

Ismerős idegenségem a pusztán végül egy lehetséges előnyt is megcsillantott, mégpedig azt, hogy a családtörténetem és pusztai érintettségem nemcsak módszertani gubancok ki-indulópontja, hanem erőforrás is, hiszen ebből a pozícióból azt is láthatom, hogy jellem-zően milyen témák maradnak ki az elbeszélésekből – például azért, mert túlságosan kö-tődnek a cselédlélthez vagy szégyen övezi azokat.

A mélyinterjú⁴⁰ alapvető tulajdonsága, hogy az interjú felvételekor és elemzésekor olyan összefüggésekre is bukkanhatunk, melyek az adatközlő előtt rejtve maradnak. Egy

³⁹ ILLYÉS, GY., i. m., 129.

⁴⁰ A mélyinterjú Kemény István megfogalmazásában: „olyan előre megtervezett, bizonyos adott kérdésekre kötelezően választ váró beszélgetés, amelyik a személyiség mélyrétegéig hatol, és olyasmit is felszínre hoz, amit maga az interjúalany sem tud magáról”. (SOLT O., i. m., 29–48. 31. old.)

élettörténetet elemezve olyan interpretációt is adhatunk, amelyet az elbeszélője nem tartana érvényesnek.⁴¹

A pusztán felvett interjúk elemzésénél fokozatosan győződtem meg a pszichoanalitikus fogalomtár⁴² hasznáról. Egy előző terepmunkám során az interjúkban elhangzó elbeszélés kiragadott részleteit *információként* fogtam fel, és a tartalomelemzés módszerével értelmeztem, a pusztai interjúk esetében azonban a kontextusra, valamint a szövegben észrevehető gyors dramaturgiai, nyelvi váltásokra, törésekre, öntudatlan nyelvi és nem nyelvi jelekre, elszólásokra és ezek szövegbeli nyomaira figyeltem. A kitérések és bujkálások után az interjúelemzés egyik „finom” műfaját, a hermeneutikai eszerekonstrukciót⁴³ próbáltam ki. Már-már nyomolvasóként tekintettem a szövegre: a Ginzburg által jel-paradigmának⁴⁴ nevezett megközelítés keretei között információk helyett egyre inkább a rejtett, közvetlenül el nem érhető (történelmi) „valóság” megtalálására összpontosítottam. Úgy, mint a Ginzburg által említett más „nyomolvasók”: a madarak vonulásából vagy csontokból olvasó római jóskok, az állati nyomokból történeteket rekonstruáló vadászok, a festmények jelentéktelen részleteiben az egyéni ecsetkezelés öntudatlan jeleire figyelő művészettörténészek, vagy éppen Freud, aki saját bevallása szerint a pszichoanalízis a „a megfigyelés hulladékából – a *refuse*-ből – fejt meg rejtett titkokat.”⁴⁵

Az interjúk mögöttes tartalma érdekelt, például a hallgatás különböző válfajai és okai, a felejtés, az elfojtás és lehetséges magyarázatuk. Nemcsak az elhallgatott részeket, a kihagyásokat próbáltam kipótolni, hanem azt is meg akartam fejteni, mi lehetett adott esetben a hallgatás oka: egyéni sérelem, netán trauma, szégyen, énreprezentációs stratégia, elfojtás vagy éppen az én sajátos szerepem a pusztán vagy az interjúhelyzetben. Az interpretáció fontos részét képezik azonban az interjú kontextusához kötődő megfigyelések is. Az elemzésbe tudatosított és reflektált erőforrásként bevonhatók továbbá saját családtörténetem bizonyos morzsái is, segítve a kimaradt és az elkerült témák értelmezését.

Az interjúhelyzet elemzése újrhangolta, finomította ezeket az információkat,⁴⁶ és a terepre visszalátogatva is próbáltam még tudatosabb lenni: többet alkalmaztam a csúsztatott jegyzetelés technikáját⁴⁷ (tehát nem a beszélgetésen, hanem utána jegyeztem le az adatokat, kivéve a narratív interjúkat), és kontrollinterjúkat is készítettem, megfigyelve azokat a helyzeteket, amikor teljesen idegen vagyok az interjúhelyzetben.

⁴¹ SOLT O., i. m., 29–48. , KOVÁCS É. – VAJDA J., i. m.

⁴² Rosenthal Gestalt pszichológiai megközelítéssel elemez, Vajda Júlia pszichoanalitikus fogalomtárral és a riceouri narratív identitás elmélet két fő fogalmával, az ugyanazsággal és önmagasággal. (KOVÁCS É. – VAJDA J., *Mutatkozás. Zsidó identitástörténetek*, i. m.; ROSENTHAL, G., *Reconstruction of life stories*, i. m., 59–91.)

⁴³ ROSENTHAL, G., *Reconstruction of life stories* i. m.; BRECKNER, R., i. m.; KOVÁCS É. – VAJDA J., i. m.

⁴⁴ GINZBURG, C., *Nyomok. A jel-paradigma gyökerei*, in *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem*, Kijárat Kiadó, Budapest 2010, 13–55.

⁴⁵ FREUD, S., *Michelangelo Mőzese*, idézi: GINZBURG, C., i. m., 18. Kiemelés az eredetiben. Az idézetet módosítottam, N. K.

⁴⁶ A narratív technika nem működött magától értetődően a pusztán. Volt, amikor a bizonytalan helyzet nem is tette lehetővé alkalmazását, máskor a szigorú szabályokon kellett lazítanom, például azért, mert az interjúhelyzetet megzavarták. A szisztematikus visszakérdés technikája sokszor nem hozott elő új információt. Az emlékezők ilyenkor csak elismélték az előző válaszukat a kérdésre, macakusn hajtogatták, de nem fejtették ki bővebben. Ezekben az esetekben másként, direkterben fogalmaztam, hogy segítsem a felidézést. Máskor azért változtattam a kérdezői stratégián, mert a bujkálást, bizonyos témák szisztematikus elkerülését nagyon is lehetővé tevő narratív módszer mellett néha provokatívabb, direkt kérdésfeltevéssel próbáltam mederben tartani a pusztán mellébeszélés fufangjai felé sodródó interjút.

⁴⁷ GOFFMAN, E., i. m., 53–61.

A semleges terapeuta ideálisnak tartott szerepe és a kutatói szerep „kivonása” sem tekinthet el azonban az interjúelemzés reflektív vonásaitól, mint ahogyan társadalomtudomány sem lehetséges kommunikatív tapasztalatszerzés, beavatkozás és a hétköznapi tudás és kompetenciák használata nélkül.⁴⁸

A pusztai terepmunka leírása nemcsak a nehezen megközelíthető csoportok vizsgálatának néhány aspektusára hívja fel a figyelmet, hanem a kvalitatív technikák „barkácsoló” jellegére is rávilágít. A terepi jelenlét és az ahhoz való kötődés kaleidoszkópszerűen feltárul, egyes változataiban mindig új képpé összeálló mozaikként is értelmezhető. Mindezen problémanyalábokat és a hozzájuk tartozó értelmezési lehetőségeket külön perspektívából tárják elének az olyan metaforikus kutatói attitűdök, mint a semlegességet előtérbe helyező terapeuta-kutató, az ottfelejtett (interjú)részletekben elmerülő nyomozó és az ellenséges terepen a gyanús jeleket megfigyelő rendőrspicli.

SUMMARY

The therapist, the investigator and the police spy:

Variations on fieldwork positions and their interpretation

The study is a methodological reflection on sociological fieldwork in a former manorial village in Hungary. It reviews the whole research process targeting the reconstruction of the life-world of manorial servants in the past century. Since old members of the village realized on the very first day the researcher spent in the field that two generations earlier her family was also part of that community, the usual conditions of fieldwork underwent a fundamental change. Research inevitably included information on the researcher's own family history and her position of a 'familiar stranger' shaped the interview situations. The fieldwork experiences and the collected data could be processed applying several analytical approaches and could be scrutinized in several frames of interpretation.

⁴⁸ HABERMAS, J., *A társadalomtudományi fogalmak logikája*, i. m.

JELENCICS-NAGY ANDREA

Baptista Szeretetszolgálat

„A hetedik te magad légy!”(József Attila: *A hetedik*)**A SZÖVEGBN ELŐFORDULÓ FOGALMAK ÉRTELMEZÉSE**

Ágota tábor: állami gondoskodásban élő gyermekek számára elérhető speciális táboroztatási forma, amelyben élményprogramokkal és szociálterápiás játékokkal próbálunk a táborozóknak maradandó élményt nyújtani, valamint problémáikra, sérüléseikre megfelelő terápiát adni. Az élményprogramok segítenek a feloldódásukban, egységes csapattá kövacsolásukban, a szociálterápiás játékok és kiscsoportban történő feldolgozásuk gyógyítja sérüléseiket, valamint segíti a társadalom számára is elfogadható módon történő beilleszkedésüket. A tábor tíz napja euforikus ünneplésben telik: ünnepeljük a gyerekeket, a szerethetőségüket, a feltétel nélküli elfogadhatóságukat, akkor is, ha ők nem tartják magukat méltónak erre. A tábor végére MINDEN gyerek felismeri, megtapasztalja azt a rész-képességet, amelyben ő tehetséges, jól teljesít és elfogadható a társadalom számára is. A Toldi Miklós erőverseny, a Tábor szépe választás, a Ki Mit Tud, a Városvetélkedő, a Roma-est, a foci- és csocsóbajnokság megélt sikerei, kiosztott emléklapjai mind-mind azt bizonyítják a gyerekeknek, hogy sikeresek, szépek, elfogadhatóak – FONTOSAK A TÁRSADALOM SZÁMÁRA!

A gyerekek főleg vidéki intézetekből, lakásotthonokból, valamint olyan intézményekből érkeznek, ahol gyakori a nagyobb létszámú közösség. Bár az 1997. évi gyermekvédelmi törvény kimondja, hogy lehetőség szerint lakásotthonokban történjen az elhelyezésük, a megyék pénz- vagy eszközhiány miatt kénytelenek fönntartani a „nagy gettókat”. Ezekben sokkal kevesebb nevelő és infrastruktúra szükséges az ellátáshoz, így viszont a gyerekek kevésbé tudnak kötődni a nevelőikhez, és a korcsoportonként vagy nemenként külön választott testvéreknek esélyük sincs a közös életvitelre. A „gyevi/mágyó/gettó” (ahogyan a gyerekek saját lakhelyüket nevezik) legtöbbször a település periferiáján helyezkedik el, néha saját oktatási intézménnyel, ami kizárja az integrációt és a kortárs csoportélmény megélését, s ezzel ellehetetleníti a későbbi beilleszkedést a társadalomba. A keleti és a nyugati országrészben élő gyerekeknek jellemzően igen eltérő a szocializáltsága, az ellátmánya és a korcsoportonkénti felkészültsége – a keleti országrész kárára. A keleti országrészből érkező gyerekek alultápláltabbak, kevesebb ruhával és használati tárggyal vannak ellátva, kevésbé ismerik az olyan szavakat, mint „internet”, „dvd lejátszó”, „mp3 lejátszó”. A nyugati országrész gyermekei divatosabb ruhákban, egységes bőröndökkel/hálózásokkal érkeznek, jobban tisztában vannak a bankkártya használat szabályaival, valamint sokkal tájékozottabbak a jogaikat és a lehetőségeiket illetően.

Egyes csoport: a legkisebb és legsérülékenyebb csoport, főleg alsó tagozatos gyerekekkel. Nagy a szóródás közöttük, van úgy, hogy 12 éves gyerkőc is tartozik közéjük, de olykor – főleg, ha van nagyobb testvér is a táborban – egy-egy nagycsoportos óvodás is. Ők a legvédehetőbbek a táborban. Többnyire külön programokat, sok-sok külön pancsolást és játékot, délutáni alvást szervezünk nekik. Korábban kell lefeküdniük, mint a nagyoknak, és a szobájukban óriási matracok, közös alvóhelyek vannak kialakítva, tele játékkal, mesekönyvvel, kézműves asztallal. A napi programjukban mindig szerepel egy-egy dvd film megtekintése, csendes játékidő, esti meseolvasás. Segítők többen vannak, mint a többi korosztály csoportjaiban, hisz itt még sokszor kell ágyneműt húzni, hányást feltakarítani, ezek a kicsik inkább „egyemberesek”, mint a nagyobbak. Gyakrabban kell őket ölebe venni, nyakban lovagoltatni, gyakrabban kell felszárítani a könnyeiket. A tábor egyik alapelve: „a legkisebb a legnagyobb”!

Kettes csoport: szintén homogén csoport, főleg felsősök és a középiskola első éveiben járó tinik alkotják. Időnként van köztük olyan okos, széles látókörű, jól szocializált gyerekek, aki inkább a hármas korcsoportos programokon érzi jól magát – ilyenkor őt átteszik a „nagyok” közé. A csoportok a tábor egész ideje alatt átjárhatók, ha a segítő team úgy ítéli meg, hogy egy gyermek bármely okból – vagy azért, mert „felnőttebbnek” érezheti magát a nagyobbak közt, vagy mert biztonságot nyújt számára az alacsonyabb korcsoportban való részvétel – jobban fejlődhet egy másik csoportban, akkor átteszik őt oda.

Hármas csoport: főleg úgy van kialakítva, hogy a „kikerülés” előtti korcsoport adja a magot, legyen az akár 17, akár 22 éves. Ők azok, akik – kimondva, vagy kimondatlanul – a legjobban félnek az elválástól, a „zuhanástól az ismeretlenbe”, ahogyan ők fogalmazzák meg. Mindaz, ami korábban évekig csak álom és reménytelen vágy volt számukra (hogy eztán már ők irányítják a saját életüket, korlátok és nehézségek nélkül), ekkorra félelmetes fallá, áthatolhatatlan rémséggé tornyosul a szemükben. Ilyenkor nem ritka, hogy mégis inkább bármi áron bent maradnának a rendszerben, bármennyire lázadtak is ellene, és bármilyen sok megaláztatást és fájdalmat okozott is számukra az eddigi élethelyzetük. Ekkor már minden jobb jövőnek tűnik a szemükben, mint beleugrani a bizonytalan, mindent elnyelő, félelmetes örvénybe – a jövőjükbe. Itt a segítők óriási feladatai közé tartozik az is, hogy ezeket az ellentmondásokat a napi szociálterápiás játékkal, a KÁSZPEM módszer gyógyító együttlétéivel oldják, felszínre hozva a fiatal felnőttek önismeretét, megoldási képességeit, hogy jövőt próbáljon mutatni és biztonságot is adjon.

Autentikus segítő: olyan fiatal felnőttek, aki életük során maguk is megismerték az állami gondozott létállapotot, annak minden hátrányával és kínjával együtt, így a gyerekek számára hitelesek, és jelenlétükkel, magatartásukkal képesek kiutat mutatni az aktuális problémákból. Nem ritka, hogy még mindig a gyermekvédelmi rendszer tagjai (ellátottak, utógondozottak), akiknek itt a táborban felnőtt segítőként kell helytállniuk, kisebb társaik lelkét gyógyítaniuk, s akiknek úgy kell problémákat megoldaniuk, hogy visszatérve lakhelyeikre, újból belekerülnek a „gondozott” státuszba. Ők azok, akik a gyerekek rezdüléseit a legjobban tudják „kódolni”, ki nem mondott bánatokat is helyesen értékelnek, és tudják rájuk a megoldást! Sokat, nagyon sokat tanultam tőlük – vallom, hogy egy „külsős”, bármilyen jó szándékú, okos segítő is, csak félelme ezekhez a fiatal felnőttekhez képest, akik zsigerből tudják a megoldást, hiszen ők is átéltek már hasonló helyzeteket életük folyamán.

A KÁSZPEM definíciója: A KÁSZPEM olyan csoportmódszer és pedagógiai rendszer, melyet Kothencz János hívott életre, és az ÁGOTA alapítvány tesz közzé, azzal a céllal, hogy a segítségre szoruló gyermeket és fiatalot a segítő – a gyermek saját érzékenységét alapul vevő –, nevelő hozzáállással vezesse a gyógyulás útján. A módszer alapvetően pedagógiai természetű, de terápiás jelleggel is bír.

A KÁSZPEM módszer hét alappillérré épül. Ezek az alappillérek a családból kiemelt gyermekek és fiatalok érzésállapotának és életvitelének sajátosságait tükrözik. Az alábbi pilléreket nem a felsorolás sorrendjében kell értelmezni (az mindig az adott csoport valóságának legmegfelelőbb tematizáltságát igényli). Emellett a kutatásunkból és a tapasztalatinkból az is kiderül, hogy a gyermekek nehézségeinek figyelembevételével ezen alappillérek mentén kell strukturálnunk a segítő módszer felépítését.

- I. Bizalomkép
- II. Interperszonális kapcsolatok
- III. Normák és vezérfonalak
- IV. Trauma-feldolgozás
- V. Kiszolgáltatottság-érzés kezelése (elégedetlenségélmény, hatalomtól, jövőtől való félelem) kezelése
- VI. Önrendelkezés
- VII. Teljesítményhez való viszony/jövőkép¹

„E világon ha ütsz tanyát, hétszer szüljön meg az anyád!”

Gyereksorsok, gyerekszából

– Azért kerültem intézetbe a négy testvéremmel együtt, mert az apukánk és az anyukánk állandóan építi a házunkat, nem kell, hogy láb alatt legyünk. De amikor fölépítik a házat, hazavisznek minket ám!

- Mióta vagy a d...-i otthonban?
- Már nagyon régóta. Iskolába is ott járok.
- A testvéreiddel együtt laksz?
- Nem, de az iskolában legalább találkozunk...

(A szülők nem mondták el a gyerekeknek, hogy nem azért vannak állami gondoskodásban, mert a házukat építik, hanem azért, mert mind a ketten munkanélkülivé váltak, így az albérletből ki kellett költözniük.)

*

– Én nem t’om hogy mér’ vittek intézetbe a rendőrök az iskolából! De meg is kapják a magukét érte, ha kikerülök! Igaz, hogy a szüleim nem törődtek velem, anyám... tuggya... hááát, „olyan” nő volt, apámat meg nem ismertem. Oszta a nagyanyámnál laktam, és nem sokat jártam iskolába. Mondogatta ugyan, hogy megládd, majd elvisz a rendőr intézetbe... aztán egy nap jöttek, és elvittek... de én már alig várom, hogy betöcssem a 18-at, úgyis kimegyek akkor innen, és meglátják, mit kapnak azé’, mer’ ide bevarrtak!

¹ KOTHENCZ JÁNOS – KOTHENCZNÉ OSVÁTH VIOLA – BALOG MÁRIA – PÁL MELINDA – BALOGH ZSOLT: *Róluk... értük I-II.*, ÁGOTA® Állami Gondoskodásban Élő és Veszélyeztetett Fialatok Támogatásáért) országos, közhasznú Alapítvány, Szeged 2009.

- Hányadikos is vagy most? Hetedikes?
- Igen, de már csak két évem van a 18-ig, addig legalább elvégzem a nyóc osztályt.
- Mit fogsz utána csinálni, ha kikerültél?
- Vannak barátaim... megélek... tudja, olyan ... inkább nem is mondom el magának!
- Gondolod, hogy lesz munkád nyolc általános végzettséggel, szakma nélkül?
- Ne fé'ccsen maga engem! Biztos, hogy mindig lesz pénzem aztán, ha kikerülök!

*

– Azóta élek lakásotthonban, amióta iskolás vagyok. Az öcsém is azóta él lakásotthonban.

– Közös lakásotthonban laktok?

– Igen. De nem szeretem. Állandóan verekszik velem, meg szívat engem. A kistestvéreimet szeretem, mert ők otthon vannak anyuval és apuval, és olyan, de olyan aranyosak! De sajnos, tudom, hogy amint iskolások lesznek, őket is otthonba adják... és anyu most újból terhes...

– Szerinted miért kerültek iskolás korban mindnyájan otthonba? Miért nem élhettek odahaza?

– Nem tudom pontosan. De nekem azt mondták, hogy túl drága az iskola, azért kell intézetbe mennem.

*

– Én most kerültem gettóba, de úgyis megölöm magamat, nekem ne okoskodjon, úgyse fog elcibálni enni a többiekkel, mint egy barmot, mindig csordában! És úgyis megölöm a késemmel azt a barmot, aki az előbb belém kötött!!! Éjjel elvágom a torkát a botróvámmal!

– Nem vagy éhes, nem szeretnél enni? No, gyere... csak odaülünk a többiek közé, ha nincs kedved enni, nem fogsz... akkor én sem eszem, hogy ne legyél egyedül... Dehogy vágod át bárki torkát is! Ugyanolyan gettós, mint te vagy, nehogy még egyszer egymásnak ugorjatok! Ennél sokkal okosabbnak hiszlek én téged... elkerültek egymást eztán... no, gyere!

– Nem érti, hogy NEM MEGYEK?! Én úgyis megszökök, és megölöm magamat!

Áll velem szemben a 15 éves fiú, leszegett fejjel, mint egy kisbika, a szeme tűz, feje piros a dühtől... Megpróbálom átölelni a vállát, lerázza magáról a kezemet, majd hirtelen összetörik, zokog, és már muszáj átölelnem, mert össze is roskadna... zokog, zokog végeérhetetlenül a tehetetlen dühtől... Nem tudom mit mondhatnék, amivel megnyugtathatnám, mik a varázsszavak ilyen helyzetben? Jaj, Néri Fülöp, kérlek segíts! Te értesz a gyerekek nyelvén, tudod a ki sem mondott bánataik okát is... Inkább nem szólok semmit... A fiú lassacskán megnyugszik, és egy orttörlés/arcmosás után – feltűnően csendesen – odaül az ebédlőasztalhoz, a többiek közé... Csak éjjel, a táborig megbeszélésen tudom meg: azért van állami gondoskodásban, mert az apja éjjelenként részegen többször megerőszkolta a kisebb testvéreit, amit mindannyian végigéltek az egyszobás, villany és víz nélküli lakásban. A testvérei is itt vannak. Öccse 13 éves, a húga 8. Hogyan is lehetne bármit mondani, tenni? Szörnyen kicsinek és tehetetlennek érzem magam, megsemmisülve ülök, és halálosan álmos vagyok, de alvász helyett is azon gondolkodom, hogy mennyit érek én segítőként egy ilyen helyzetben?

*

- De tök jó fölsőd van, és a nyakláncod is milyen szép!
- Igen? Én csináltam a múlt héten. Volt az intézetben kézműves foglalkozás. Levegym, megmutassam?
- Aha! De kafa! Hogy csináltad ezeket a strasszokat rá?
- Pisztollyal nyomtuk rá. Volt ott egy külsős néni, ő segített.
- Honnan érkezted?
- P....-ről. És ha innen hazamegyek, kimegyek utógondozó helyre. Tudja, úgy volt, hogy anyaotthonba megyek, csak meghalt a kicsikém... Azért is mondták, hogy most jöjjelek el ide, legalább egy kicsit felejték, a korcsoportomban lehetek, az majd jót tesz nekem...
- A kicsikéd? De hát te még nagyon fiatal vagy! Alig nézlek 16 évesnek! Ugye ezt csak kitaláltad? Valami képzeletbeli gyerek?
- Három hete szültem... Tudja, úgy maradtam terhes, hogy nem vállalta föl az a fiú a gyereket, akié... Persze, ő is csak most fog kikerülni, nem akarta elrontani az életét egy gyerekkel a nyakában... De én annyira szerettem volna, ha valaki van végre csak nekem, aki csak az enyém! Ezért tartottam meg. Mondták, hogy vetessem el, de nem akartam. Sokat beszélgettem vele, amíg a hasamban volt. De három héttel szülés előtt meghalt... Az volt a legrosszabb, amikor megtudtam: egy halott gyereket kell megszülnöm... Senki nem törődött velem a kórházban, bekötötték az infúziót és otthagytak... Mások is szültek ott, azokhoz odament az orvos, a rokonuk, a szülésznő... Hozzám nem... Műszakváltáskor mondták egymásnak: az csak egy gettós, halott gyereket szül... Nem volt mellettem senki, aki megsimogatta volna a homlokomat... senki... De én még mindig beszéltem ahhoz a gyerekhez... pedig már tudtam, hogy halott... Sírtam a görcsöktől... és megköszöntem, hogy meghalt, érti? Megköszöntem neki, hogy nem rontotta el az életemet... Fömládozta magát értem...

„Ellenség ha elődbe áll, hét legyen, kit előtalál.”

Agresszió a táborban

Mindegyik korcsoport feszültségekkel telten érkezik, főleg azok a gyerekek, akik nem voltak még velünk, és nem tudják, hogy az új helyzetben mire számíthatnak, ki lesz a szövetségeseik, hogyan fogják kicsikarni maguknak azt a helyet a tábori rangsorban, amelyet az eddigi közösségeikben kiharcoltak maguknak. Több fiatal fiú „feszít” a tábor első napjaiban (mi úgy mondjuk, hogy benn tartotta a szombati diszkó levegőjét a tüdejében), kötözködik, és nézi, hogy kibe lehet belekötni, ki az, akivel megvívhat – legtöbbször gyengébbet nézve ki –, így szerevezve elismerést magának. Egy-egy „négy szemközti beszélgetés” után viszont a legtöbben betagozódnak, fölveszik a tábori élet ritmusát, és leginkább a foci bajnokságon, a Toldi Miklós erőversenyen és az esti diszkóban elért sikereik révén szereznek elismerést maguknak. A „négy szemközti” során legtöbbször egy volt sorstársukkal beszélgetnek el, aki az ő nyelvükön szól hozzájuk pár szót, és tisztázza az erőviszonyokat. Úgy szeretnék ilyenkor titokban belehallgatni a beszélgetésükbe! Mi hangozhat el? Milyen nyelven, milyen jelzésekkel? Ami távolról látszik, az békés beszélgetés, nagy gesztikulálások, és néha barátságos mérkőzések, egymás földre nyomása, birkózás, hátba veregetés, nagy nevetések – aztán a segítő és a gyerek nagy egyetértésben beleolvad a tábor hangos kavalkádjába.

Minden táborban van azonban olyan nagyfiú, akinek nem elég a „négy szemközti”, mert az őt ért sérelmek nagyobbak annál, hogy rögtön oldódnai tudnának.

Ilyenkor jön a „tesztoszteron parti”-nak elnevezett éjjeli móka. A legagresszívabb, legvadabb fiatalok – jellemzően a kettes vagy a hármas korosztályból, de azért elvétve van köztük egy-egy „egyeske”, sőt, lányok is jócskán – a férfi segítők vezetésével egy óriási edzést nyomnak le, legtöbbször vizes terepen (gátoldalon gimnasztikát, tóparton éjjeli sarras focimeccset, iszabirkózást stb.), de volt már olyan tábor is, ahol semmi ilyesféle lehetőség nem adódott, ott éjjel a gyerekek egy tánctanárral raptáncot tanultak be, melyet az utolsó esti Ki Mit Tud-on mutattak be, mindenki ámulatára. A „tesztoszteron parti” arra is nagyon jó megoldás, hogy a fiatalok ébredező férfiasságukat és bimbózó nőiességüket pozitív módon vezessék le.

„Szerető után ha járnál, hét legyen, ki lány után jár.”

A tábor felfokozott érzelmi állapotában nagyon sok szerelem szövődik a kortársak között. A gyerek érzelmeinek tiszteletben tartása fontos szempont a táborban, ezért az alakulatgó és szárba szökni készülő szerelmeket nagy-nagy tapintattal, humorral, elővigyázatosan kezeljük. Gyakoriak az alábbi megszólalások a segítők részéről:

– Jaj! Roland! Véletlenül átcsúszott a nyelved a Janka szájába! Visszatennéd az eredeti helyére? Pár perc szünet után újra kezdhettek ám!

– Ó, Rómeó! Júliád már nem kap levegőt, engedj egy kicsit a szorításon!

– Tudjátok, harminc másodpercnyi levegőhiány után elhalnak az agysejtek, egy kicsit hagyjátok abba a csókolózást, naagy levegő, aztán újra lehet kezdeni!

– Ányecska most elmegy lefeküdni, Rómeó is megmossa habtestét, és jól kipiheni magát reggelig, hogy holnap újra egész nap együtt lehessetek. Nem, Rómeó, nem Ányecska mellett alszol, hanem a saját helyeden...

Nehéz végignézni a tábori szakításokat, az új szerelmek szövődését, a nagy csalódásokat. Egy-egy „Sukár Roma Csávónk” a tábor ideje alatt öt-hat Ányecskának is csapja a szelet, akár minden diszkós esten más lánnyal bujkál a sötétben, cserbenhagyva előző esti szerelmét. Egy-egy „Vagány Lánykánk” úgy illegeti magát, úgy húzza föl haspólóját a melltartója széléig a diszkó előtti piperészkedés során, hogy az idomai láttán minden fiúnak elborul az agya. Sok-sok könnycsepp, sok dühös fogadkozás, sok összetört szív keletkezik egy tábor alatt. Fő feladatunk, hogy kilenc hónap múlva ne szülessenek újabb állami gondoskodásba kényszerülő újszülöttek. Eddig ennek sikeresen eleget tettünk, de ehhez rendszerben kell gondolkodni, és minden hibalehetőséget szisztematikusan ki kell zárni. Éjjel külön emeleten vannak a fiúk és a lányok, az átjárást a biztonsági team tagjai felügyelik. Nappal is ül „biztonságis” minden emeleten, ügyelve rá, nehogy fölsohjanak szobáikba szerelmeseink. A tábor záró estjén segítők közül álló külön „koton kommandó” üzemel, mert ha Rómeónknak eddig nem is volt módja közelebb kerülni Ányecskához, és ha Ányecska eddig vonakodott is, tudják, hogy másnap már mindketten visszamennek az otthonaikba, és az utolsó találkozás különleges vonzerővel bír mindkét fél számára. A „koton kommandó” sok humorral, a gyerekek emberi méltóságát maximálisan tiszteletben tartva próbálja egész éjjel megakadályozni egyesülésüket. Van dolguk elég, egészen reggelig ébren vannak, pedig ilyenkor már mindenki nagyon fáradt és kimerült. Persze, azért másnap reggel frissen és üdén várják a búcsúzkodó gyerekek nevelőit, nevelőszülőit, segítenek a ruhák csomagolásában, az elveszett holmik megkeresésében, a könnyek letörlésében. És ezen a napon ezerszer elmondják:

„Jövőre is lesz Ágota tábor, ne feledd, visszavárunk!”

„Ha költenél s van rá költség, azt a verset heten költség.”

A tábor önköltséges. Tizenhét évvel ezelőtt egy maga is állami gondoskodásban felnőtt férfi határozta el, hogy segít az állami gondozott gyerekeknek. A saját kínjait, megszenvedett tapasztalatait, szeretetét, fájdalmit mozgósította azért, hogy minél kevesebb gyerek kallódjon el kikerülés után, hogy minél többen megtapasztalhassák az elfogadás, a szeretet, a közös együttlét erejét. Először örültek nézték, majd többen mellé álltak, és hozták a bográcsba való krumplit, kolbászt, feláldozták a szabadidejüket, a munkájukat, sütötték a palacsintát az első táborozóknak. Lassan több száz fő csatlakozott önkéntesként az ügyszőz. Idén nyáron 170 gyerek és 70 önkéntes vett részt a Szegeden megtartott XVII. Ágota táborban. Mint minden évben, idén is, amint a tábornak vége lett, már elkezdtük összeszedni a következő évi táborra valót. Minden évben pályázatok sorát írjuk, magánemberektől gyűjtünk adományokat, az adó 1%-áért versengünk, és igen, mi magunk is adunk pénzt időnként – kinek mennyije van erre a nemes célra. És persze vannak nagy cégek, amelyek évek óta rendszeresen segítik a tábort pénzzel. Ezen a nyáron egy volt állami gondozott társ ajánlott föl 3 000 000 Ft-ot. Ő már külföldön él, sikeres vállalkozása van. Úgy döntött, hogy thaiföldi nyaralás helyett a pénzt inkább ide ajánlja föl, valamint segítőként is részt vett a tábor életében. Ezért most több jutott ennivalóra, „nasira” a gyerekeknek, és több pénzes programon is részt vehettek. Aki tud, használt ruhával segít. Van olyan, aki nagy tételben hoz kötszert, vitamint, használt társas játékot, új könyvet. A helyi nagyvállalkozók is segítenek: a pékek kenyérrrel és péksüteménnyel, a pizzasütők ajándék pizzával, de arra is volt példa, amikor egy kis faluban táboroztunk, hogy a helyiek minden nap elláttak bennünket egy-egy teherautónyi dinnyével, kukoricával, szilvával, a vasárnapi ebédhez házi süteménnyel. Legtöbbször úgymond „ingem-gatyám” alapon jön össze a következő tábor költségvetése. A segítők nagyon szerény ellátást kapnak (napi háromszori étkezést, sátorhelyet, a tisztálkodáshoz meleg vizet), a gyerekek napi ötször-hatszor étkeznek, „pótvacsiznak”, „nasiznak”. Mi a saját keretünkben pótoljuk ki az ellátásunkat, főleg keksszel, müzslivel, májkrémmel, kétszersülttel, gyümölcscsel. Ezt már a tábor kezdete előtt el kell raktározni, mert ahogy megjönnek a gyerekek, meghalni sincs idő, annyira pörög a tábor. A táborba való eljutás is a mi költségünk, és a hazautazás is. Ezt így látjuk természetesnek, hogy ne a gyerekek elől vegyük el a pénzt! Inkább nekik jusson még egy szelet csoki, amelyet aztán kioszthatunk a versenyek helyezettjeinek.

„Világ sírköve alatt mégy!”

Áky boy több évig segítőnk volt. Egy őszi képzésen jelent meg a zömök, fura figura, egy katolikus vallási közösségből érkezett hozzánk. Mély hangján gregoriánokat énekelt a képzések reggelén „ébresztőként”. Vicces volt és érdekes. Aztán egy májusi tragédia elszóltította közülünk... Most, a XVII. Ágota tábor utolsó napján, a nagy tornacsarnokban, a versenyek eredményhirdetésekor elnézve a sárgán besütő napsugarakat és hallgatva a szünni nem akaró tapsot, érezve a meghitt, boldog együttlét ízét, hirtelen megéreztem, hogy Áky boy most is itt van velünk. Földről tekint le ránk szeretettel – hisz ezt szerette legjobban, amikor lehetett tapsolni-ugrálni-énekelni-csápolni-örömködni a kölykökkel együtt. Amikor felhőtlenül, „igazoltan” lehetünk mi is gyerekek, amikor lehet bohóckodni és bolondozni, kinevetni önmagunkat és az életet, meglátva egy szomorú gyerek felvilámlanó mosolyában a most és itt melegségét. Áky boy most itt van közöttünk, és a maga szégyenlős félmosolyával újból átéli velünk a közösség minden akadályt áthidaló, boldog

megtapasztalását. Akkor pár percig felhőtlenül csak őrá figyeltem, az ő szemével láttam azt a percet, melyet csak itt és csak most lehet megélni, a XVII. Ágota tábort!

Áky Boy nagyon-nagyon hiányzol! Remélem hogy onnan főntről mindig vigyázni fogsz ránk...

„A hetedik te magad légy!”

Idén volt a hetedik Ágota táborom.

Ez a tábor jól sikerült számomra, bár most is végig küzdöttem a fáradsággal és a kialvatlansággal. Már a 4. nap táján kritikus szintre merült az „akkum”, hiába a multivitamin és a C-vitamin, a kávé és időnként az otthoniak szerető, biztató sms-ei. A csoportvezető az, aki ilyenkor elküldi a segítőt néhány óra pihenésre, de persze a segítő ellenkezik, és – ha már muszáj – igyekszik olyankor elmenni, amikor csak „döfönye” van (szabad program a tábor teljes területén: kézműveskedés, készülés a Ki Mit Tud-ra, mosás, lazulás), mert nem szeretne kimaradni semmilyen közös programból, a többiekkel együtt szeretné átélni az élményeket. Időnként a segítők támogatják meg a csoportvezetőt, hisz ő is emberből van, neki is kell néha pihenni, vagy egy sürgős ügyben telefonálni. A tábor ideje alatt elhordozzuk egymás hibáit. A tábor végére vérből, verejtékből, nézeteltérésekből, együtt átélt örömeiből, boldogságból nagyon erős kötelék alakul ki köztünk, segítők között is. Évekig emlékszünk az együtt átélt pillanatokra, és utána már legtöbbször testvérként viselkedünk egymással. Ehetsz az ételemből, ihatsz a poharamból, az utolsó ruhám is megosztom veled, bármikor meghallgatom a fájdalmad, még ha éjjel egykor mondanád is el – sosem lehet többé elszakítani azt a kapcsolatot, mely a „tizenkettedikben” alakult ki közöttünk. „Emlékszel, amikor Levi szakadt cipőben jött meg, és nem volt neki másik? Akkor a te tornacipőd került a lábára addig, míg kerítettünk neki másikat... És amikor Zsuzsi azért nem fürdött napokig, mert nem volt törölközője? Mire kiderítettük a „titkát”, addigra jócskán büzlött szegénykém... Vagy amikor Peti a focipálya vaskapujába verte a fejét, annyira nem akart visszamenni a saját »gettójába«? Szerencsére sikerült megvizsgasztalni, azóta már rám írt facebook-on, jól van, kicsit jobban tanul... Ja, és úgyis mindig a mi lányaink nyerik a szépségversenyt, ez is annyira természetes már!...”

*

A tábor éve alatt önmagamról is hihetetlen dolgokat tanultam: a kitartásról, az extra erős fáradságra adott reakciómról, a türelemről, az önátadásról. Sokszor túlléptem a határait, és bizony nem volt mindig kellemes látni, mennyire gyenge vagyok. De az évek során egyre több lett a humorom, és a táborban megszerzett tulajdonságaim a mindennapjaimban is segítenek eligazodni. A hit elengedhetetlen része a tábor mindennapjainak, de nem a patetikus, fölülről hirdetett hit, hanem inkább a tábori élet során megtapasztalt hitbéli élmények. Az örökmozgó gyerekek nem kenetteljes beszédek alapján élnek meg a hitüket, hanem a kapcsolataik épülésében, egy-egy csodás egymásra találásban, a közös sors viselhetőségének érzésében. Minden táborban van istentisztelet, a dalok, melyek elhangzanak, gyerekdalok, a cigány himnusz, és a tüneményes „Podi atyánk” a gyerekek nyelvén hirdeti ígét, a mise után elvegyül közöttük, pár éve még a labdát is rúgta velük együtt. A ministránsok olyan fiúk, akik vágynak a hitre, de most még hadilábon állnak vele, ahogyan a társadalmi normákkal is. Hiszen amikor a gyerek nem lát mást, csak azt, hogy a társai/felmenői kisebb lopásokból fedezik a napi kiadásait, őt is könnyen rá lehet venni, hogy a következő betörésben/autólopásban aktívan részt vegyen, akár önszántából,

akár fenyegetésre. Podi atya tudja ezt, és kihívás számára, hogy velük együtt élje át az Igét. Csodával határos módon ezek a serdülők később jobban beleilleszkednek a tábor rendjébe, kevesebb velük a probléma. A nevelőiktől is pozitív visszajelzéseket kapunk.

*

A táborba kerülő gyermekek számára már a megérkezés is óriási élmény: a munkatársak sorfala között elhaladva, tapsözönben vonulnak el, fütty, mosolyok, a régieknek kijáró puszik és ölelések fogadják őket. Ők nem tudják, hogy mi kora reggel óta állunk sorfalat a tűző napon, órákig, hogy az ország legtávolabbi végéből érkező táborozónk is ugyanolyan intenzív fogadtatásban részesüljön, mint a legkorábbiak. Egész nap szól a zene, taps, ováció, „Nagykörös”, vagy „Szegvár, Szegvár” – énekeljük, attól függően, hogy kit köszöntünk. Az első táborozó gyerekek arcán lévő hitetlenség, csodálkozás, bámulat jól látszik az akkor készült képeken. Időnként félve hátratekintenek, lesve, hogy vajon ki is jöhet mögöttük, ki az, akit ennyire ünnepelnek? Amikor rájönnek, hogy ők maguk azok, döbbenet ül ki az arcukra, néha könnycsepp is gördül – nem hiszik el, hogy őket is lehet ünnepelni. Az első felszabadultságuk itt kezdődik. A régi, öreg motorosok büszkén lépdelnek az ünneplő sorfal között, és boldogan zsebelik be a régóta várt puszikat, öleléseket, simogatásokat, a „jaj, de jó hogy itt vagy, mekkorát nőttél tavaly óta”, vagy a „helló Kölyök, remélem, hogy idén megint bontod a tábor rendjét, jót ne halljak rólad” típusú szeretet-megnyilvánulásokat.

Ez az, amit egy állami gondoskodásban élő gyermek annyit nélkülöz, viszont felerősítve kapja a negatív sztereotípiák tömkelegét: „úgysem viszed semmire, rohadék gettós; te egy fölösleges tagja vagy a társadalomnak, mi tartunk el, úgyhogy kuss; minden állami gondozott kurva/strici; tágulj innen, neked semmi sem jár”. Ha az utcán elhúzódnak tőlük, már nem is érzékelik, azt, ha a strandon az „úri közönség” félrevonul, amikor meglátja – a bármilyen kulturáltan is viselkedő – „gettós csapatot”, legtöbbször igyekszünk tompítani, humorral feloldani a helyzetet. De a kirekesztés sokszor később nekünk, segítőknek is fáj. Ki védi meg őket, amikor gyermekként, magányosan, sérülékenyen ki vannak téve a valótlan támadásoknak? Ilyenkor még több szeretettel, még több humorral és összetartással próbáljuk „jóvá tenni” a társadalom ellenük elkövetett bűneit, és szeretetből próbálunk köréjük védvázat építeni, boldog, meleg burkot, amely, ha később visszaemlékeznek rá, megerősíti őket magányos harcukban.

*

A facebook-ra feltöltött oklevél-fotók, az iskolai – és „való világ”-beli – bukások vagy az öngyilkossági kísérletek számának csökkenése, a sikeres szakmai végzettségek, főiskolai diplomák mind-mind azt bizonyítják, hogy a táborban részt vevő gyermekeink olyan lelki támogatást kapnak tőlünk, és akkora szeretet-özönt élnek át, hogy ezekkel töltekezve, ezek révén megerősödve sikeres, jobban szocializált, a társadalom számára is elfogadható mintákat követve élhetik tovább mindennapjaikat.

A táborban a legnagyobb élményük talán az egyenrangúság érzete lehet: itt tegeződés folyik a segítő és a segített között. Persze, a végső konklúzió megvonása után néha úgy érezzük, hogy fölcserélődnek ezek a szerepek, hiszen bár a táborban a segítő keményen segít, és speciális felkészítéssel vesz részt a tábor előtt, nehogy összeomoljon a gyerek problémáinak súlya alatt, a táborra visszanézve mégis többször volt olyan érzésem, mint ha én lennék az, aki többet kapott a gyerekeiktől lelki munícióban, élni akarásban, küzdő-

szellemben, mint amennyit én tudtam adni nekik. Jó érzés, amikor a következő évi tábor azt jelzi vissza, hogy rengeteg hasznos életérzést tudtam átadni magam is. Ezekre a visszajelzésekre néhány jó példa:

– Andi néni, idén is a te csoportodban leszek? De jó! Emlékszel, hogy tavaly is mennyit neveltünk együtt? Akkor, amikor a Dani... – és fölemlgetnek olyan pillanatokat, melyekre én már régóta nem emlékeztem...

– Andi néni, a lányod jól megnőtt, ugye? Idén is jön a táborba segítőknek?

– Persze, itt van, a kicsiket gardedámozza...

– Majd adok neki pusztit, ha látom. Gondoltam ám rátok karácsonykor! Emlékszel, hogy tavaly kaptam tőled egy karácsonyi képeslapot a tábor ideje alatt, azt elővettem karácsonykor, és egész szentestén a táborról álmodoztam... Sírtam is, annyira hiányozott a tábor...

– Látod, és most itt vagyunk együtt, újra, hogy megéljük a XVII. Ágota tábort is! – ölelem a vállát és közben a könnyeimet nyelem.

*

Persze hogy én is gondoltam rájuk karácsonykor, és más napokon is. A tábor utáni pár hét és a tábor előtti pár hét csak róluk szól. Otthon fölemlgetjük a vicces (és kevésbé vicces) tábori élményeket, a bevásárlások során összeállítjuk az egyre növekvő „ellátmányt”, amelyben gyógyszer, kötszer, kullancsirtó, tetűirtó is helyet kap, valamint rengeteg müzli szelet, keksz, kávé, cukor, tej, tea, citromlé, vízforraló, bögre, kanál is, minden, ami a hirtelen ránk törő fáradtságot és kimerültséget oldani képes egy rövid időre, hogy zavartalanul pörögessen tovább az Ágota tábor. A munkahelyünkön kollégáink elnéző mosollyal nyugtázzák „szent örületünket”, családtagjaink arcán viszont a szeretetteljes elnézés mellett már egy kis lemondás is van: „Hja, idén sem számíthatunk közös nyaralásra, mert az Ágota tábor lemeríti a nyári szabadság felét, Sebaj, hadd menjenek, ha nekik ez jó, hadd csinálják!” – ilyen az otthon maradtak hozzáállása.

*

A táborban gyakran adunk oklevelet

- a legjobb tapsolónak,
- a legjobb magatartásúnak,
- az aktív részvételért.

Ezek azoknak a gyerekeknek járnak, akik semmilyen más oklevelet nem kapnának, mert egyik versenyen sem indultak, vagy nem értek el kiemelkedő eredményt. De az Ágota táborokban rendszeresen vannak megosztott első, második és harmadik helyezettek is, emellett rengeteg-rengeteg különdíj van, mert minden gyereket szeretnénk megajándékozni azzal az örömmel, hogy őt tapsolják, neki szól az ováció, azért a teljesítményért, hogy egyáltalán ki mert állni a közösség elé bármilyen versenyszámban. A tábor létszámát tekintve sem a zsűritagoknak, sem a „mezei” munkatársaknak nincs egyszerű dolguk. A tábor második napjára már fáj a tenyerünk a tapsolástól, és berekedünk a sok hangos biztatástól.

Amikor a tábor utolsó teljes napján fáradtan a tábori okleveleket írtam a 35 fokra felmelegedett irodában, ügyelve rá, nehogy egyetlen gyermek neve is kimaradjon, akkor már tudtam, hogy ez az A/5-ös, fénymásolt papír otthon bekeretezve fog lógni az ágyuk

föltölti falon, vagy hogy vágyakozó szavak kíséretében havonta újból és újból föltöltik majd a facebook-profiljukra, így téve könnyebbé a tábor hiányát. Legalább egy kézzel fogható emlék maradt róla... és talán jövőre újból mehetnek, talán ők lehetnek azok a szerencsések, akik beleférnek a 180 fős tábori keretbe – igen-igen, biztosan így lesz – különben miért is lenne érdemes túlélni a rideg, szürke, lelketlen, szeretetlen téli napokat?

A segítők ugyanígy érznek a hideg, latyakos, fázós, szürke hajnalokon, a munkahelyük felé menet azon tűnődve, hogy vajon mi lehet Titával, Nikóval, Timivel, Tibivel, Norbival – jól vannak-e? Vajon Levi megvette-e a gördeszkát, amelyre vágyott? Jönnek-e majd nyáron, amikor ragyog a nap, harsog a rap, és a segítők sárga pólóban ácsorogva a tűző napsütésben arra várnak, hogy újra megpillantsák a kedvenceiket, és folytatódjon a tíz napos csoda – a XVIII. Ágota tábor!

SUMMARY

„The seventh you’ll have to be yourself”

A summary is about the XVII Agota camp, which is held each year for children in state care. There are approximately 70 volunteers who are willing to provide care for children, which is rich in special experiential education and social therapy carried out in small groups. They help the children / young adults participating in living through and getting through their present situation without a family, and also providing a model for them for reintegration into society. In order to be able to achieve this the volunteers are required to give up all of their needs for two weeks, surpass their physical and mental limits, put their real families in the background and so experiencing all the ups and downs of the camp, becoming one big family together with the children. By the time the camp is over friendships are formed that last a lifetime, made out of the joy, the suffering and the disappointments that were shared in these days. Once someone gets the hang of it they come back regularly in order to challenge themselves whether they can withstand the enormous physical and emotional stress, use the language the children are using and can also provide support for the teenagers whose life is full of disappointments, hurt, rape, aimless, wandering and crime.

Social cooperations (co-ops) are determined to improve the status of social groups which for some reasons were marginalized.

NYISZTOR ADRIENN

Start Balaton Szociális Szövetkezet

***A szociális szövetkezetek mint a marginalizált személyek
munkaerőpiacra való visszavezetésének eszközei***

A szociális szövetkezetekkel úgy kerültem kapcsolatba, hogy szociálpedagógus végzettségű személyként (2010 januárjában végeztem az Apor Vilmos Katolikus Főiskolán) fontosnak tartottam, hogy a pályázatíró, projekteket menedzselő munkahelyemen¹ olyan szociális jellegű vállalkozást is életre hívjunk, amely segíti a *hátrányos helyzetű személyeket*. Így 2013. május 24-én 7 fő szövetkezeti taggal megalakítottuk a Start Balaton Szociális Szövetkezetet², amelynek ügyvezető elnöke vagyok. Ez a szövetkezet fejlődő státuszban van, ami azt jelenti, hogy már túljutottunk az alapítás nehézségein, most tanuljuk a gyakorlati munkát, és építjük a tevékenységi és üzletkörünket.

A szövetkezeti törvény³ szerint a szociális szövetkezetek célja „*a hátrányos helyzetben lévő tagjai számára munkafeltételek megteremtése*”. Hátrányos helyzetű személy az, aki a foglalkoztatási helyzetéből, életkorából, élethelyzetéből, egészségügyi állapotából, iskolai végzettségéből, etnikai kisebbségéből adódóan⁴ munkaerő-piaci szempontból hátrányos helyzetűnek mondható. Így egy fejlődő szociális szövetkezet vezetése nagy felelősség, tehát igyekeztem megragadni minden olyan lehetőséget, mely konferenciák vagy egyéb fórumok révén alkalmat nyújt a tanulásra, mert kapcsolatba hozható a szociális szövetkezetekkel, valamint a hátrányos helyzetű személyek foglalkoztatásával. 2013. szeptember 19-én létrehoztam a Szociális Szövetkezetek Szerveződését, rövid nevén az Sz3-at. Az alulról építkező, nem hivatalos szerveződés célja, hogy építse a szociális szövetkezetek közötti kapcsolati hálót, és segítse a közöttük zajló információáramlást.

**1. A SZOCIÁLIS SZÖVETKEZET
MINT DEMOKRATIKUS VÁLLALKOZÁSI FORMA**

A szociális szövetkezet törvénybe foglalt célját alapul véve a szociális szövetkezetek nyújthatják az egyik megoldási lehetőséget a marginalizált személyek munkaerő-piacra történő visszavezetésére. A szociális szövetkezet olyan vállalkozási forma, amely legin-

¹ Fortutito Kft. (cégbjegyzés kelte: Budapest, 2009. augusztus 30., főtevékenység: TEÁOR 70.22 Üzletviteli, egyéb vezetési tanácsadás).

² Cégbjegyzés kelte: Veszprém, 2013. május 31.

³ 2006. évi X. törvény 8. § (1) bekezdés.

⁴ A munkavállalói szempontból vizsgált hátrányos helyzetet a 800/2008/EK bizottsági rendelet fogalom meghatározása szabályozza.

kább a korlátozott felelősségű társasághoz hasonlítható. Megalakításához ugyanúgy ügyvédi eljárás, valamint cégbírósági bejegyzés szükséges⁵. A szövetkezetet minimum 7 magán-személy (vagy önkormányzat, illetve karitatív tevékenységet ellátó közhasznú jogállású szervezet) hozhatja létre, egyénileg meghatározott részjegy tőkével. A kft.-hez hasonlóan a célzott működési profilnak megfelelő főtevékenységet, valamint egyéb tevékenységi köröket választ. A szociális szövetkezet abban különbözik a klasszikus vállalkozási formától, hogy az alapítók az Alapszabályban olyan demokratikus alapelveket rögzítenek, mint például

- az önkéntesség és a nyitottság elve,
- autonómia és függetlenség,
- közösség iránti elkötelezettség,
- valamint demokratikus tagi ellenőrzés.

A szövetkezeteket a demokrácia és az összetartás iskolájának tartják. A szociális szövetkezetek azért térnek el az átlagos vállalkozásoktól, mert fő céljuk a hátrányos helyzetű célcsoport személyek foglalkoztatása. Sőt, a legtöbb szociális szövetkezet még ennél is magasabb szintre lép, mivel biztosítja a hátrányos helyzetű célcsoport személyeknek (továbbiakban: célcsoport személyek), hogy a minimum részjegy összeget megfizetve a szociális szövetkezet tagjává váljanak. A részjegy névértékét általában úgy határozzák meg, hogy a célcsoport személyek számára is könnyen teljesíthető legyen ennek befizetése. A szociális szövetkezet közgyűlésen, határozattal hozza meg a döntéseit.

Érdekesség azonban, hogy minden tag egyenlően egy szavazattal bír, függetlenül a részjegyeinek számától. Ez biztosítja a szövetkezetben belüli demokráciát. A célcsoport személyek szempontjából ez a rendelkezés különös jelentőséggel bír, hiszen ezáltal nemcsak munkavállalói, hanem döntéshozói, alakítói is lesznek a vállalkozásnak, melyben dolgoznak, és ezen lépéssel a szövetkezet alulról szerveződővé válik.

Fontos hangsúlyozni, hogy a szociális szövetkezetek alapvetően nem nonprofit vállalkozások, hiszen működésükhöz tőke és bevétel szükséges. A szövetkezetekről szóló 2006. évi X. törvény sem ismer nonprofit jelleget a szövetkezetek esetében.

2. A SZOCIÁLIS SZÖVETKEZETEK TÖRTÉNETE

A szövetkezetek története az 1800-as évek közepére nyúlik vissza, amikor is 1849-ben Raiffeisen – akinek neve nem véletlenül lehet ismerős a banki szektorból – megalakította az első hitelszövetkezetet Németországban⁶. Már ekkor megvalósult az az elv, hogy az üzlet rész arányától függetlenül minden tag egy szavazattal bír. Néhány évtized múlva Magyarországon is megjelentek és elterjedtek a hitelszövetkezetek. Még egy *Szövetkezés* című folyóirat is napvilágot látott, valamint 1904. szeptember 6-án megrendezték a nemzetközi szövetkezeti kongresszust Budapesten⁷, melyen gróf Tisza István megfogalmazta

⁵ SZÁMADÓ R., *Módszertani kézikönyv – Szociális szövetkezetek az alakulástól a fenntartható működési, OFA 2011.*

⁶ HUNYADI A., *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár 2007.

⁷ Huszadik Század: Nemzetközi szövetkezeti kongresszus Budapesten <http://www.huszadikszazad.hu/1904-szeptember/gazdasag/nemzetkozi-szovetkezeti-kongresszus-budapest> (Utolsó megtekintés: 2013. nov. 14.)

azt a kiemelkedő mondatot, melyet ma a szociális szövetkezetek legfontosabb elvének és előnyének tartunk:

„A kisebb emberek erejét egyesítve, ezeket is képessékké tesszük arra, hogy a szabadság jótéteményeiben ők is részesüljenek: hogy megadjuk nekik nemcsak az anyagi fejlődés lehetőségét, hanem főképpen a szellemi és erkölcsi nevelés előfeltételeit.”

Eddigre már működtek hazánkban a szövetkezeti boltok, amelyek kedvező árubeszerzési és értékesítési lehetőségeket biztosítottak.

Manapság a szociális szövetkezetek kb. 20%-a tevékenykedik a mezőgazdasági szektorban⁸, azonban az európai uniós pályázatok a szociális szövetkezetek esetében kizárják az elsődleges mezőgazdasági termelés pályázati forrásból való támogatását⁹, így a legtöbb agrár-jellegű szövetkezet másodlagos mezőgazdasági tevékenységet végez, és terményfeldolgozással – pl. lekvárkészítéssel, üdítőital előállításával – foglalkozik.

Jelenleg 1525 bejegyzett szociális szövetkezet van Magyarországon¹⁰, azonban sok közülük az inaktív szövetkezet. Mindenképpen cél a működő szövetkezetek számának növelése és munkájuk segítése.

3. FORPROFIT TÁRSADÁGOK A SZOCIÁLIS GAZDASÁGI SZÉKTORBAN

A szociális szövetkezetek szektora a *szociális gazdaság*, működési körük azonban jelentősen túlmutat a szociális ágazaton. Noha sokan közülük a szociális elkötelezettség révén ilyen területen tevékenykednek, a szociális szövetkezetek minden vállalkozási területen megjelenhetnek. Sőt, erre szükség is van, hiszen egyéb tekintetben ugyanolyan vállalkozásként kell működniük, mint a többi vállalkozási formának. Hangsúlyoznunk kell, hogy a szociális szövetkezetek forprofit társaságok. Bevételt kell termelniük, és önfenntartóvá kell válniuk. Az üzleti tervet úgy kell összeállítani, hogy a szociális vállalkozás elegendő bevételt termeljen a bérek kifizetéséhez, a cég működtetéséhez.

Az utóbbi években a Társadalmi Megújulás Operatív Program keretén belül jelentős európai uniós forrásokat biztosítottak a szociális szövetkezetek alapítására és működtetésére. Az idén, 2013. október 1-jén zárultak le a releváns pályázatok.¹¹ A sikeres szociális szövetkezeti projekttevékenységeket hivatott segíteni az Országos Foglalkoztatási Közhatalmi Nonprofit Kft. (röviden: OFA) is. Azonban minden szakértő azt vallja, hogy azon szociális szövetkezetek működhetnek sikeresen, melyek nem a támogatás lehívására alapoznak, hanem valós üzleti tevékenységet végeznek, és olyan ágazatban tevékenykednek, melynek piaca már kiépített, vagy jó üzleti lehetőséget rejt, valamint a szövetkezet tagjai, segítői megfelelő kapcsolati tőkével rendelkeznek az üzleti lehetőségek elterjesztésére.

⁸ Öcsi József *Szociális Szövetkezetek szerepe a Közép-Dunántúli régióban* című prezentációja, mely Veszprémben, a 2013. szeptember 19-én, az Országos Foglalkoztatási Nonprofit Kft. Kooperáció+ Regionális Szakmai műhelymunka c. konferencián hangzott el.

⁹ Pályázati felhívás a Társadalmi Megújulás Operatív Program „Szociális gazdaság fejlesztése – Az önfenntartást célzó szociális szövetkezetek támogatása a konvergencia régiókban” c.TÁMOP-2.4.3.D.2-13/1kódszámú pályázathoz, 2013.

¹⁰ Opten Informatikai Kft. jogdíjas cégtára, 2013. szeptember.

¹¹ Nemzeti Fejlesztési Ügynökség, Foglalkoztatási Program pályázati dokumentációi <http://www.nfu.hu/doc/2643>, (Utolsó megtekintés: 2013. nov. 29.)

4. A CÉLCSOPORT SZEMÉLYEK KÉPZÉSE FONTOS TÁMPONT

Napjainkban nemcsak a munkanélküliség okoz nehézségeket, hanem a megfelelő munkavállalók megtalálása is. Az álláskeresők nagyobb hányadát az aktív korúak teszik ki, 55%-uk 25 és 45 év közötti.¹² Ennek ellenére a munkanélküliek 50%-a szakképzetlen¹³, tehát a munkaadók részéről kihívás a megfelelő végzettséggel, tapasztalatokkal rendelkező személyek felkutatása.

A hátrányos helyzetet a szociális szövetkezetek vonatkozásában elsősorban a munkához való hozzáférés kapcsán vizsgáljuk. A célcsoport személyek esetében fokozottan foglalkoznunk kell a megfelelő képzettség megszerzésével és hasznosításával, hiszen a hátrányos helyzetet sok esetben éppen annak hiánya okozza, vagy pedig az élethelyzet mint tartósan fennálló tényező súlyosbítja a speciális szakképzettség hiányát. Ennek okán a szociális szövetkezetek általában úgy építik fel projektjeiket, hogy vállalják a célcsoport munkavállalók képzését. Így biztosítják részükre a vonatkozó szakképzettség, valamint a speciális, direkt az adott vállalkozásra épülő egyedi ismeretek megszerzését. Ezen tudás megléte mind a munkavállalói, mind a munkáltatói oldalnak segítséget nyújt. A Start Balaton Szociális Szövetkezethél olyan akkreditált programokkal tervezünk, melyekhez nem szükséges a nyolc általános iskolai osztály megléte sem, viszont gyakorlati ismereteket nyújt. Ezek például:

- *Mesterségek Mestere* kézműves képzések, melyek révén igényes kézműves ajándéktárgyakat állítunk elő a Balaton Brand® márkanév alatt. Ezeken a tanfolyamokon foglalkozó személyek vesznek részt. A munkaerő-toborzást a dombóvári PRESIDIMUM Közhasznú Egyesület végzi, mely a dombóvári Reménység Napközi Otthon működtetője.
- *Internet a gyakorlatban* képzés, mely a webáruház üzemeltetésére tanít.
- *Park- és településkarbantartó*-tanfolyam, amelyet a nyaraló- és kertgondozási szolgáltatásunk tekintetében hasznosítunk.

Célunk, hogy az utóbbi két képzésen rehabilitált szenvedélybeteg személyek vegyenek részt, ennek megvalósítása érdekében együttműködési megállapodást kötöttünk a Kallódó Ifjúságot Mentő Misszió Támogató Alapítvánnyal.

A képzéssel, valamint az említett szövetkezeti tagsággal a munkavállaló a bérezésen túl is többszörösen érdekeltté válik a munkavégzésben, ami hátrányos helyzetű személyek foglalkoztatása esetén jelentős tényező, és a marginalizáció visszaszorítása szempontjából különös jelentőséggel bír. A felnőttképzés továbbá hozzájárul a Life Long Learning (LLL), azaz az élethosszig tartó tanulás elvének megvalósulásához.

Példaértékű a célcsoport személyre nézve a küngösi Szent Kinga Termelőiskola projektje is, melyben nemcsak a munkavállaláshoz szükséges szakképzés fog megvalósulni, hanem a Sors-O.K. motivációs és életvezetési tréning¹⁴ is, mely a társadalmi beilleszkedést segíti.

¹² 97. sz. gyorstájékoztató a Központi Statisztikai Hivatal legfrissebb adataiból, 2013. június 27.

¹³ Az adatokat ismertette Pákozdi Szabolcs, az OFA Kft. ügyvezetője, 2013. október 12-én, Budapesten, a „Foglalkoztatás – Társ a foglalkoztatásban” kiemelt projektjének keretében megrendezésre kerülő tematikus konferencián.

¹⁴ Akkreditációs lajstromszám: PL-5636, akkreditáció érvényes 2015. június 29-ig.

A kb. 180 órás, Carl R. Rogers személyiségközpontú módszerét¹⁵ alkalmazó tréning főbb elemei az alábbiak:

- a személyek motiválttá tétele, hogy változtatni akarjanak a sorsukon (felkészítés az élethelyzet-változásra),
- hatékony érdekérvényesítés és kommunikáció,
- önmagunk és mások jobb észlelése,
- személyiségfejlesztés, szerepek,
- stresszkezelés,
- pályaorientáció,
- digitális írástudás.

Fontos, hogy a szociális szövetkezetek is foglalkozzanak a munkaerő-kiválasztási folyamatokkal, hiszen több hátrányos helyzetű személy együttes foglalkoztatása olyan módon, hogy mindeközben a vállalkozás naprakész legyen, és sikeresen megállja a helyét a for-profit ágazatban, nem könnyű feladat. A kiválasztási folyamat azonban nemcsak a munkáltatót szolgálhatja. Erre példa a Zsára Szociális Szövetkezet, amelyben egy speciális spanyol módszert alkalmaztak erre a célra. A Lantegi-módszert¹⁶ a Kézenfogva Alapítvány honosította meg, a fogyatékos személyek munkaképességének vizsgálatára. Ennek alkalmazása mindkét fél érdekeit figyelembe veszi, hiszen az elemzés során megkeresik a fogyatékos személy egyéni igényeinek leginkább megfelelő munkakört, ezáltal pedig biztosítható a hosszú távú és sikeres foglalkoztatás, valamint a fenntartható működés és együttműködés. Fehér Miklós programvezető szerint a spanyol munkaképesség-vizsgáló eljárás, a Lantegi-módszer segíti az értelmi fogyatékos emberek munkaerő-piaci beilleszkedését. Felméri mind a munkavállaló képességeit, mind a munkaköri elvárásokat, és így megtalálja az egymáshoz illő munkavállalót és pozíciót. A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a „foglalkoztatás legalacsonyabb szintjére soroltak többségéről, vagyis azokról, akik legfeljebb a szociális intézményen belüli, felügyelettel végezhető munkára alkalmasak, kiderült: sokkal többre képesek.”¹⁷

5. MUNKAVÁLLALÁS A SZOCIÁLIS SZÖVETKEZETEKÉNél

Tapasztalataim szerint a szociális szövetkezetekre az elsődleges munkaerő-piaci szerep egyik fő megoldási lehetőségeként tekinthetünk. Az elsődleges, azaz primer szegmens jellemzői többek között, hogy biztonságos munkahelyeket és kedvező munkakörülményeket biztosítanak.

A szociális szövetkezeteknek földrajzilag is komoly szerepük van a foglalkoztatottság növelésében, hiszen gyakran olyan, a „térség szélén” elhelyezkedő vidéki településen tevékenykednek, ahol nincs más munkalehetőség, vagy a speciális célcsoport számára nemigen tudnak munkát biztosítani a primer szektorban. Önbesorolás alapján a községekben

¹⁵ TRINGER L., *Gyógyító beszélgetések*, Medicina Könyvkiadó, Budapest 2007.

¹⁶ Kézenfogva Alapítvány – Lantegi módszer, <http://www.dolgozok.hu/tudastar/elemliras/lantegi-modszer-munkakepesseg-felmeres-es-munkakori-elemzes-es-illesztas>, (Utolsó megtekintés: 2013. november 29.)

¹⁷ Lantegi-módszer emberillesztésre, <http://nol.hu/lap/mo/lap-20081203-20081203alap2-69?ref=sso>, (Utolsó megtekintés: 2013. november 28.)

élők 49,5%-a vallotta magát munkanélkülinek 2011-ben.¹⁸ Ha ehhez hozzávesszük a nyugdíjasok, valamint az egyéb okokból inaktívak számát, akkor megállapíthatjuk, hogy a falvakban, községben élők túlnyomó része inaktív. Így tehát a hátrányos helyzetű kistérségek esetében égető fontosságú valamilyen helyi megoldási lehetőség megvalósítása. Több mint kétharmados inaktivitási ráta mellett kevés erőforrás jut a halmozottan hátrányos helyzetű személyek foglalkoztatási lehetőségeinek felkutatására. Az egyik preferált megoldási lehetőség tehát a szociális szövetkezeti vállalkozási forma elterjesztése.

A szociális szövetkezetek egyedülálló foglalkoztatási lehetőséget biztosítanak. Egyedül ezen szervezetnél lehetséges ugyanis a *sui generis*, azaz a tagi munkavégzés lehetősége, mely olyan speciális munkavégzési forma, amelyre a Munka Törvénykönyvén, valamint a Polgári Törvénykönyvön kívüli szabályozások érvényesek. A szövetkezet tagja ugyanis akkor is közreműködhet a szövetkezet tevékenységében, ha regisztrált álláskereső, vagy közfoglalkoztatásban vesz részt. (Az álláskeresői járadék folyósítása pl. ezen időszak alatt szünetel.) Ezt a jogviszonyt a szövetkezeti törvény szabályozza, és a tagi munkavégzés ideje alatt a tag részére egészségügyi szolgáltatás igénybevételére ad lehetőséget.¹⁹ További specialitása, hogy pénzbeli ellentételezés mellett a munkavégzés a megtermelt javak természetben történő átadásával is történhet. Tehát ha a szövetkezet terményfeldolgozással foglalkozik, akkor a munka értékének, vagy annak egy részének kiegyenlítése természetben is lehetséges. Általános esetben a tagi munkavégzés egy részének fizetése javasolt ily módon.

A közvetlen élelmiszerhez, termékhez, szolgáltatáshoz jutás mellett a tagi munkavégzés ezen formájú ellentételezése azért is előnyös, mert a hátrányos helyzetű célcsoport személyek alkalmazása esetén számolnunk kell a munkabér beosztásának nehézségeivel is. Sok esetben problémát jelent, hogy a tartós munkanélküliség, a nehéz szociális helyzet révén eladósodottság áll fenn, vagy szenvedélybetegség okán gondot jelent a havi fizetés beosztása. Így a munkavégzés természetbeni ellentételezése egyik útja lehet a munkabér felhasználásának megtartásához is.

A *sui generis*, azaz a tagi munkavégzést lehetővé tevő foglalkoztatást az is indokolja, hogy „a szociális szövetkezetek általános célja a hátrányos helyzetű tagjaik számára munkafeltételek megteremtése, valamint szociális helyzetük javításának egyéb módon történő elősegítése”.²⁰

6. A SZOCIÁLPEDAGÓGIAI VONATKOZÁS MEGJELENÉSE A SZOCIÁLIS SZÖVETKEZETEK BEN

Mivel a szociális szövetkezeteknek a célcsoport személyekre vetítve – közvetlen, vagy közvetett módon – életre nevelési feladatuk van, és hátrányos helyzetű személyek foglalkoztatása valósul meg, így a szövetkezetek irányításánál mindenképp megjelenik a szociálpedagógiai tevékenység, tehát a szövetkezetben való munkavállalás segítése a szociálpedagógia egyik eszköze. A Start Balaton Szociális szövetkezet ügyvezető elnökeként hasznosítom a szociálpedagógiai végzettségemet, hiszen tevékenységünkkel rehabilitált szenvedélybetegek, valamint fogyatékos személyek társadalomba való visszaállítását,

¹⁸ Központi Statisztikai Hivatal, Társadalmi Helyzetkép 2010. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/thk/thk10_munkaeropiac.pdf (Utolsó megtekintés: 2013. november 28.)

¹⁹ A szociális szövetkezetek alapszabályának kötelező módosítása a 2013. évi XLI tv. (Módtv.2.) alapján.

²⁰ A szociális szövetkezet fogalma a 2006. évi X. törvény 8. § (1) bekezdés szerint.

beillesztését kívánjuk segíteni. Sok esetben azonban a szociális szövetkezet vezetője, projektmenedzsere és egyéb szakemberei csak a vállalkozás tevékenységi köréhez kapcsolódó végzettséggel és tapasztalatokkal rendelkeznek, szociális végzettségük, gyakorlatuk nincs. Mivel a munkavállalói kör speciális, élethelyzetük, problémáik a mindennapokban is igényelhetik a szociális érzékenységet. Amennyiben ez hiányzik, úgy ez a tényező akár a szociális szövetkezet működését is veszélyeztetheti. Előnyt jelent, ha legalább a munkacsoport vezetője szociális végzettséggel rendelkezik, vagy legalábbis szociális érzékenyítően vesz részt. Patay Vilmos, a szövetkezetek témacsoportjáért felelős országgyűlési képviselő úgy gondolja, hogy a szociális szövetkezeti vállalkozások jövőjére nézve előnyt jelentene, ha vezetőik speciális képzésen vehetnének részt.²¹ Ennek kapcsán tárgyalások folynak a felsőoktatási intézményekkel, az oktatás lehetséges formája, pontos tárgya azonban még nem tisztázott.

A szociális szövetkezet társadalmi vállalkozásként átmenetet képez az üzleti szektor és a nonprofit szervezetek között. Ez nemcsak a hátrányos helyzetű személyek helyzetére kínál megoldási lehetőséget, hanem a burnout szindrómával²² küzdő szociális szakemberek részére is. Ezen a területen sok szociálisan érzékeny személy találhatja meg a helyét, hiszen a versenyszférával ellentétben itt a középpontban helyezkednek el a szociális célok, a kiégést okozó hatások viszont kevésbé összpontosulnak. Ennek oka, hogy a szociális szövetkezetek szakemberei nem bezárt, intézményhez kötött tevékenységet végeznek, hanem a gazdasági versenyszférához közeli kihívásokkal találkoznak. S mivel a szociális szövetkezetek munkalehetőséget adnak a hátrányos helyzetű személyeknek – ami által sorsuk kedvező irányt vehet –, a szociális szakemberek pozitív ösztönző hatásokkal, fejlődéssel találkozhatnak munkájuk során. Tekintve, hogy közvetlen lehetőségük van segíteni, és ráhatásuk van a célcsoport személyek helyzetére, kevésbé jelentkezik a tehetlenség érzése, és csökken a burnout szindróma veszélye.

7. A SZOCIÁLIS SZÖVETKEZETEK MINT A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS LEHETŐSÉGEI

A Széll Kálmán Munkaterv²³ a foglalkoztatási célú támogatások tekintetében három pillért jelöl meg:

- nyílt munkaerő-piaci elhelyezkedés,
- szociális gazdaság,
- közfoglalkoztatás.

A legtöbb településen a közfoglalkoztatás hivatott megoldani a leghátrányosabb helyzetű személyek munkaerő-piaci és pénzügyi helyzetét. A közfoglalkoztatás problémái közé sorolhatjuk sok esetben a túlfoglalkoztatást, a hosszú távú perspektíva, valamint a bérezésen túli érdekeltség hiányát. Ehhez képest a szociális gazdaság szektora egy következő lépcsőfok, melyen a célcsoport munkavállalóknak védett környezetet, szociális inkubációt

²¹ Találkozó Patay Vilmossal az OFA által szervezett „Tudásbővítő rendezvény a Nyugat-magyarországi szociális szövetkezetek részére” programon, 2013. október 29-én.

²² ÓNÓDI SAROLTA, *Kiegészítő tünetek (burnout szindróma) keletkezése és megoldási lehetőségei*, <http://www.ofi.hu/tudastar/kiegesi-tunetek-burnout> (Utolsó megtekintés: 2013. november 28.)

²³ Más néven Magyar Munka Terv, kelt 2013. május 19-én.

biztosítanak a munkavállalás során. A szociális gazdaság az ún. „harmadik gazdasági szektor”²⁴ az üzleti- és közszféra mellett. A szociális gazdaságnak három alkategóriáját különböztetjük meg:

1. közösségi szektor,
2. önkéntes szervezetek,
3. vállalkozási szektor.

A szociális szövetkezetek az utóbbi, vállalkozási szektorba sorolhatóak a szociális gazdaságon belül, hiszen szociális célú üzleti vállalkozásoknak mondhatóak. Előnyük és perspektívásuk a közfoglalkoztatáshoz képest, hogy a célcsoport személyek a szövetkezeti tagság révén érdekeltté tehetőek, a hátrányos helyzetű személyek testközelből láthatják munkájuk fontosságát, eredményét és hasznát a szociális vállalkozási szektorban.

A szociális szövetkezet kimenetet jelenthet a nyílt munkaerő-piac felé is. Mivel a for-profit szektorban tevékenykednek, és működésük, fenntarthatóságuk az üzleti eredményeiktől is függ, így már közvetlenül kapcsolódnak a nyílt munkaerő-piaci szegmenshez. A szociális szövetkezet tehát hidat képez a szociális gazdaság és a nyílt munkaerő-piac között. A képzések révén további, a nyílt munkaerő-piacon is hasznosítható tudást szerezhettek a célcsoport személyek. A testreszabott, speciális feltételek között megszerezhető munkatapasztalat önbizalom-növelő hatása szintén kamatoztatható a nyílt, primer munkaerő-piaci szektorban.

A szociális szövetkezetek akkor válnak a fenntartható fejlődés kulcsává, ha termékeiknek, szolgáltatásaiknak megfelelő piacot találnak, és munkavállalóikat oly módon tudják alkalmazni, hogy érdekeltté teszik őket, valamint biztosítják számukra mind a társadalmi integrációt, mind a gazdasági fejlődés lehetőségét. Ezen két szempont összefonódása eredményez méltányos életvezetési lehetőséget. Herman Daly megfogalmazása szerint „*a fejlődés fő célja a szociális jólét, a méltányos életfeltételek lehetőségének biztosítása*”.²⁵

8. A SZOCIÁLIS SZÖVETKEZETEK JÖVŐJE

A szociális szövetkezeti vállalkozási forma egyre inkább elterjedni látszik.²⁶ A szociális szövetkezetek száma az utóbbi időszakban kiemelten megemelkedett, ehhez jelentősen hozzájárult a vonatkozó pályázati kiírás, mely lehetővé teszi, hogy a szociális szövetkezetek 100%-os támogatásra nyújthassanak be igényt. A másik vonzó tényező, hogy a szociális szövetkezeti forma bizonyos adókedvezményeket biztosít, pl. nem kell szakképzési hozzájárulást fizetni, valamint a *sui generis*, azaz a tagi munkavégzés foglalkoztatási formánál négy éven át tartó, lineárisan csökkenő adókedvezmény lehetősége biztosított. Patay Vilmos elmondása alapján további kedvező jogszabályi feltételek várhatóak a szövetkezetekre, szociális szövetkezetekre vonatkozóan, hosszú távon is.²⁷ Noha a további jogsza-

²⁴ Szociális gazdaság ismertetése http://hu.wikipedia.org/wiki/Szociális_gazdaság (Utolsó megtekintés: 2013. november 29.)

²⁵ MEDVÉNÉ DR SZABAD K., *A fenntartható fejlődés gazdaságtana*, Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest 2010 (Digitális tankönyvtár).

²⁶ Opten Informatikai Kft. jogdíjas cégtára, 2013. szeptember.

²⁷ Találkozó Patay Vilmossal az OFA által szervezett „Tudásbővítő rendezvény a Nyugat-magyarországi szociális szövetkezetek részére” programon, 2013. október 29-én.

bályi változásokról tényszerűen csak azok elfogadása esetén beszélhetünk, az előnyös tényezők figyelembe vételével prognosztizálható a szociális szövetkezeti vállalkozási forma elterjedése és stabilizálódása.

ÖSSZEFOGLALÁS

„A szociális szövetkezet tevékenységének meghatározó eleme a marginalizálódó társadalmi csoportok helyzetének javítására való törekvés”.²⁸ A szociális szövetkezet olyan demokratikus elvekre épülő vállalkozási forma, amely a szociális gazdaság ágazatában tevékenykedik, és hátrányos helyzetű személyek részére kínál munkalehetőséget, valamint sok esetben képzést is. Termékeivel, szolgáltatásaival a forprofit szektorban jelenik meg. Társadalmi vállalkozásként átmenetet képez az üzleti és a nonprofit ágazat között, így a célcsoport személyek részére védett, de fejlődési lehetőségeket kínáló munkakörnyezetet biztosít. Egyedülálló módon lehetőséget ad a *sui generis*-re, azaz a tagi munkavégzésre, melyre a Munka Törvénykönyvének szabályozása helyett a szövetkezeti törvény vonatkozik, és a munka ellentételezése a szövetkezet által megtermelt termény formájában is történhet. A szociális szövetkezet reális szegmens lehet olyan szociális szakemberek tevékenységéhez is, akik szakterületükön kiegészéssel küzdöttek, vagy veszélyeztetettek, hiszen szociális elveket valló, de a versenyszférához is közelítő, perspektívát nyújtó szociális vállalkozásban tevékenykedhetnek.

SUMMARY

Social co-op as tools for work integration

Social co-op is a form of enterprise which based on democratic principles operates in social fields of economy, provides employment and in several circumstances trainings for people living with disadvantages.

With its products and services it operates in the for profit sector. As a co-op is a social kind of enterprise it is a transition between for profit and non-profit business sectors As a matter of fact for its employees it provides protected and development based working environment. Uniquely, co-ops give possibilities for so called „sui generis” employment or with other words employment for enterprise owners which kind of employment instead of regulated by Labor Code is regulated by Co-ops Law where offsets and salaries may be given from the product produced by its own organization.

Social co-ops are a realistic working segment for the activity of social experts struggling with burning out or for some reason endangered as they have the possibility to work in an organization with social principles close to for profit sector filled with social perspectives.

²⁸ SZÁMADÓ R., i. m.

GELENCSÉR ZSÓFIA

Kisközösségi Program

*Közösségi agrárvallalkozás Herencsényben***BEVEZETÉS**

A palócföldi Herencsény Nógrád megyében elhelyezkedő, 620 főt számláló község. A térség többi településéhez hasonlóan szegénységgel és munkanélküliséggel küzd. Lakosságszáma a rendszerváltás óta szinte folyamatosan csökken.¹ A fiatalok jellemzően tanulási célból, vagy a jobb megélhetés reményében hagyják el szülőfalujukat. Nem csoda, hiszen helyi munkalehetőség kevés akad, az aktív lakosság többsége a közeli gyárakba, üzemekbe ingázik. 2011-ben jelent meg a faluban egy új agrárvallalkozás, a Magyar Ökotársulás Kulturális Nonprofit Kft. (továbbiakban Ökotársulás), amely helyieket foglalkoztat, és ígéretes modellnek tűnik a város és vidéke kapcsolat helyreállítás szempontjából. Jelen tanulmányban elsősorban arra keresem a választ, hogy az Ökotársulás tevékenysége mennyire képes vonzóvá tenni a földművelést a hagyományaitól elszakadt falubeliek számára. A kérdés megválaszolása érdekében részletesen ismertetem a helyi foglalkoztatási viszonyokat, különös tekintettel a fiatalok helyzetére, valamint az Ökotársulás és a falu viszonyát is mélyebben feltárom.

1. MÓDSZER ÉS KUTATÁSI KÉRDÉSEK

Tanulmányom alapjául 2012 áprilisa és októbere között végzett terepmunkám szolgál.² Kutatási módszerként félig strukturált interjúkat és résztvevő megfigyelést alkalmaztam. Interjút készítettem az Ökotársulás ügyvezetőjével, Aldea Benedekkel, a gazdaság kerétszermérnökével, Nagy Istvánnal, és két alkalmazottal, Ágotával és Júliával.³ További interjúk készültek Herencsény polgármesterével, a cserhátsurányi általános iskola volt igazgatójával, a herencsényi teleház és a volt ifjúsági klub vezetőjével, két önkormányzati képviselővel, mezőgazdaságban foglalkoztatottakkal, helyi családokkal és számos fiatalal, akikhez többnyire hólabda módszerrel jutottam el. Ezenkívül 2012 áprilisában részt vettem az Ökotársulás új tagokat toborzó gyűlésén, és a gazdaságban folyó munkát is volt

¹ A Magyar Köztársaság Helységnévtára, 2012, KSH.

² A kutatást a Kisközösségi Program (<http://kiskozossegek.hu/>), valamint az ELTE TáTK Humánökológia mesterszak (<http://humanokologia.tatk.elte.hu/>) és a Közös Örökségünk Kutatóműhely kutatásain belül végeztem. Számos interjú elkészítésében Ádám Dóra nyújtott segítséget.

³ Az interjúalanyok nem a valódi nevükön szerepelnek.

alkalmam megfigyelni, abban rövid ideig részt is vehettem. A kutatás során eleinte az Ökotársulás történetének és működésének megismerése volt a célom, majd ezután merültek fel további kutatási irányok. Mindenekelőtt az foglalkoztatott, hogy a falu milyen véleményekkel van a biogazdaságról, valamint a falu gazdasági életében milyen szerepet játszik az Ökotársulás. Foglalkoztatnak-e fiatal munkaerőt, mennyire sikerült működésükkel enyhíteni a falu gazdasági és szociális problémáit? Feltehetném úgy is a kérdést, vajon tényleg megvalósul-e város és vidék összefonódása, kölcsönös elköteleződése, vagy csupán egy idegen tulajdonosok által működtetett vállalkozásról beszélhetünk?

2. HERENCSENY

A 620 lelket számláló Herencsény Nógrád megyében, a Belső-Cserhát lábainál fekvő község, Balassagyarmattól 20 km-re található. A gazdag palóc hagyományokkal rendelkező település identitásáról ma a régi palócházak, ételek és természetesen a jellegzetes tájszóolás tanúskodik a mindennapokban. Herencsény jelentős lakosságvesztést szenvedett el az utóbbi évtizedekben. A hatvanas években egyik külterületén még kb. 600 fő lakott, ám a szocializmus idején, a hiányzó infrastrukturális fejlesztések eredményeképpen a falunak ez a része szétszóródott a térségbe, (Balassagyarmaton például egész utcákat töltenek meg a Herencsényről elszármazottak). A rendszerváltás után is folyamatosan csökkent a lakosság szám,⁴ mely tendencia inkább a természetes fogyásnak és a fiatalok tanulási, vagy megélhetési célból történő elvándorlásának tudható be. A lezajló trendeket jól érzékelteti, hogy ma 130 üresen álló ház van a faluban, a lakosság közel háromnegyede pedig nyugdíjas. Az általános iskola felső, majd alsó tagozata már évtizedekkel ezelőtt megszűnt. Egyedül az óvodát sikerült még megtartania a falunak, amely 2012-ben 21 óvodással működött. Az általános iskolát általában a szomszédos Cserhátsurányban végzik a diákok, a csökkenő gyereklétszám miatt az iskolát ott is csak katolikus intézménnyé alakítással sikerült megtartani. A felső tagozatosokat már gyakran Balassagyarmatra járatják a szülők. A középiskolát szintén Balassagyarmaton, valamint Salgótarjánban, vagy Pásztón végzik a herencsényiek. A legközelebbi mezőgazdasági szakképzést nyújtó középiskola Szécsényben működik, ahova kevesen járnak el, mivel ez hosszabb utazást jelent, és az érdeklődés is alacsony mértékű.

Az államszocializmus idején Herencsénynek Cserhátsuránnyal volt közös termelőszövetkezete. Jellemzően szarvasmarhatartással, gyümölcsstermesztéssel, azon belül is inkább bogyós gyümölcsökkel, valamint mák- és cukorrépa-termesztéssel foglalkoztak. A rendszerváltás után a téesz csődbe ment, ami sokaknak nyugdíjbavonulást jelentett, és voltak, akik a téeszből alakult kft alkalmazottaiként folytathatták munkájukat tovább. Az egykori téeszhez tartozó, sikeres, 50 alkalmazottat foglalkoztató furnérüzemet részben külföldiek megvásárolták meg, majd rövidesen csődbe vitték. A felszámolások után a megmaradt gépekkel és épületekkel a Cserhát-Szolgáltató Mezőgazdasági Kft. (Cserhát-Szolg) folytatta a gazdálkodást. Jelenleg összesen 1200 hektárt művelnek, ezzel a Cserhát-Szolg számít a legnagyobb mezőgazdasági vállalkozásnak a környéken. A földterületeket Cserháthaláp, Cserhátsurány és Herencsény határában nagyrészt bérlő, többnyire olyan tulajdonosoktól, akik már túl idősök ahhoz, hogy saját erőből gazdálkodjanak a földjeiken. Herencsényben van többek között 6 hektár málnásuk, Cserhátsurányban többféle gyü-

⁴ A Magyar Köztársaság Helységnevtára, 2012, KSH.

mölcsös, de nagyobbrészt szántóföldi gabonákat, búzát, árpat és napraforgót termesztnek. A polgármester szerint, ha a téesz nem bomlott volna fel, akkor még ma is sokaknak nyújthatna megélhetést, de mégis „*nagy baj lenne, ha nem lenne a Cserhát-Szolg, mert a földeken nem lenne ki gazdálkodjon*”. A Cserhát-Szolg Kft.-től lehet földet is bérelni, néhányan éltek is ezzel a lehetőséggel, és olajtök termesztésébe kezdtek, ami viszonylag gyakori mostanában a környéken. Az egyik őstermelő gazda (aki egyben önkormányzati képviselő is) rendelkezik tökroppantó géppel és szárítóval, amelyeket bérben használhatnak mások is, így a leszárított tökmagot felvásárlóknak adják el, kilónként 800-950 Ft-os áron. Az elmondások szerint ez olyan üzlet, mely viszonylag kis befektetéssel jó hasznot hoz ősszel, ám a termés minősége évenként elég változó lehet. A háztáji kiskertekben a legtöbben saját ellátásra termelnek zöldséget, gyümölcsöt, a felesleget pedig szomszédoknak, rokonoknak ajándékozzák. A tájra jellemző a nagymértékű erdőszültség, hazánkban Nógrád megyét borítja a legtöbb erdő. Ennél fogva sokan foglalkoznak erdőgazdálkodással, fakitermeléssel is, de bútort már keveset készítenek. Működik a faluban egy néhány alkalmazottat foglalkoztató mézüzem és egy kisebb fuvarozó cég is. Rövid ideig működött egy gyógynövénytermesztő- és feldolgozó vállalkozás is, ám az csődbe ment, ennek okait azonban mindenki másnak tulajdonítja. Egyesek szerint a vállalkozó személye volt a gyenge láncszem, mások szerint a dolgozók voltak megbízhatatlanok, de közrejátszott a gyógynövények kedvezőtlen értékesítési helyzete is. A foglalkoztatottak közül sokan ingáznak külföldi tulajdonú üzemekbe, Balassagyarmatra, Szügyre, Bercelre dolgozni, ahol különböző elektronikai, műszaki alkatrészeket szerelnek össze, vagy autókárpitokat varrnak. Ezek az üzemek a térség nagy munkaadóinak számítanak, ám a csökkenő kereslet már ezeket a munkahelyeket is egyre bizonytalanabbá teszi, a létszámleépítések egyre gyakoribbak. Mintegy menekülési útvonalként, különösen a szakmunkások körében, egyre népszerűbb a külföldi munkavállalás is, mely elsősorban Ausztriában, Belgiumban és Hollandiában valósul meg.

3. A MAGYAR ÖKOTÁRSULÁS KÖZÖSSÉG

A vállalkozás a közösség által támogatott mezőgazdaság modelljét valósította meg. A közösség által támogatott mezőgazdaság (angolul CSA: *community supported agriculture*) olyan alternatív élelmiszertermelési és értékesítési rendszer, amely a termelők és fogyasztók közötti közvetlen kapcsolaton alapul. Több változatát is megkülönböztethetjük, aszerint, hogy milyen mértékű az elkötelezettség a termelők és fogyasztók részéről, ennek legszorosabb formája a részarányos gazdálkodás, amelyben közös a kockázatvállalás és a nyereségen való osztozás is. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a fogyasztók közössége általában előre fizetett tagsági díjjal járul hozzá az adott gazdaság működési költségeihez, cserébe a termés rendszeresen és arányosan kerül szétosztásra a fogyasztók között.⁵ Az Ökotársulást a tulajdon- és foglalkoztatási viszonyai teszik egyedülállóvá, mivel a saját földtulajdon nem jellemző a CSA modellekben, Magyarországon pedig ez az első ilyen gazdaság.

⁵ KAJNER P. (szerk), *Gazda(g)ságunk újrafelfedezése – Fenntartható vidéki gazdaságfejlesztés elméletben és gyakorlatban*, L'Harmattan Kiadó, Budapest 2007, 99–101.

Az Ökotársulás 6 hektáros földje Herencsény határában, 55 budapesti család osztatlan közös tulajdonában van, ezen mintagazdaságot működtetnek, és megművelésére helyi alkalmazottakat foglalkoztatnak. A közösség tagjai a gazdaságot működtető nonprofit kft-ben is tagok. Ez teszi lehetővé a terményhez jutást, mivel a nonprofit kft a működése során létrejövő javakat, nem kereskedelmi mennyiségben, a tagok között adómentesen szétoszthatja. A havi tagsági költség háztartásonként 25 ezer Ft, amelynek ellenében a tagok hetente bio zöldségekkel teli dobozt vehetnek át Budapest különböző pontjain. A tagdíjak fedezik a dolgozók bérét, valamint a gazdaság anyag- és energiaköltségeit.

3. 1. A közösség története és összetétele

Az Ökotársulás tagjai elsődlegesen „szellemi közösségnek” vallják magukat, ugyanis kezdetben nem volt céljuk gazdaság létrehozása. Három évvel ezelőtt kezdődött a közösség kialakulása, amikor G.-N. Judit szellemi tanítót követve egy személyiségfejlődési úton mentek keresztül, melynek „célja egy belső transzformáció volt, hogy mindenki rátaláljon a saját lényegi valójára, a saját letisztult állapotban lévő lényére, amely traumáktól, illúzióktól mentes. Ezáltal egy új életminőség jön létre, melyben nincs stressz, félelem vagy bizalmatlanság. Megváltozik a saját magam életéhez való hozzáállás, és az is, ahogy a saját környezetemhez viszonyulok. Ennek a személyiségfejlődésnek volt a következménye a közösség, majd a gazdaság létrehozása, az igény automatikusan jelent meg (...) Ha önmagamot látom el, akkor közvetlenül Istenhez vagyok kötve, az élet valódi formája alá helyezem magam, és csak attól teszem magam függővé. Nem egy személytől függök, hanem az univerzumból, azzal vagyok összhangban. Tehát a közösség létrejött egy önmagát serkentő folyamatnak köszönhető, a tagok valódi felnőtte válásának, melyen keresztül létrejött a közösség, és amelynek a fizikai leképeződése, tükrö a gazdálkodás” (Aldea B.). Fontosnak tartják, hogy a közösség alapja a szeretet és a bizalom, és nem félelemből kapcsolódtak össze. Ezen felül a társadalomban is értéket kívántak teremteni, pozitív változást szeretnének elérni, amely javítja a város és vidéke kapcsolatát.

A közösséget eleinte 10 család alkotta, és személyes kapcsolatokon keresztül bővültek 24, majd 58 háztartásra. Vannak köztük családok, párok, de egyedülállók is, akiknek lehetővé tették, hogy fél dobozt is vásárolhassanak. Időközben lehetővé vált, hogy némelyek alapítói tagság nélkül is vásároljanak zöldségdobozokat, mivel a gazdaság már képes volt többet megtermelni. Kezdetben kizárólag személyes kapcsolatokon, ajánlásokon keresztül bővítették a vásárlók körét, azóta szélesebb körben is lehetővé tették a vásárlást. A közösség tagjai jellemzően fővárosi, felső középosztálybeli értelmiségiek, megtalálhatók köztük egyetemi tanárok, nagyvállalkozók, színészek és autókereskedő is. Szerintük nem a társadalmi háttér a fontos, hanem „az igény a személyiségfejlődésre, és hogy valami jót cselekedjenek a világban” (Aldea B.). Benedek holisztikus terapeutaként került kapcsolatba a szellemi közösséggel és G.-N. Judit szellemi tanítóval, azóta ez az ügy teljesen „beszippantotta”, és ő látja el az ügyvezetői feladatokat. Az alapítói befizetések a földvásárláshoz 3-400 ezer Ft között mozogtak. A herencsényi helyszínre ismerősök útján találtak rá, fontos szempontok voltak az elérhető közelség Budapesttől, az alkalmazható helyi munkaerő, és az elérhető földárak is (500 ezer – 1 millió Ft/hektár). Nem volt céljuk minta követése, utólag viszont rábukkantak hasonló kezdeményezésekre, vagy őket keresték meg egyéb hazai CSA-kezdeményezések. Saját maguk találtak ki mindent, a megfelelő jogi forma megtalálása közel egy évig tartott, mivel a jogi környezet csak nehezíti hasonló kezdeményezések létrejöttét. Tevékenységüket nem népszerűsítik, mert

még nem érzik elég érettnek a vállalkozást, de nem zárkóznak el a megkeresésektől és az együttműködésektől.⁶ A mintagazdaságban – előzetes bejelentkezés alapján – bárkit szívesen látnak.

3. 2. A gazdaság működése

A közel 6 hektáros területen összesen kb. 90 fajta növényt termesztenek, zöldségeket, gabonákat, köztük az őshonos alakor búzát, zabot, és egy gyümölcsöst is telepítettek, melyet mandala alakban rendeztek el. Ez a forma is a gazdaság spirituális elköteleződését hivatott kifejezni, célja egy energetikailag saját magát erősítő tér kialakítása volt. A földet a biodinamikus termesztés elvei szerint művelik, amelynek nagyon szigorú szabályai vannak. Eszerint a gazdaságot egységes egészként kezelik, amelynek részét képezik a termesztett növények, az ott tartott háziállatok, a táj elemei, mint pl. az erdő, a vizes élőhelyek, de a Hold járását is figyelembe kell venniük. A kertészmérnök szerint a tevékenységükkel mindig beavatkoznak a természetbe, amire a válaszreakciókat várnak, így élnek folyamatos interakcióban a természettel. Jelenleg a gazdaságban őshonos baromfik vannak, és kb. egy tucat kecske, ezt az állományt a későbbiekben szeretnék bővíteni és tejtermékeket is akarnak készíteni. A gazdaság energetikailag még kevésbé önellátó, de törekednek rá, hogy azzá váljon, tervezik szélenergia és biomassza felhasználását. Vásároltak korszerű csepegtető öntözőrendszert, amellyel jelentős vízmegtakarítást érhetnek el. Számos terményt tartósítanak is, ebben nagyrészt a paraszti kultúra hagyományaira támaszkodnak. Ezt jól mutatja, hogy a dolgozó asszonyokat nem csupán alkalmazottaként kezelik, hanem megpróbálnak adni a véleményükre, tapasztalataikra, például a tartósítási módszerek tekintetében. Egyébiránt a kertészmérnök van felhatalmazva a gazdaság irányítására, a szakmai kérdésekbe a közösség tagjai nem szólnak bele.

A gazdaság életében bizonyos mértékig az Ökotársulás tagjai is részt vesznek. Eddig két alkalommal, burgonyaültetéskor és -szedéskor érkeztek egy-egy közösségi eseményre, és lehetőség nyílt közös kukoricatörésre is. Ilyenkor a munka után szellemi gyakorlatra is sor kerül, általában valamilyen vizualizáció formájában (pl. vizualizálják, hogy milyenek szeretnék látni a gazdaságot a jövőben). Ezekon az eseményeken a dolgozók is részt vettek, és Benedek elmondása szerint egészen pozitívan tudnak kapcsolódni a spirituális gyakorlataikhoz. A közösség tagjainak arra is van lehetőségük, hogy Herencsényben töltsenek egy-egy hétvégét, nemrég vásárolták meg ugyanis a gazdaság melletti parasztházat, amely egyrészt gazdasági melléképületekként funkcionál, másrészt viszont, a lakórészében lehetőséget nyújt a pihenésre is.

3. 3. Jövőbeli tervek

A közösség tervei között szerepel a jelenlegi gazdaság fejlesztése, hogy minél többféle növényt tudjanak megtermelni, bár a kertészmérnök szerint „*állandó dilemma, hogy meddig erőszakoljuk meg a természetet, (...) legyen-e télen is paradicsom?*” Szeretnék segíteni egy újabb, hasonló gazdaság létrejöttét, de úgy tűnik, hogy – a megfelelő terület hiánya és szervezési munkák miatt – egyelőre még nem indul új gazdaság. Benedek szerint

⁶ Azóta több fórumon is megjelentek már mintaadás céljából, és több cikk is készült az Ökotársulásról.

„meg kell várni, hogy az új közösség is rendelkezzen a szükséges teremtő erővel”, és akkor meg fogják találni a megfelelő területet. A jelenlegi tervek szerint felvesznek még újabb tagokat a közösségbe, így bővítve ki a vásárlói közösséget kb. száz családra. Ez lehetővé teszi majd, hogy teljesítsék azt a tagok előtt tett vállalásukat, mely szerint a havi befizetések folyamatosan csökkenni fognak, mivel a költségek majd több család között oszlanak meg. Ez a munkaerő bővítésével is járna, de alapvetően a megművelt terület nem növelnék. A falut érintő szélesebb körű bevonást terveik szerint 2012 végétől kezdik el – pl. a fonóban megrendezett beszélgetésekkel –, de fontosnak tartották, hogy először a működőképességükkel bizonyítsanak a falu előtt. A kertész számos ötletéről számolt be arra vonatkozóan, hogy hogyan lehetne a falut még inkább segíteni a fejlődésében, a kulturális programoktól kezdve a falusi turizmus fejlesztéséig. Ám hangsúlyozta, hogy ezek egyelőre csupán kezdetleges ötletek. Távlati célként fogalmazták meg egy hasonló gazdaságokból álló hálózat létrehozását, István álma pedig az volna, hogy nyissanak egy budapesti boltot, ahova a herencsényi gazdaságból érkeznének a termékek, s ahol a tagok támogatói jeggyel vásárolhatnának. Ezen a szinten már a szakszerű irányításuk és ellenőrzésük mellett a falubeliekkel is termeltetnének, így azt is tudnák közvetíteni, hogy mire van kereslet. Az önkormányzattal egyelőre közös tervük egy vizes élőhely kialakítása a földjük határában, amelyet a gazdaság öntözésre használhatna, illetve közösségi térként egyaránt funkcionálna, tanösvénnyel kiegészítve, egészen az Árpád-kori templomig, melyet szintén felújítanának, és itt komolyzenei koncerteket rendeznének. Ennek kialakítására pályázati úton szeretnének támogatást nyerni.

4. AZ ÖKOTÁRSULÁS ÉS A FALU KAPCSOLATA

Benedek és István szerint a falu gond nélkül befogadta őket, ami annak tudható be, hogy a vállalkozásuk nonprofit, és nem a helyiek kizsákmányolása a céljuk, hanem közvetten a falu önálló képességét szeretnék ösztönözni. A faluban sok helyen már kiveszett a gazdálkodás hagyománya, kertjük sincs a helyieknek. Ezt a folyamatot szeretnék némileg visszafordítani, ösztönözni a falubelieket az önállóságra, termelésre. Az önkormányzattal nagyon jó a kapcsolatuk, hiszen az Ökotársulás mint munkaadó terhet vesz le az önkormányzat válláról.

A közösség egyik tagja már korábban a fonó és néhány ingatlan tulajdonosa volt a faluban, ő segített toborozni a munkaerőt, személyes kapcsolatokon keresztül. A kiválasztásnál elsődleges szempont volt, hogy kizárólag megbízható munkaerőt kívántak alkalmazni a gazdaságban. Elmondásuk szerint az év nagy részében négy idős asszony dolgozik, és időszakosan vesznek fel több dolgozót is, nyáron legfeljebb nyolc főre egészül ki létszám. Október végére az alkalmazottak száma lecsökken, a kertész mellett egyetlen főállású (Ágota) és egy részmunkaidős alkalmazott (Tibor) dolgozik, ha pedig épp szükség van rá, egy-két alkalmi munkást foglalkoztatnak az év hidegebb időszakában. Ahogy jön a tél, gazdasági megfontolásokból leépítik a létszámot, hogy vetőmagvásárlásra gyűjthesse nek. A csapat két oszlopos tagjával, Ágotával és Júliával készült interjújuk arra engednek következtetni, hogy ők a munkával teljesen elégedettek, szeretnek a gazdaságban dolgozni. „*Hál' istennek, hogy ezek idejöttek, így legalább van munkahely!*” (Ágota). A munkahelyi környezet torzító hatását is igyekeztem kiküszöbölni, ezért Júliával a gazdaságon kívül is beszélgettem, ahol szintén örömmel és hálával számolt be a munkájáról. Elmondta továbbá, hogy kisebb konfliktusok voltak közte és más dolgozók között, mivel ő a legmagasabb minőségű munkára törekszik, és erre próbálja ösztönözni kollégáit is. Júlia szerint

is pozitív volt az Ökotársulás fogadtatása a faluban, leginkább azért, mert szükség van a munkahelyekre.

Más helyiek szerint a faluban viszonylagos érdektelenséget lehet tapasztalni a biogazdasággal szemben. Két család részletesebben beszámolt ennek hátteréről. Többek szerint a gazdaság vezetői túlságosan támaszkodnak az egyik asszony (Júlia) véleményére, aki szorgalmát túlzásba viszi, és a többi dolgozó munkáját próbálja ellenőrizni, kritizálni, valamint az ő véleménye alapján kerülnek felvételre vagy elbocsátásra az emberek. Állítólag korábbi munkahelyén is tapasztaltak hasonló viselkedést nála, ezért őt erről mindenki ismeri a faluban. Legutóbb például a kecskékért felelős alkalmazottal mérgesedett el annyira a viszony, hogy az illető felmondott. Ezt ő Júlia személyével indokolta, a kertész viszont az alkalmazott hanyagságával okolta az elválást. Többen vélekednek úgy, hogy az Ökotársulás rossz embert talált meg a kezdetekkor, nem megfelelő a dolgozói légkör, és ezért nem súrlódásmentesen illeszkedtek be a faluba. További panaszokat hallani a nyugdíjasok foglalkoztatása miatt.

A teleházban a fiatalok és a teleházvezető nem rendelkeztek sok információval az Ökotársulásról, röviden annyiban foglalták össze, hogy „*a Szinetárék kirendeltsége*”, és ingyen szoktak jönni a falunapokra fellépni. A teleházvezető megjegyezte még, hogy „*kicsit mérges*” rájuk, mert leginkább csak nyugdíjasokat dolgoztatnak, akik nem lennének annyira rászorulva, holott sok a munkanélküli fiatal, akik munka hiányában elmennek a faluból. A polgármester is elismerte: korábban arról volt szó, hogy több munkanélkülit fog majd a biogazdaság foglalkoztatni. A kertész szerint azonban nincs idejük és pénzük fiatalokkal kísérletezni. Korábban is hangsúlyozták, hogy csakis a megbízható, mezőgazdaságban tapasztalattal rendelkező munkaerőt hajlandóak alkalmazni, a fiatalokban pedig ezeket a tulajdonságokat nehezebb megtalálni. Ugyanazért a bérért a fiatalok kevesebb munkát végeznének el, be kellene őket tanítani, és a lelkesedésük is kisebb. „*Hallottam, hogy volt morgás a faluban, hogy miért időseket dolgoztatunk, hát azért, mert nekik van munkabírásuk, kitartásuk, tudásuk. Tőlük még én is tanulok (...) Na de ők se bírják örökre...*” – jegyezte meg Nagy I. Állítása szerint sokat gondolkozott azon, hogyan vonjon be fiatalokat, de ő sem jött rá a megoldásra, esetleg majd ha a tangazdaság jellegét jobban megerősítik, akkor lehetőségük lesz a fiataloknak ismerkedni a földműveléssel. Arról is érdeklődtem, hogy roma munkaerőt foglalkoztatnának-e, de erre nem látnak sok esélyt, kivéve, ha rendkívül szorgalmas az illető, Ágota például roma származású.

Mivel a közösség valószínűleg hamarosan száz családra fog növekedni, a termelés mértékét is szükséges lesz növelni. Ezt biztosítani tudja a gazdaság, de a falubeliek bevonásával is számolnak. Terveik között szerepel, hogy diavetítéssel egybekötött bemutatkozó előadást tartanak a falubelieknek az Ökotársulásról, az ökológiai gazdálkodás mibenlétéről, és egyúttal meg is hirdetnék, hogy lehetőség lesz termelni a gazdaság számára, a terményeket ők majd értékesíteni tudják. István szerint nagyon széles bővülési lehetőség van, rengeteg mindent el tudnának adni a közösségnek és rajtuk keresztül másoknak is. A permetszer és műtrágya nélküli termesztés ellenőrzésének módszere még kidolgozás alatt van, de szerinte ez nem jelenthet problémát. Idén egyébként három asszony már termelt tököt a gazdaságnak, melyet – igazodva a 98 Ft-os bolti árhoz – 80 Ft/kg-os áron vettek át tőlük. Egy jelenleg közfoglalkoztatott interjúalany elmondta, hogy szívesen termelne nekik bármit, ha biztosítják az átvételt. Még kisléptékű fejlesztéseket is végrehajtana a kertjében ennek érdekében, pl. beszerezne új fóliasátrat. Már kétszer jelentkezett a biogazdaságba is, de nem vették fel, véleménye szerint „*profára megy*” a kiválasztás. Arról, hogy a falubeliek termelnének-e a biogazdaságnak, megoszlanak a vélemények. A falusi vendégház üzemeltetője, Béla szerint gond lesz a vegyszerek és mű-

trágyák nélküli termesztés ellenőrzésével is, bár ő azt a falusi réteget képviseli, amely szerint műtrágya nélkül nincs termés. Szerinte az önellátásra termelés sem éri meg a sok költség és munka miatt, ezért amennyire teheti, távol tartja magát a földművelésről. Úgy látja, hogy aki „*harminc éves, már szóba sem áll a kerttel*”. A szülei tulajdonában egyébként van egy darab föld, mely beékelődik a biogazdaság területébe, mert egyedül ők nem voltak hajlandók földet eladni nekik. Béla is csak használatra fogja majd adni a földjét, cserébe pedig zöldségdobozt fog kérni.

5. FIATALOK KILÁTÁSAI A FALUBAN

Valóban kérdéses, hogy egyáltalán van-e a faluban olyan fiatal, aki hajlandó lenne a mezőgazdaságban dolgozni. Az általam megkérdezett 17–25 éves korosztályhoz tartozó fiatalok szinte kivétel nélkül mindegyike máshol, általában városban képzei el a jövőjét. Sokan már csak hétvége járnak haza, mert Balassagyarmaton, vagy Budapesten tanulnak, dolgoznak. Egyre több szakmunkás próbál szerencsét külföldön, ez a menekülési lehetőség is egyre népszerűbb. „*Itt már csak az marad, akinek még annyi pénze sincs, hogy felszálljon a buszra*” (Félix). A teleház vezetője, aki korábban az ifjúsági klub vezetését is ellátta, rendkívül nehéznek és kilátástalannak találja a fiatalok helyzetét a faluban, az értelmes és rendszeresen megfizetett munkaalkalmakat hiányolja leginkább. Egyetlen fiatalal találkoztam, aki Herencsényben képzei el a jövőjét, és a mezőgazdaságban szeretne elhelyezkedni. Marcell már az általános iskolában elhatározta, hogy „*paraszt lesz*”, és saját gazdaságot szeretne indítani. A középiskolát Szécsényben, a mezőgazdasági szak-középiskolában végezte, ahol ebben az évben szerezte meg mezőgazdasági növénytermesztő, gépszerelő szakképesítését. Gyakorlatot is szerzett a szügyi szövetkezetben, ám munkahelyet egyelőre nem talált. Miután a környékbeli mezőgazdasági vállalkozások egyike sem vette fel, a közeli üzemekbe is jelentkezett. Az Ökotársuláshoz azért nem ment, mert a családja tart a már említett konfliktusoktól, és jelenleg nem is volna lehetőség teljes állás betöltésére a gazdaságban. Márpedig teljes állásra és biztos jövedelemre volna szüksége, mivel párjával gyermeket várnak. Legutóbb a szügyi elektronikai üzembe jelentkezett, és ha felveszik, valószínűleg maradni is fog ott. Vagyis lehetséges, hogy Marcell, az egyetlen olyan fiatal a faluban, aki földműveléssel szeretne foglalkozni, szintén ipari munkás lesz.

Az egyik önkormányzati képviselő, aki maga is csupán 25 éves, nagy lelkesedéssel igyekszik javítani a falu helyzetén. Ennek egyik eszköze volt mezőgazdasági és erdőgazdálkodási OKJ-s szakképzések szervezése Herencsényben, pályázati támogatással. Állítása szerint nagy érdeklődés volt a helyiek részéről, többen el is tudtak helyezkedni az OKJ-s képzéseknek köszönhetően. Néhány vállalkozót sikerült is meggyőznie, hogy bővítsék a létszámot. Ezekről a képzésekről a biogazdaságban nem sok jót hallani, István szerint nem érnek semmit, és nem a munkaerő-piaci igényekhez vannak igazítva.

6. KÖVETKEZTETÉSEK

Összességében elmondható, hogy az Ökotársulás egyedülállóan jól működő és sikeres közösségi mezőgazdálkodási modellt hozott létre, amely a város és a vidék gazdasági kapcsolatát erősítheti. Ökológiai fenntarthatóságra és önellátásra törekvő rendszerüket közösségi és saját anyagi erőből, pályázati források bevonása nélkül hozták létre. Sikerük

egyik kulcsa a biztos egzisztenciális háttér mellett a közösség spirituális háttere, amelyet egyáltalán nem hangsúlyoztak, viszont olyan összetartó erőt és motivációt ad a közösség tagjainak, amely segíthette őket abban, hogy három év alatt mindezt létrehozzák. Elvileg mindkét fél, városiak és vidékiek kölcsönösen előnyökre tesznek szert a gazdaságban, ám a kutatás eredményei alapján ez részben cáfolható, mivel a vidéki szereplőknek csak igen kis része részesül az előnyökből. Az elmondások alapján úgy tűnik, hogy a biogazdaságban inkább csak egy szubjektív elbírálás útján kiválasztott, kivételezett csoport dolgozhat, a nyugdíjasok alkalmazása pedig nem enyhíti a település foglalkoztatási problémáit.

Az Ökotársulás tagjaival szemben nincs nyoma negatív attitűdnek. Az egyik alkalmazott nyugdíjas asszony személye azonban ellenérzéseket vált ki a falubeliekben, túlzott szigora, szorgalma és az alkalmazottak kiválogatása miatt. Bár az Ökotársulás tevékenységéről kevés információval rendelkeznek a falubeliek, az illető asszony befolyása miatt érezhető távolságtartás alakult ki a helyiekben a biogazdasággal szemben. Megállapítható, hogy a falu közösségén belüli ellentétek átörökítődték a falu és az Ökotársulás kapcsolatába.

A termeltetés sikerességének valószínűségét nehéz megjósolni. A vidéki társadalomban kialakult nézet szerint termelni nem éri meg. Amennyiben a kereslet és a biztos felvevőpiac biztosítva lenne, a kínálatot pedig az igényekhez igazítanák, meg lehetne találni azt az optimumot, melyen a termelő fél is jól jár. Az Ökotársulásnak éppen ez lenne a funkciója, hogy összekapcsolja a városi fogyasztókat a vidéki termelőkkel. De ha meg is valósul a termeltetés, az valószínűleg csak jövedelemkiegészítő bevételként jelenne meg a herencsényi háztartásokban, mivel a helyiek csupán kisebb kertekkel rendelkeznek. Mindenesetre jelentősége mind a bevételi forrásaik diverzifikálása, mind pedig a háztáji földművelés hagyományainak fenntartása szempontjából lényeges volna. Saját gazdaság elindítására nem sok esélye van a helyieknek, mivel nem rendelkeznek a szükséges anyagi tőkével, földdel, és sok esetben megfelelő tudással sem.

Az interjúk során bebizonyosodott, hogy a munkaerőpiacon nincs kínálat olyan fiatalokból, akik rendelkeznének a szükséges tudással és hajlandók lennének a mezőgazdaságban dolgozni. Ezért még ha az Ökotársulás szeretne is alkalmazni, akkor sem valószínű, hogy találna erre megfelelő fiatalokat. Természetesen középkorúak alkalmazása is szóba jöhetne, az önkormányzatnak is sokat jelentene több munkanélküli foglalkoztatása. A gyakorlatban az anyagi megfontolások kerülnek előtérbe, és a hatékonyabb munkaerőt alkalmazzák, ami pénzben és időben is megtérül a biogazdaságnak. Az Ökotársulás jelenlegi működése alapján elmondható, hogy a vidéknek nyújtott előnyöket egyelőre kevésbé élvezhetik a helyiek. A faluban várt pozitív hatások (önellátás fokozása) sem jelentek még meg, ezek érdekében egyelőre semmilyen tevékenységet nem folytatnak. A vezetési célja jelenleg a gazdasági stabilitásra, hatékonyságra való törekvés, és a megfelelő üzemméret kialakítása.

A gazdaság még csupán két éve működik, ezért mindenképpen érdemes volna figyelemmel követni a fejlődését, terveik megvalósulását, hiszen kutatásom egy időben hosszabb folyamatnak csupán egy rövid fázisáról nyújtott képet. Érdemes volna megvizsgálni a herencsényi modell adaptálhatóságát más térségekben is, illetve szellemi közösség megléte nélkül. Az eredmények felhívják a figyelmet a piaci igényekhez alakított mezőgazdasági szakképzés fontosságára, valamint arra, hogy nagy szükség volna a mezőgazdasági munka presztízsének emelésére a fiatalok körében, akár iskolai tankertek formájában. Ez természetesen önmagában nem elegendő, az is fontos volna, hogy a fiatalok láthassanak sikeres példákat, és észrevegyék a mezőgazdaságban rejlő lehetőségeket. Ebben vállalhatna szerepet az Ökotársulás mint ökológiai fenntarthatóságra törekvő mintagazda-

ság, amely továbbra is lehetőséget kínál a tudásátadásra és a város és vidéke közti munkamegosztásra.

SUMMARY

Community-based agro-enterprise in Herencsény

Herencsény is a small village located in Nógrád County. Like many other villages in the region it is struggling with poverty, unemployment and decreasing population. In 2011 a new agro-enterprise called Ecopartnership appeared in Herencsény which seems to be a very promising factor in improving the town-and-country relations as well as fighting rural unemployment. Ecopartnership is a civil organization created by a community in Budapest. They maintain a professionally-managed organic farm which employs local people and the members of the community receive vegetable boxes in Budapest weekly. It can be considered as a unique form of community supported agriculture since the land is owned by the members. In 2012 I made a 7-month-long research on the functioning, the social and the economic impacts of Ecopartnership in Herencsény. I conducted semi-structured interviews and did participant observation. I found that despite Ecopartnership aims to raise the self-sufficiency of the village it is hard to motivate people, especially the youth to work in agriculture. Moreover, the locals keep a distance from the farm, partly because of personal disagreements and because many locals are unsatisfied with the farm employing mostly pensioners. Making the farm economical and effective is still a priority and the locals are not yet enjoying the social and economic benefits of this partnership. However, the farm is likely to be a pioneer of community supported agriculture in Hungary and the future of their positive impact on the self-sufficiency and employment of the village could be the subject of further research.

VARGA SZABOLCS

Nyugat-Magyarországi Egyetem, Benedek Elek Pedagógiai Kar

Szupervízió és/vagy mediáció II.

1. A MEDIÁCIÓ ELMÉLETI HÁTTERE

1. 1. A mediáció fogalma

A mediáció szélesebb körű elterjedésével különböző elméletek és meghatározások láttak napvilágot. Baruch és Folger alapján a mai mediációs gyakorlatot négy elmélet köré csoportosíthatjuk. Ezek a következők: az **elégedettség elmélet** (*satisfaction story*), a **társadalmi igazságosság elmélete** (*social justice story*), a transzformáció elmélet (*transformation story*), és az **elnyomás elmélet** (*opression story*).¹

Hazánkban és a nemzetközi viszonylatban elsősorban az elégedettség elmélet hódított magának teret. Számos megfogalmazásban megtaláljuk ugyanis azt a kitétel, miszerint a közvetítői eljárás egyik célja, hogy a felek számára elfogadható (elégedettséget biztosító) megállapodás szülessen.

Hogyan határozható meg tehát, a mediáció fogalma a különböző elméleti vonulatokban?

Proksch a következő meghatározást adja: „A közvetítés a bíróságtól független, önkéntes eljárás, amely a felek közös kérelmére indul. Semleges közvetítő segítségével az ellenérdekeket megbeszéljük, meghatározzák a konfliktus okát és strukturáját, azzal a céllal, hogy a megbeszélés során olyan megoldásokat dolgozzanak ki, melyek mindkét fél számára egyezsége vezetnek.”²

„A mediáció a jogviták feloldásának peren kívüli útja, amelyben a felek közötti egyezség kialakítását közvetítő – mediátor – segíti, igyekeztvén közelebb hozni az álláspontokat. A mediáció a kölcsönös engedmények kialakításának eljárása, amely nem feltétlenül jelent jogilag kötött eljárási rendet, illetve jogszabályban meghatározott speciális formát, hiszen bármiféle egyezség vagy kötelelem képében is megjelenhet.”³

„A mediáció a vitarendezés olyan formája, amelyben egy pártatlan harmadik fél, a mediátor segíti a feleket az érdekeiknek megfelelő és mindegyiküknek elfogadható meg-

¹ BARUCH BUSH – ROBERT A., *What Do We Need a Mediator For: Mediation's Value-Added for Negotiators*, in *Ohio State Journal on Dispute Resolution*, 1996/12, (1) 1–36.

² PROKSCH R., *Geschichte der Mediation*, in H. KRABBE (Hg.) *Scheidung ohne Richter. Neue Lösungen für Familienkonflikte*, Reinbek 1993, 170–189.

³ BÁNDI GYULA, *A közvetítés (mediáció) jogi szabályozásának továbbfejlesztése*, in *Jogtudományi Közlöny*, 2000/1, 11–19.

állapodás létrehozásában. A közvetítés célja ebben az eljárásban, hogy a felek maguk hozzák meg a döntést, amelyet magukra nézve tekintenek kötelező érvényűnek.”⁴

„A konfliktusmediáció olyan folyamat, amely azon problémák megoldását tűzi ki célul, amelyek a felek konfliktusából nőttek ki. A mediációban azonban az objektív igazság kérdése egyszerűen fel sem merül.”⁵

„A mediáció az alternatív konfliktusmegoldás (AKM) egyik formája, melynek során egy „semleges harmadik fél” avatkozik közbe, hogy elősegítse a vitában álló felek között a kölcsönösen elfogadható megegyezést. A mediátor nem ügyész, de nem is bíró, tehát nem ítélezik, és nem is kényszerítheti a felekre a megegyezést, a döntést. (...) A mediátor abban működik közre, hogy a felek felismerjék a közös célokat, hogy újra megnyíljanak a kommunikációs csatornák, és kölcsönös elfogadható javaslatok szülessenek a megegyezés érdekében.”⁶

A közvetítés olyan sajátos permegelőző, konfliktuskezelő, vitarendező eljárás, amelynek célja a vitában érdekelt felek kölcsönös megegyezése alapján a vitában nem érintett, harmadik személy (a továbbiakban: közvetítő) bevonása mellett a felek közötti vita rendezésének megoldását tartalmazó, írásbeli megállapodás létrehozása.⁷

A mediációnak mind a pszichológiai, mind pedig a jogi szakirodalomban – elsősorban nemzetközi viszonylatban – a fentiekén kívül számos meghatározását találhatjuk. A fenti tudományágak értelemszerűen a saját terminológiájukat használják a meghatározáshoz. Véleményem szerint a mediáció a pszichológia és a jogtudomány határán elhelyezkedő konfliktus megoldási mód. A jogtudomány vonatkozásában egy eljárási forma, melynek célja, hogy a vitában álló felek problémájukat a peres eljáráson kívül rendezzék. Pszichológiai vonatkozást az ad ezen eljárásnak, hogy a mediáció során a konfliktusban álló felek az érzelmeik feldolgozásában is – célzott módon ugyan, de – segítséget kaphatnak. Véleményem szerint a **mediáció** (közvetítés), egy olyan összetett jogi-pszichológiai, formai kötöttségektől mentes folyamat, melyben a felek egy – általuk közösen kiválasztott – semleges, pártatlan, harmadik személy (mediátor) segítségével, a közöttük fennálló konfliktus peren kívüli megoldására törekednek. A mediáció folyamán a felekben olyan pszichikai folyamatok indulnak el, játszódnak le, melyek révén problémakezelésük, önértékelésük, toleranciájuk részben vagy teljes egészében pozitív irányba tolódik és az eljárás végén akár – de nem szükségszerű feltételként – a felek mindegyikének megfelelő megállapodás (konszenzus) jöhet létre. Álláspontom szerint a mediáció jogszabályi és egyéb meghatározásai túl szűkkörűek. A legtöbb meghatározás elsősorban jogi szempontból közelíti meg a közvetítői eljárást, és meglehetősen megállapodás-orientált. A mediáció sikerének nem lehet kizárólagos, egyedüli fokmérője a felek között létrejött sikeres megállapodás. A mediáció sikerét nem elsősorban azon mérhetjük le, hogy létrejött-e a kívánt megállapodás. Fontosabb eredménynek tartom, ha a felek egy konfliktusból úgy kerülnek ki, hogy elgondolkodtak azon – ha a teljes elfogadásig nem is jutnak el –, hogy a másik oldalon álló fél is problémával küzd, ő is saját érdekeinek megfelelően kíván cselekedni. Ha a felek felismerik, hogy a konfliktusok kikerülhetetlen részei életüknek, és azok megoldása csak

⁴ SÁRINÉ DR. SIMKÓ ÁGNES (szerk.), *A mediáció – A közvetítői tevékenység*, HVG-ORAC, Budapest 2006.

⁵ WATZKE, ED, *A világok közötti egyensúly tánca transzgresszív mediációval*, Duna Palota és Kiadó, Budapest 2006.

⁶ STRASSER, FREDDIE – RANDOLPH, PAUL, *Mediáció. A konfliktusmegoldás lélektani aspektusai*, Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest 2005.

⁷ 2002. évi LV. törvény a közvetítői tevékenységről 2. §.

rajtuk múlik – valamint ezen keresztül a másik fél is jobban megismerhető, magatartása tolerálható –, már érdemes a mediációt alkalmazni.

A mediáció tehát – a harmadik, semleges fél révén – önként vállalt beavatkozást jelent a felek életébe, magánszférájába. A beavatkozás azonban nemcsak mediáció útján történhet meg, hanem terápia és tanácsadás formájában is. Ez utóbbiakat el kell határolnunk a mediáció fogalmától. Mindhárom beavatkozás-típus megegyezik abban, hogy – különböző mértékig – teret adnak a párok érzéseinek (a peres eljárással ellentétben). A mediáció során az elsődleges cél egy *jövőre orientált*, közös megegyezésen alapuló megállapodás létrehozása. Az elsősorban problémamegoldó mediációban minden esetben ez áll a középpontban. A terápiában ezzel szemben a felek érzéseinek a felszínre hozása a privilegiált. Itt az elsődleges cél a mélyebb személyiségproblémák megoldása, melynek eredetét a *múltban* kutatják. Cél a belső egyensúly helyreállítása, valamint az, hogy a félben a terhelő emóciók a kiindulási állapotnál kedvezőbbek legyenek. A tanácsadás keretén belül leggyakrabban a kliens által felhozott probléma kerül feldolgozásra. A konzultáció célja, hogy a kliensek megtanulják tudatosan, függetlenül irányítani viselkedésüket. Ebben az esetben elsősorban a felek információ igénye kerül kielégítésre.⁸

A mediáció csoportosítását több szempont alapján végezhetjük el. A jogi szempontból történő csoportosítás elsődleges rendezőelve az lehet, hogy minden jogvitában alkalmazható a közvetítői eljárás, kivéve azokat, melyekben a jogszabály az alkalmazás lehetőségét kizárja.⁹

Amennyiben pszichológiai vonatkozásaiban vizsgáljuk a mediáció alkalmazási lehetőségét, egyéb – az eljárást kizáró – okokat találunk. Ebben az esetben olyan közvetítői eljárást kizáró feltételekkel találkozunk, melyek fennállása esetén a közvetítői eljárás akkor sem folytatható le, ha erre a jogszabály egyébként lehetőséget biztosítana. E kizáró feltételek elsősorban a felek személyiségében, aktív, illetve passzív magatartásában keresendők. Olyan tevékenységben vagy inaktivitásban megnyilvánuló magatartásformákról van szó, melyek a mediáció eredményes, sikeres megkezdése, folytatása, illetve lezárása elé gördítenek akadályt.¹⁰

A mediációt csoportosíthatjuk aszerint is, hogy a mediátor mennyire avatkozik be a felek közötti vita megoldásába. Leonard L. Riskin ezek alapján két nagy csoportot különböztetett meg. Véleménye szerint az **értékelő** (*evaluative*) mediáció során a közvetítő harmadik fél azt feltételezi, hogy a feleknek szükséges, hogy a vita sikeres lezárása érdekében valamilyen támpontot nyújtson, természetesen a meghatározott jogi keretek között. Ennek előfeltétele a vitás kérdéskörrel kapcsolatos szakmai tudás és tapasztalat, illetve a szükséges mértékű objektivitás a mediátor részéről.¹¹

Némelyek szerint az értékelő közvetítés egy oximoron. Azzal érvelnek, hogy az értékelés a közvetítői folyamat jellegzetes attribútumait torzítja, mivel a közvetítő az értékelésével a felek közötti vitát erősítheti.¹² Felmerül a veszély, hogy amennyiben a felek értékelő mediátort választanak – aki a vitatott kérdés szakértője – ezzel a közvetítő szak-

⁸ LANGE, CATRIN, *Familienmediation. Neue Formen der Konfliktlösung für Familien* <http://oops.uni-oldenburg.de/volltexte/2004/478/pdf/busfor04.pdf> 2004 (Utolsó megtekintés: 2011. február 11.)

⁹ Lásd erről részletesen: 2002. évi LV. törvény a közvetítői tevékenységről 1. § (3) bekezdése.

¹⁰ Lásd erről részletesen: 1. számú melléklet.

¹¹ RISKIN, LEONARD L., *Understanding Mediators' Orientations, Strategies, and Techniques: A Grid for the Perplexed, I*, in *Harvard Negotiation Law Review*, 1996/7, 23–24.

¹² STULBERG, JOSEPH B., *Facilitative versus evaluative mediator orientations piercing the „grid” lock*, in *Florida State University Law Review*, 1997.

értelmét és kompetenciáját is elfogadják, így elsősorban rá hagyatkoznak, tőle várják az iránymutatást a kérdés megoldásához.¹³

Riskin szerint a mediáció másik csoportja a **segítő** (*facilitative*) közvetítés. A mediáció e válfajában a mediátor kiindulási alapja az, hogy a vitás felek kellő intelligenciával rendelkeznek, ezáltal együttműködésre képesek. Mivel saját maguk ismerik legjobban a vita tárgyát, annak körülményeit, illetve a rendelkezésre álló forrásokat, kompetensebbek a megoldásban is, mint egy közvetítő, vagy egy ügyvéd. Ebből következik, hogy ha a felek forrásait, igényeiket, ötleteiket egymás előtt kellőképpen feltárják, olyan megoldási módokat találhatnak ki, melyekkel a mediátor ötletei nem versenyezhetnek. Tehát a segítő mediátor feladata nem más, mint a felek közötti kommunikáció és információcsere előmozdítása, mert így lesznek képesek a felek eldönteni, mely megoldás megfelelő számukra.¹⁴

Baruch Bush és Joe Folger 1994-ben megjelent *The Promise of Mediation* című könyvében a mediáció másik két csoportját különíti el, az **átalakító** (*transformative*) és a **problémamegoldó** (*problem solving*) mediációt (lásd 2. számú melléklet).¹⁵

Álláspontom szerint a felek pszichikai változásait mindegyik mediációs eljárásnak ugyanolyan sikerként kell értékelnie, mint egy esetleges megállapodásban rögzített meg egyezést. Fontos azonban azt is megemlíteni, hogy a jelenlegi szabályozás alapján a felekben végbemenő pszichikai/magatartásbeli változások nem szolgálhatnak kellő alapul ahhoz, hogy a közvetítői eljárást sikeresen lezárthként könyvelhessük el.

1. 2. A mediáció folyamata

A mediáció ugyan sok más folyamathoz – így a polgári peres eljáráshoz – hasonlóan különböző szakaszokra osztható, a közvetítés lépései azonban – a szupervízióhoz hasonlóan – formailag nem előre meghatározottak, jogszabályban nem rögzítettek. A mediátor személyiségétől, habitusától, ismereteitől, illetve a felek viselkedésétől, eljárás során tanúsított magatartásától és számos egyéb tényezőtől függ, hogyan épül fel a közvetítői eljárás.

A szakaszos felépítés egyfajta linearitást feltételez a konfliktusmegoldási módban. A mediáció szakaszait rugalmasan kell kezelni, hiszen nincs jogi vagy egyéb szabályi kötelezettség a folyamatok sorrendiségére vonatkozóan. Ennek meghatározása, szabályozása a mediátor és a résztvevők döntési körébe tartozik, így lehetőség van arra is, hogy az előre meghatározott lépésektől közös megegyezéssel eltérjenek.

A szakirodalom a mediáció lépéseit, szakterülettől és szerzőtől függően, 3-15 lépéses fázisokban írja le.¹⁶ E fázisok sok esetben további lépésekre oszlanak, aszerint, hogy a szerző milyen felosztást használ. E szakaszok lényegében részletességtől függően, hasonló folyamatként tárgyalják a közvetítés menetét. A mediáció lépéseit a következőkben egy hét szakaszos modellen keresztül mutatom be.¹⁷

¹³ STRASSER, FREDDIE – RANDOLPH, PAUL, i. m.

¹⁴ RISKIN, LEONARD L., i. m., 23–24.

¹⁵ http://www.colorado.edu/conflict/transform/tmall.htm#_blank (Utolsó megtekintés: 2013. január 29.)

¹⁶ BOULLE, L., *Mediation – Principles, Process, Practice* (Sydney 1996) című könyvében alkalmazza a 3x5 lépésből álló modellt. http://www.steinberg-mediation-hannover.de/Mediation_Hannover_Konfliktsch/Ablauf_des_Verfahrens/ablauf_des_verfahrens.html (Utolsó megtekintés: 2013. február 1.)

¹⁷ Az eljárás lépéseinek leírására ebben a fejezetben forrásként a Család-, Gyermekek-, és Ifjúság Egyesület mediációs alapképzésének belső anyagát használtam.

1. 2. 1. Kapcsolatfelvétel, megkeresés, előkészítés

A jó szakember megválasztása kulcskérdése minden feladat megoldásának. A személyeket érintő problémák esetében ez különösen fontos szerepet kaphat. A jó szakembert általában ajánlani szokták egymásnak az emberek. Hazánkban ez az eljárás még gyermekcipőben jár, ezért erre kevés lehetőség adódik. Az igazságüggyel foglalkozó miniszter feladata, hogy a közvetítőket nyilvántartásba vegye, róluk névjegyzéket vezessen. Az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium honlapján¹⁸ ez a közvetítői névjegyzék mindenki számára hozzáférhető. E jegyzékben a mediátor adatain, elérhetőségein kívül megtalálhatóak azok az ügykörök is, melyben a közvetítő a tevékenységét folytatja. A felek tehát problémájukhoz kiválaszthatják az általuk megfelelőnek gondolt jogi, vagy természetes személyt.

Jó mediátort segítség nélkül megtalálni olyan, mint tűt keresni a szénakazalban. Hazánkban elsősorban a közvetítői névjegyzékből választhatunk megfelelő szakembert, ezenkívül más szakágakhoz tartozó, de családdal foglalkozó szakemberek (ügyvédek, terapeuták, pszichológusok) is ajánlhatnak jó mediátort. A különböző nemzetközi és hazai szövetségek¹⁹ is segítséget nyújthatnak. Ilyen nemzetközi szervezet az Association of Conflict Resolution vagy az International Academy of Collaborative Professionals, amelyek a közvetítőket képzettség és tapasztalat alapján sorolják be, de a mediate.com honlapon is találunk névjegyzéket.²⁰

Gyakorló mediátorként azt tapasztaltam, hogy a közvetítői eljárás legnehezebb része a másik fél bevonásának elérése. A mediáció első szakaszában mindössze az esetek 10–40%-ában sikerül bevonni mindkét felet.²¹ A felek bevonása igen nagy erőfeszítést és szakmai felkészültséget igényel a közvetítő részéről. Megfelelő személyiség és kellő pszichológiai, szakmai ismeretek nélkül kudarccal járhat a sok esetben már elmérgesedett kapcsolatban lévő felek között a konfliktus megoldása. Ezért lehet különösen fontos az, hogy a családokkal, válófélben lévő házaspárokkal, gyermekekkel kapcsolatba kerülő szakemberek is felismerjék azokat a szituációkat, amelyek alkalmasak lehetnek a közvetítésre. Biztatniuk kell a feleket arra, hogy vitás helyzetüket saját maguk is megoldhatják, és a peres eljárás sok negatívumát elkerülhetik, ha ezt az eljárást választják. Az ügyhöz kötődő szakembereknek tudniuk kell, hogy ügyfeleik milyen módon kereshetik fel a mediátort.

Az eljárás előkészítése során, a szerződés megkötése előtt olyan kérdéseket kell a felekkel, illetve a feleknek tisztázni, hogy ki fizeti a mediátort, titkos-e a mediáció, kik lehetnek, kik legyenek jelen az eljárásban, mely kérdéseket tárgyaljanak meg az üléseken. A mediáció helyszínét, kereteit, lehetőségeit (külön tárgyalás lehetősége) is tisztázni kell.

Ha a feleket sikerült meggyőzni róla, hogy érdemes ezt az eljárást választaniuk, és tisztázták az eljárás körülményeit is, következhet a mediátor felkérése és a szerződés megkötése. A folyamatnak ezt a két elemét jogszabály szorítja keretek közé. A felkérésnek tartalmaznia kell a felek nevét, lakhelyét vagy székhelyét, tartózkodási helyét, a közvetítésre felkért természetes személy nevét, vagy a jogi személy megnevezését. Ha a felet meghatalmazott képviseli, a meghatalmazott nevét, címét is meg kell adni, és fel kell tüntetni a vita tárgyát, valamint a felek által az eljárás során használni kívánt idegen nyelvet.

¹⁸ <http://kozvetitok.kim.gov.hu/>

¹⁹ A magyar szövetség: Országos Mediációs Egyesület (OME).

²⁰ HUDGINS NANCY – DEBRA SYNOVEC, *Mediation steps* <http://www.mediate.com/articles/HudginsNSynovecDbI20090223.cfm> 2009. (Utolsó megtekintés: 2012. november. 5.)

²¹ EÖRSI MÁTYÁS – ÁBRAHÁM ZITA, *Pereskedni rossz! Mediáció: a szelíd konfliktus kezelés*, Minerva Kiadó, Budapest 2003.

A felkérésben a feleknek nyilatkozniuk kell arról, hogy a közöttük fennálló vitás ügy megoldását, közös megegyezésük alapján, közvetítői eljárás keretében kívánják rendezni. A mediátor a kérelem kézhezvételét követő 8 napon belül köteles írásban nyilatkozni arról, hogy a felkérést elfogadja-e. Ezt összeférhetlenség esetén köteles visszautasítani, egyéb akadályoztatás esetén pedig visszautasíthatja.²²

1. 2. 2. Bevezető tárgyalás, az eljárás elindítása

Az ülés megnyitásának módja az egész eljárásra kihatással lehet. A mediátor számára ez jó lehetőség arra, hogy hitelességét, semlegességét igazolja, s ezáltal elnyerje a felek bizalmát. Ezért fontos, hogy a közvetítő az eljárást nyitó beszédét megfelelően előkészítse. A jó kommunikációs készségek az egész eljárás során kiemelt szerepet játszanak, de ebben a szakaszban különösen fontosak lehetnek. A bevezető elmondása alatt a mediátornak lehetősége van a felek viselkedését is megfigyelni és bizalmat ébreszteni bennük. Fontos, hogy ennek során a mediátor semlegességéről biztosítsa a feleket. Hivatkozhat arra, hogy a felek szabályszerűen választották, és megfelelő képzettséggel rendelkezik a mediációs eljárás levezetéséhez, ez biztosíték a semlegességére.²³ A folyamat pozitív végkifejletére már itt hatással lehet, ha a mediátor elismerését fejezi ki a feleknek az eljárásban való részvételükért. A bevezető után a felekkel közösen ismét tisztázni kell az eljárás kereteit, valamint a kommunikációs szabályokat, és a mediátor szerepének definiálásáról sem szabad megfeledkezni. A mediátor feladata gondoskodni arról, hogy a felek betartsák a társalgás és az etikett szabályait. Azt is segítenie kell, hogy a felek részt vegyenek a találkozókön, hogy aktívan kommunikáljanak egymással, hogy fedjék fel egymás és a közvetítő előtt az ügy szempontjából jelentős tényeket, és az eljárás során ne kerüljön sor fenyegetésre, megfélemlítésre. A mediátor felhívja a felek figyelmét arra, hogy a szabályok betartását ő hivatott ellenőrizni, és ezek megsértése esetén a mediációs eljárás véget érhet.²⁴

A bevezető szakaszban kell tisztázni a felekkel, hogy egymásra ne ellenségként tekintsenek. Segíteni kell őket abban, hogy a másik személye és a probléma között tudjanak különbséget tenni. Világossá kell tenni számukra, hogy a konfliktusban a pozíciók és az érdekek közötti különbségek a lényegesek, nem pedig az, hogy egyik vagy másik fél a múltban milyen sérelmeket szenvedett. A múltban való kutakodás lehetősége sok esetben már a mediációs eljárás megkezdését is megghiúsíthatja, hiszen a felek bármelyike kikötheti, hogy nem hajlandó olyan dolgokról beszélni, melyek a kapcsolatuk válságához vezettek.

Az eljárás kezdeti szakaszában a mediátornak biztonságos, nyugodt körülményeket kell teremtenie résztvevők számára. A zavaró tényezők jelenléte sértheti a titkosság követelményét, és bizalmatlanságot indukálhat a felekben. Olyan ülésrend kialakítása lehet célszerű, mely a felek egyenrangúságát is kifejezi. A felek kör alakú asztalnál történő leültetése ezt sugallhatja. A négyszögletű asztalnál való szembe ültetés a konfrontáció érzését erősítheti. Ugyanezt eredményezheti, ha a felek túl közel ülnek egymáshoz. Az egyenlőség és semlegesség szempontjából jó megoldás lehet, ha a felek a mediátortól egyforma távolságra ülnek. A nyugodt körülmények megteremtését szolgálja az is, ha mediátor az időtényezőnek is kellő figyelmet szentel. Le kell szögeznie, hogy a feleknek közel azonos

²² Kvt. 23. §, 24. §.

²³ <http://www.adr.af.mil/factsheets/factsheet.asp?id=7362> (Utolsó megtekintés: 2013. március 31.)

²⁴ LANGE, CATRIN, i. m.

időtartamot biztosít, de ez nem minden esetben valósítható meg. Hangsúlyoznia kell, hogy mindkét fél egyenlő esélyt, nem pedig egyenlő időtartamot kaphat.²⁵ Biztosítani kell a feleket arról is, hogy lehetőségük van a mediátorral személyes megbeszélésre, tárgyalásra is (ún. kaukusz-ülés), melynek információtartalmát a mediátor a másik féllel csak annyiban közölheti, amennyiben az elbeszélő fél hozzájárult ahhoz.

1. 2. 3. *Információgyűjtés*

Ebben a szakaszban a felek megszakítás nélkül elmondhatják, hogyan látják a problémát, az hogyan érinti őket. Fontos, hogy ebben a szakaszban a másik fél valóban ne szakítsa meg a másik mondandóját. A mediátornak ügyelnie kell rá, hogy mindkét fél kibeszélhesse magát, s eközben a másik fél ne szakítsa meg állandó közbeszólásaival, megjegyzéseivel. A hangos vitát le kell állítania, a beszélőt figyelmeztetni kell rá, hogy mondandóját a mediátorhoz, és ne a másik félhez intézze. Ügyelni kell a már említett időegyensúlyra, ha szükséges, a beszélő felet korlátozni kell. A mediátor kérdésfeltevésekkel bátoríthatja a nehezen oldódó felet, de ügyelnie kell arra, hogy az eljárás a kihallgatás jellemzőit ne viselje magán. Az információk, a vitában elfoglalt pozíció pontosítása, célok, érdekek igények tisztázása ennek a szakasznak a feladata. A feltárás sikere a felek őszinteségén, a szükséges információk összegyűjtésén, a mediátor felkészültségén múlik. A mediátornak annyi információra van szüksége, hogy megértse az alapproblémát, a felek érzéseit, érdekeit.

A mediátornak tisztáznia kell mi a felek álláspontja, ki mit szeretne, valamint, hogy melyek azok a dolgok, mellyel a felek elégedettek lennének, és hajlandóak-e együttműködni ennek érdekében. Fontos, hogy a mediátor előtt tisztázott legyen milyen a felek közötti erőegyensúly.

A felek által előadott elbeszélések alapján össze kell állítani a megtárgyalandó témákat. Ennek során a lényegi elemek indulatmentes megfogalmazására kell törekednie a mediátornak. Kerülni kell a másik fél minősítését. Ennek figyelmen kívül hagyása akár a közvetítői eljárás végét is jelentheti. Fontos, hogy a közvetítő visszakerdezéssel megerősítse, hogy a felek is ugyanúgy értelmezték-e a megfogalmazott problémát. Ha mód van rá, a mediátor emelje ki a hasonlóságokat, a közös pontokat a felek álláspontjában, mert ez jó alap lehet a megegyezésre. A mediátor segítségével a feleknek kell eldönteniük, hogy a felvetett kérdéseket milyen sorrendben kívánják megtárgyalni. A mediátor javasolhatja, hogy célszerű olyan kérdés megtárgyalásával kezdeni, melyben közös álláspont is fellelhető, mert így a feleket a feszültséget enyhítő témák, és végső soron a kompromisszum felé lehet terelni.

1. 2. 4. *A témák megtárgyalása, eszmecsere*

A szakasz legfontosabb feladata, hogy a felek megértsék a másik szempontjait és a konfliktust az ellenkező oldalról is megnézhesék. A mediátor elsődleges feladata a tárgyalás menetének elősegítése. Az irreális ajánlatokat meg kell akadályoznia, azok hatásait meg kell világítani, rámutathat arra, hogy a javasolt megoldás eléri-e az eredeti célt. Ügyelni kell rá, hogy a tárgyalás menete normális stílusban folytatódjon. Kezelnie kell az ajánlatokra érkező negatív reakciókat, és tájékoztatja a feleket arról, hogy kölcsönös, sok lépésben történő engedmények szükségesek a megoldáshoz. A mediátor segít abban, hogy a felek e szakaszban is megőrizzék méltóságukat, szavahihetőségüket.²⁶ Ennek érdekében számos kommunikációs technikát alkalmazhat (lásd: 3. számú melléklet).

²⁵ STRASSER, FREDDIE – RANDOLPH, PAUL, i. m.

²⁶ EÖRSI MÁTYÁS – ÁBRAHÁM ZITA, i. m.

Az eljárásnak ebben a szakaszában gondoskodnia kell róla, hogy a feleket azonos helyzetbe hozza. A hatalomegyensúly hiányait kompenzálnia kell, de csak olyan formában és mértékig, hogy az ne vezessen az erőegyensúly felborulásához, mert az a mediációba és a közvetítőbe vetett bizalom elvesztését jelentheti.²⁷

1. 2. 5. A megállapodás kidolgozása

Ez az ötletroham²⁸ időszaka. A felek külön-külön összegyűjtik az igényeiknek és érdekeiknek leginkább megfelelő megoldásokat, majd ezeket együttesen értékelik. A mediátor feladata, hogy a résztvevőket motiválja abban, hogy minél több javaslatot gyűjtsenek össze. Az ötletroham kifejezés azt jelenti, hogy a felek hosszú gondolkodást mellőzve, mindent mondjanak el (vagy írjanak le), ami véleményük szerint megoldhatja a problémát. A mediátor inspirálja őket, hogy ezeket az ötleteket alakítsák, módosítsák, variálják. Ennek során azonban a közvetítő javaslatokat nem tehet, ötletekkel nem szolgálhat. Ha ezt teszi, a felek elkötelezettségét csökkentheti a megoldási javaslattal szemben. Ha nem a résztvevők találják ki a nekik megfelelő megoldást, nem fogják a jövőben maguknak érezni, így annak végrehajthatósága megkérdőjeleződik. Az eljárás e szakaszában is érvényes az, ami az összes többiben is; a felek egymás ötleteit ne minősítsék. Az ötletek összegyűjtése után mindkét félnek lehetősége van rá, hogy kiválassza azt, ami számára is megfelelő lehet, és elvesse azokat, amelyeket a maga részéről nem tart megvalósíthatónak.

A mediátor feladata, hogy a felek figyelmét felhívja arra, hogy az általuk felvetett ötlet megvalósíthatóságát átgondolják. Ennek érdekében a feleknek lehetőségük van rá, hogy szakértőt vegyenek igénybe, illetve ügyvédjeikkel konzultáljanak – ez a lehetőség egyébként az eljárás bármely szakaszában fennáll.²⁹

Az egyeztetést érdemes olyan témával kezdeni, amelyben a felek között nincs nagy nézeteltérés, ezzel erősödik a felek bizalma. Sok esetben több kérdést összevonva, csomagszerűen kell a megoldást keresni.³⁰ Előre felállított séma tehát itt sincs. A mediátor szakértelmén, a felek rugalmasságán múlik minden.

Ha a felek megoldással kapcsolatos álláspontja az eljárás bármely szakaszában megmerevedik, nem tudnak, nem hajlandóak pozícióikból kimozdulni, vagy olyan pozíciót foglalnak el, amely az eljárás folytatását ellehetetleníti, a mediátor javasolhatja a már korábban is említett különtárgyalást.³¹

1. 2. 6. Áttekintés, egyezségbe foglalás

A felek itt a korábbi szakaszban közösen elfogadott szóbeli ötleteket, megoldási javaslatokat foglalják írásba. A végleges változat megfogalmazása előtt célszerű egy vázlatot készíteni, abból a célból, hogy a mediátor tisztázhassa a felekkel, hogy a megállapodás-tervezet megfelelő formában tartalmaz-e minden olyan elemet, melyet a felek a megállapodásban szerepeltetni akarnak. A megállapodás hasznos, hiszen általa a felek kétségbevonhatatlanul egyértelműsítik, hogy miben állapodtak meg. Ez szolgál alapul a jövőben elvégzendő feladataikhoz, az azokra vonatkozó esetleges határidőkhöz.

A megállapodásnak részletesnek kell lennie, hogy a felek az abban leírtakat ne értelmezhesék szubjektívan. Ne mondhassák azt a későbbiek során, hogy nem arra gondol-

²⁷ LANGE, CATRIN, i. m.

²⁸ Az angol nyelvű szakirodalom a *brainstorming* kifejezést használja.

²⁹ HUDGINS NANCY – DEBRA SYNOVEC, i. m.

³⁰ EÖRSI MÁTYÁS – ÁBRAHÁM ZITA, i. m.

³¹ Az angol nyelvű szakirodalom caucus (kaukuszt)-ülésnek nevezi ezt a formát.

tak, amire a másik fél. Ugyanilyen okokból a megállapodást minden lehetséges részletkérdésre kiterjedően kell megfogalmazni. A megállapodásnak konkrétan, érzelmeiktől mentesnek, és megvalósíthatónak kell lennie. Fontos, hogy a megállapodás betartása, megvalósítása a szükséges mértékig mérhető legyen (a „mindig”, „rendszeresen” stb. szavak használata ezért kerülendő). A mediátor feladata, hogy a leírt szempontoknak nem megfelelő megállapodás létrejöttét elkerülje. Figyelnie kell arra is, hogy a megállapodás ne tartalmazzon jogszabályba ütköző megállapításokat, kötelezéseket.

Az egyik legfontosabb szempont, hogy a felek elégedettek legyenek a megállapodással, de nem kell feltétlenül minden problémára megoldást találniuk, és nem kell a megállapodásnak tökéletesnek lennie. Fontos, hogy minden lényegi kérdésben tartalmazzon valamiféle kompromisszumot, valamint, hogy praktikus és alkalmazható legyen. Az írásba foglalt megállapodást nem szükséges az elkészítést követően rögtön aláírni. Lehetőség van ekkor is ügyvéddel, egyéb szakértővel konzultálni, illetve hagyni egy napot az ismételt gondolásra.

1. 2. 7. A mediációs eljárás lezárása

A mediációs eljárás végén a mediátor összefoglalja az eljárás során elvégzett feladatokat. Ugyanúgy, mint az eljárás többi szakaszában, itt is pozitívan meg kell erősíteni a feleket abban, hogy jól döntöttek, amikor a mediációra jelentkeztek, függetlenül attól, hogy született-e megállapodás minden kérdésben. A mediátornak elismerését kell kifejeznie a felek közvetítés során elvégzett munkája, tevékenysége iránt. Az eljárás többféleképpen végződhet.

Optimális esetben a felek a közöttük lévő vitás kérdésekben megállapodtak. Ekkor az eljárás lezárásaként az eredményeket összegezni kell, és külön érdemes hangsúlyozni, hogy a felek honnan indultak, és hová érkeztek el a mediáció végén. A meghozott döntés nyomán követésének lehetőségét is szóba kell hozni. Ennek lényege, hogy a mediátor a felek további sorsáról, a megállapodás gyakorlati alkalmazásáról, működéséről a későbbiek során tájékozódik. Felajánlhatja, hogy a gyakorlati alkalmazás elakadása esetén újabb mediációs ülést hív össze.

A mediációs eljárások, különösen családi konfliktusok esetén, nem mindig érnek végét az első üléssel. Számos alkalommal előfordul, hogy további ülés összehívása szükséges, mert a közvetítő a megállapodást betarthatatlannak, vagy elhamarkodottnak ítéli. Ilyen esetben a mediációs ülés lezárásakor összegezni kell az addig megtett utat. Célszerű meghatározni azokat a feladatokat, melyeket a feleknek a két ülés között meg kell oldaniuk. Ha bizonyos kérdésekben már megegyeztek a felek, azokat érdemes rögzíteni, és a két ülés között gyakorolni. Dönteni kell a következő ülés időpontjáról is.

Ha nem jött létre megállapodás a felek között, akkor is szükség van az addig megtett út elismerésére. A mediátor összefoglalhatja azokat a témákat, melyekben a résztvevők álláspontja közeledett egymáshoz, illetve megfogalmazhatja, hogy melyek azok a kérdések, amelyekben nem sikerült előrébb jutniuk. Célszerű tudatosítani a felekben, hogy a mediáció lehetősége a megoldatlan problémáik megoldására a későbbiek során is nyitva áll.

Fontos, hogy a mediátor és a felek is tisztában legyenek azzal, hogy az eljárásnak nem szükséges minden problémára megoldást találnia. A mediáció nemcsak akkor végződik pozitívan, ha a felek az összes konfliktust generáló problémában egyezsége jutottak, hanem a rész megoldások is sikerként tarthatóak számon. Eredményként könnyelhető el az is, ha a felek – a megállapodás létrejöttétől függetlenül – egymással szemben megértőbbek lettek, és emellett önbecsülésük is növekedett. Ez a családi mediációban kiemelt fontosságú lehet.

Tanulmányomban azokat a momentumokat helyeztem előtérbe, melyek leginkább összehasonlíthatóak a szupervízióban és a mediációban. A szupervízió a szakmai személyiséggel foglalkozik, a közvetítői eljárás azonban a szakmai konfliktusok mellett a magánéleti vitás helyzetekre is jelenthet megoldást. A szupervízió célja a szakmai személyiség fejlesztése, a mediáció pedig egy konkrét konfliktus megoldására törekszik. A szupervízió és a mediáció is elsősorban kérdésekkel facilitálja a folyamatot, de a szupervízióban más módszerek is gyakran alkalmazásra kerülnek. A szupervízió és a közvetítői eljárás elméleti hátterének megtárgyalása után, a 1. számú táblázatban foglalom össze e két folyamat hasonlóságait és különbségeit.

1. táblázat: A szupervízió és a mediáció összehasonlítása

	SZUPERVÍZIÓ	MEDIÁCIÓ
Kiindulási pont	Szakmai életbeli elakadások.	Szakmai és magánéleti elakadások, problémák, konfliktusok, viták.
Cél	A szakmai személyiség fejlesztése.	Konkrét konfliktushelyzet, vita megoldása, megállapodás megfogalmazása.
Résztevők	Szakmai hivatását gyakorló személy vagy személyek összessége.	Szakmai személy, vagy magánszemély.
Résztevők száma	Egyéni: szupervizált, szupervizor. Team: max.:14 fő (10 fő felett 2 szupervizorral) csoport: 4–7 fő.	A problémában érintett felek bármelyike résztvevő lehet.
Szerződés	Szövebeli (kapcsolati a résztvevők között), írásbeli (jogi megbízási szerződés a megbízóval).	Írásbeli, elsősorban jogi szerződés, a felekkel közösen. A szabályok lefektetésére itt is sor kerül, de a szakirodalom nem említi kapcsolati szerződést.
A munka tárgya	A szakmai személyiség.	Egy adott konfliktus, vita.
Mi az eset	Mindig konkrét szakmai eset (nem minden esetben interaktív konfliktushelyzet) Eset lehet: – én és a kliensem – én és a kollégák – én és a főnököm – én és a szakmám	Konkrét magánéleti vagy szakmai konfliktus.
Tematika	Módszertani vázlat alapján, rugalmasan kezelendő.	Módszertani vázlat alapján, rugalmasan kezelendő (de a szupervízióknál kötöttebb). A procedurális eljárásnál kötetlenebb folyamat.
Eszközök	Módszertani eklekticizmus, de leginkább kérdés.	Kérdések.
Felek elhelyezkedése a folyamatban	Körben (team, csoport); 45-os szögben (egyéni).	Asztalnál körben.
Képviselő lehetősége	A személyes részvétel elengedhetetlen. Nem lehetséges képviselő.	Elsősorban személyes részvétel, de lehetséges kizárólagos ügyvédi képviselő is.
Idő	Mindig folyamat. Egyéni: 60 perc/ülés. Team/Csoport: 90 perc/ülés Max.: 2 ülés egyszerre. A jelen a fontos.	Akár egy-két, 3-4 órás üléssel is orvosolható a probléma. Jövőre irányultság.
A segítő attitűdje	Neutralitás, empátia, elfogadás.	Neutralitás, empátia, elfogadás.

Szupervízió, vagy mediáció. Szupervizorként, vagy mediátorként fellépni. Két különböző folyamat, két különböző szerep. Más és más a cél, mások az időtényezők, más az esetkör. Mindkét esetben azonos azonban a segítő alapattitűdje. Neutrálisnak maradni, elfogadni a feleket, empátiával facilitálni a fejlődési folyamatot. Érzékeny, finom, kényes szerep. Figyelni a másik rezdüléseit, ezzel párhuzamosan meghallani a belső, irányt mutató instrukciókat nem egyszerű feladat. Meddig tart a mediátori, vagy szupervizori szerep? Úgy gondolom, mindkét esetben a hitelesség igazán fontos. Bármelyik szerepben úgy lehet hiteles valaki, ha nemcsak néhány órára veszi fel a „munkaruháját”, hanem élete és tevékenysége minden mozzanatát áthatja e két szerep alapattitűdje.

A folyamatokban, legtöbb esetben a facilitátor olyan, mint egy szigorú karmester, aki egy kezdő zenekart dirigál. A zenekar összetétele – annak ellenére, hogy mindenkinek van hangszere – meglehetősen vegyes. Van olyan, aki már játszott más zenekarban, így kevesebb instruálásra szorul. Van olyan, aki most szerezte meg a hangszeres tudását, és csapatban még nem játszott. Van olyan, aki imád szólózni, és ha erre nincs lehetősége sokszor akkor is igyekszik saját hangszerét megszólaltatni. Van, aki nagyon szeretne egy hangszert fújni a szólistával, de a karmesternek közbe kell szólnia, hogy most nem az ő szólójára kíváncsi a közönség. Van, aki már előre jelezte, hogy ő bizony szólózni nem nagyon fog tudni, mivel még csak néhány hónapja játszik a hangszerén. Vannak olyanok, akik imádnak improvizálni, a kotta nem zavarja őket; szívesen „fújják” a maguk kitalálta szólamokat. A karmesternek viszont van egy kottája, melyet a szerző, illetve a hivatása szabályai alapján szeretne (kell) lejátszani. A karmesternek sok esetben döntenie kell: hagyhatja, hogy mindenki improvizáljon, játssza azt, amit szeretne. Ragaszkodhat szigorúan a szerző által előírt kottához is. Választhat azonban olyan megoldást is, melyben a kottában leírt hangok ugyanazok maradnak, a dallam és az összhangzat is ugyanaz, de a szólisták is kielégíthetik egyéni igényeiket, úgy, hogy a zenekar és a mű egysége is megmarad, sőt erősödik, új értelmezést nyer. Ehhez megfelelő karmesteri következetesség, improvizálási képesség, szamurájkardhoz hasonlóan éles pengéjű, de bambusz hajlékony-ságú karmesteri pálca, rugalmasság, és egyben határozottság is kell. A lényeg az összhangzat. Az, hogy a zenekar és a közönség is hallja, érzékelje a darabot. Az, hogy a karmestert csak akkor vegyék észre, amikor a darab végén meghajol. Úgy gondolom, ekkor fogják visszatapsolni, újból meghívni a zenekarhoz. A jó karmester/szupervizor/mediátor talán olyan, mint a víz. Idomul ahhoz, ami körülveszi, de kellően erős ahhoz, hogy eljusson oda, ahova kell. Persze nem árt az sem, ha a zenekar tagjai is tudnak kottát olvasni.

2. BEFEJEZÉS

Tanulmányomban a szupervízió és a mediáció összehasonlítására vállalkoztam. Céлом az volt, hogy e két – hozzám közel álló – módszer hasonlóságait és különbségeit bemutassam. Egy konkrét, szupervíziós folyamaton keresztül szemléltettem az eljárás szakaszait, illetve bemutattam, hogy a szupervízió miben hasonlít a közvetítői eljáráshoz és miben különbözik tőle. Céлом az volt, hogy a két eljárás szakaszait és az azokban előforduló lehetséges problémákat bemutassam. A folyamatokat azok kezdetétől egészen azok lezárásáig igyekeztem áttekinteni.

Mindkét módszer célja más és más ugyan, de a szemléletmódjuk hasonlít egymáshoz. A szupervízió egy folyamat, a mediáció viszont néhány üléssel befejezhető. A segítő (szupervizor, mediátor) nem direkt irányítói az üléseknek. Mindkettő elsősorban indikátor/facilitátor funkciót tölt be. Mindkét folyamat esetében a segítők a résztvevő felekre

bízzák problémáik megoldását. Az alapattitűd mindkét esetben az empátián, neutralitás-on és a felek elfogadásán alapul. A szupervízió a szakmai személyiség fejlődését szolgálja, a közvetítés pedig egy konfliktushelyzet megoldására törekszik. Ez utóbbi folyamatnak is van azonban személyiségfejlesztő hatása, hiszen az eljárás során alkalmazott és elsajátított konfliktuskezelő technikákat a felek később, hasonló helyzetekben is alkalmazhatják. Mindkét folyamatban tanulhatnak, elsősorban önmagukról, de a részt vevő másik személytől is.

Úgy gondolom, a tanulás a legfontosabb közös pont e két folyamatban. A tanulás önmagunkról, önnön fejlődésünkről. Arról, hogyan működhetünk, úgy, hogy elsősorban önmagunkat tegyük jobbá, és ezáltal környezetünkre is pozitív hatást gyakoroljunk.

1. melléklet: A mediációs eljárás alkalmazásának pszichológiai kizáró okai

- bármely fél kezelhetetlen viselkedése, amely lehet súlyos pszichológiai probléma,
- az attitűdök – akár rasszista, akár szexuálisan deviáns – nem mediálhatóak,
- a hitek, vallási meggyőződés, a filozófiai elvek,
- abúzust okozó viselkedések,
- a felborult erőegyensúly, nagymértékű hatalmi eltolódás, melyben az egyik fél sokkal nagyobb hatalommal (pénz, befolyás stb.) rendelkezik,
- ha a vita során erőszakos cselekmények, agresszív megnyilvánulások veszélye áll fenn,
- ha a két fél állásfoglalása, problémához való hozzáállása merev, rugalmatlan (csak egy megoldást látnak maguk előtt),
- ha az eljárás az értékek és nem az érdekek alapján történik. (Barcy-Szamos, 2002.; Lovas-Herczog, 1999.)

2. táblázat: A transzformatív és a problémamegoldó meditáció összehasonlítása

	Transzformatív közvetítés	Problémamegoldó közvetítés
Feltételezések a konfliktusról	A konfliktus alkalom az erkölcsi növekedésre és az átalakulásra. A konfliktus hosszú távú folyamat.	A konfliktus olyan probléma, melyet meg kell oldani. A konfliktus rövid távú szituáció.
Ideális válasz a konfliktusra	A feleket segíteni abban, hogy képesek legyenek a megoldásra (<i>empowerment</i>) és a másik fél elismerésére.	A feleknek együttműködési lépéseket kell tenniük a probléma felismerése és maximális megoldása érdekében.
A mediáció célja	A felek felhatalmazása, a másik fél problémájának elismerése.	A vita megoldása.
A közvetítő szerepe	Másodlagos. A felek olyan szakembernek tekintik, aki minimális segítséggel motiváltá és képessé teszi őket arra, hogy a problémát saját maguk oldják meg. Reagál, de nem irányít.	Olyan szakértő, aki közvetlenül irányítja a problémamegoldás folyamatát. Közvetlenül irányít.
A közvetítő cselekvései	A közvetítő elmagyarázza a közvetítés lényegét, de a felek kezébe adja a kitűzendő célokat, és az eljárás folyamatát. Világossá teszi, hogy a vita megoldása csak egy lehetőség az eljárás lezárására. A mediátor a felek nyilatkozataira fókuszál, így a felek adják meg az eredmény kereteit. A mediátorok megengedik, hogy a felek arról vitat-	A mediátor megmagyarázza a célt, megtervezi az eredmény elérésének folyamatát és az ahhoz vezető szabályokat. A felek konzultálhatnak a kérdésekről, de csak a mediátor irányításával. A mediátor kategorizálja az ügyet, keretet adva ezzel a vitázó feleknek. A mediátor irányítja a vitát, kerüli azokat a kérdéseket, melyek

	kozhatnak, amiről szeretnének, ösztönözve őket valamennyi kérdés megvitatására, függetlenül attól, hogy azok könnyen kezelhetőek-e. A mediátor ösztönzi a feleket egymás személyiségének kölcsönös megismerésére, ami szükséges és érdekes lehet a probléma szempontjából. A feleket a múlt megvizsgálásra ösztönzi, mert az az egyik útja lehet a másik fél megismerésének. Az érzelmekre úgy tekintenek, mint a folyamat szükséges velejáróira, és ösztönzik a feleket ezek kinyilvánítására. Ösztönzik a feleket a helyzet mérlegelésére, a választási lehetőségek elemzésére és arra, hogy idővel az általuk felvázolt lehetőségek közül mást is válasszanak, alkalmazzanak.	nem alkalmasak a tárgyalásra (pl.: személyes kérdések), és a döntésre alkalmas területekre fókuszál (az alkalmazhatóság érdekében). A múlttal való foglalkozást nem engedi meg, hiszen ezáltal a felek csak egymást okolnák a problémáért. A jelenre és a jövőre orientálódik. Úgy ítéli meg, hogy az érzelmek nem tartoznak a vita tárgyához. A mediátor próbálja elkerülni a felek érzelmi megnyilvánulásait, érzéseiket, érzelmi megnyilatkozásait igyekszik kontroll alatt tartani. A mediátor ismereteit a megoldási lehetőségek fejlesztésére, bővítésre használja. A mediátor az eljárásban lépésről lépésre halad.
A mediátor mire koncentrálni	A felek interakcióira összpontosít. A mediációt egy lehetőségnek tekinti arra, hogy a felek felismerjék saját lehetőségeiket és megismerjék a másik felet (<i>empowerment, recognition</i>).	A mediátor a felek helyzetére és érdekeire összpontosít, keresi azokat a lehetőségeket, melyekkel a felek a kölcsönös megoldásra, egyezsége juthatnak.
Idő	Az idő kérdése nyitott. A felek annyi időt töltenek egy kérdés megvitatásával, amennyit szeretnének.	A közvetítő állapítja meg a határidőket, és a feleket arra ösztönzi, hogy a megadott keretek között mozogjanak.
Mit tekint sikeresnek	Ha nő a felek kompetencia érzése saját ügyeik megoldására és/vagy jobban megismerik a másik felet. Kis lépések is sikeresnek számítanak.	Kölcsönösen elfogadott megállapodás.

forrás: http://www.colorado.edu/conflict/transform/tmall.htm#_blank (Utolsó letöltés: 2013. január 29.)

2. melléklet: A mediációs eljárásban alkalmazható kommunikációs technikák

- **Tárgyilagos, indulatmentes megfogalmazásba fordítás** (Az emócióktól túlfűtött, szubjektív megnyilvánulások érzelmentesítése, a másik fél számára érthetővé, elfogadhatóvá, „objektívabbá” tétele)
- **Parafrázis** (A felek által elmondottak megismétlése kisebb változtatással, annak ellenőrzése céljából, hogy jól értettük-e a mondandóját)
- **Elismerés** (A felek megoldás irányába tett erőfeszítéseinek elismerése, megerősítése, bátorítás)
- **Összegzés** (A mediációs folyamat időközönkénti összefoglalása a felek tájékoztatása céljából)
- **Kérdés** (A mediátor információszerzés céljából, a konfliktushelyzet, a háttérben húzódo érdekek, szükségletek megismerése, pontosítása céljából kérdezhet. Ezek a kérdések ne zárt, vagy eldöntendő kérdések legyenek!)
- **Nonverbális üzenetek** (A mediátornak nemcsak a verbális formában érkező üzeneteket, de a csend által közvetítetteket is meg kell „hallania”, mert ezek által is sok információhoz juthat.)

SUMMARY – Supervision And/Or Mediation II.

The study compares two methods: supervision and mediation which are first of all known and spread only among experts in our country. Mediation as a concept is used for mediating while the concept supervision has not yet exactly been determined in the Hungarian language. The writer defines the above concepts as well as introduces the sections and the course of the two processes and emphasizes the similarities and the differences of the two methods. The second part of the study analyses mediation then a comparison is made between the two methods which – keeping the length restrictions – is not intended to be complete.

FÜLÖPNÉ ERDŐ MÁRIA – FEHÉR ÁGOTA

Apor Vilmos Katolikus Főiskola

Befogadó szülők a gyermekek és családjaik „szolgálatában”

Különleges figyelem irányul napjainkban a befogadó szülői hivatásra, amelynek értékesége leginkább azon gyermekek számára élhető át, akik valóban nem kaphatják meg vér szerinti családjukban a személyre hangolt figyelmet és törődést, esetleg testi-lelki bántódások érik őket eddigi „otthonukban”. Segítő személyek és intézmények a jelzőrendszer működésén keresztül ekkor is bekapcsolódnak életükbe, a gyermek számára védelmet biztosítva, azonban leginkább a családot pótló „intézmény” nyújthat igazán támaszt és akár hosszabb távon menedéket.

Tanulmányunkban összegezzük a nevelőszülők tevékenységének sajátosságait, a vállalat megfogalmazódásától a befogadó családba érkező gyermek fogadásán keresztül a vele való kapcsolat változásáig és a hazagondozás lehetőségéig. Az egyes szakaszokat kiemelten abból a szempontból mutatjuk be, hogy mely pontokon lehet szükség segítségre a befogadott gyermek és a befogadó család kiegyensúlyozott kapcsolatának támogatása érdekében.

A BEFOGADÓ SZÜLŐK SZEREPKÖRÉNEK SOKFÉLESEGÉRŐL ÉS FORMÁLÓDÁSÁRÓL

A gyermekek számára megfelelő gondoskodás nyújtása elengedhetetlen feladata a családoknak, hisz az itt kapott biztos érzelmi támasz nélkül nem bontakoztathatják ki a bennük rejlő készségeket. Magyarország Alaptörvényének XVI. cikke (1) alapján: „Minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz.”

A támaszt és iránymutatást nyújtó léggör elengedhetetlen a személyiség kibontakozásához, kellő érzelmi kiegyensúlyozottság-élményéhez. Mindez eredendően megvalósul a családok életében egy kisgyermek felnövekedése során, adódhatnak azonban olyan helyzetek, amelyekben mégis szükség van külső beavatkozásra. Kiemelkedik ezek körében a veszélyeztetettség, esetleg a bántalmazás, az elhanyagolás helyzete, amelyek azonnali beavatkozást kívánnak a gyermek mindenképp felett álló érdekében.

A gyermeknek alapvető joga a saját családjában való felnövekedés. Az új Polgári Törvénykönyv Családjogi Könyve 4:2. § alapján azonban kiemelendő a legfőbb törekvés: „Ha a gyermek nem nevelkedhet saját családjában, akkor is biztosítani kell számára, hogy le-

hetőleg családi környezetben nőjön fel, és korábbi családi kapcsolatait megtarthassa.” Kiemelt szerepe van mindennek a befogadott gyermek 12 éves koráig, amikor az állam kifejezett törekvése elsősorban befogadó szülői családokban elhelyezni őt.

A befogadó szülők legfőbb feladata a gyermek számára olyan érzelmi melegséget és támaszt nyújtó családi élet biztosítása, amelyben elfogadják belső világát, magával hozott szokásait, és amelyben számára a fejlődését, képességei kibontakoztatását pozitívan meghatározó légkör alakulhat ki. A befogadó szülők feladata továbbá a gyermek vér szerinti családjának gondozása és felkészítése az ő visszafogadására.

Nagy segítséget ad a befogadó szülők feladatkörének beteljesítéséhez a 2014. január 1-jétől életbe lépő foglalkoztatási jogviszony. A befogadó szülők körébe azonban nemcsak a nevelőszülők tartoznak, akik rövid vagy hosszabb távon az otthont nyújtó ellátások körében szakellátási feladatot töltenek be. Rajtuk kívül kiemelendők a helyettes szülők, akik ugyancsak a gyerekekről gondoskodnak, ám átmeneti gondozás keretében. A helyettes szülői ellátás igénybe vétele olyan krízishelyzetekben és átmeneti nehézségek esetén indokolt, amikor rövid távon, intenzív szakmai segítséggel jó eséllyel rendezhető a származási család helyzete. A helyettes szülő motivációja a krízishelyzetben való segítségnyújtás, az átmenetiség nem könnyű állapotának tudatos felvállalása és kezelése, a biztonság megteremtése a gyermek számára, érzelmi kapcsolatainak fenntartásával és ápolásával. A nevelőszülők tehát hozzájuk képest hangsúlyosabban törekszenek az állandóság, a biztonságélmény megadására, amelyre leginkább azért van szükség, mert a befogadó családba érkező gyermekek fokozottan megterhelő élményeket hozhatnak magukkal.

A BEFOGADOTT GYERMEKEK HELYZETE ÉS ÉLMÉNYEIK

Az ember felnövekedése során nem kérdéses a gyermekkor kiemelt fontossága, különleges értéke a személyiségfejlődés és a szocializáció folyamataiban. Erik Erikson elmélete megmutatta számunkra, hogy megfelelő fejlődésmenet során és megfelelő társas kapcsolatok segítségével ekkor gazdagodunk a másokban és önmagunkban bízni tudás, az autonómia élményeivel, illetve ezekre is épülve a kezdeményező- és teljesítőképeség lehetőségeivel.¹

Életének ezen korai időszakában azonban nem minden gyermek tudja mindezeket személyisége részévé tenni, így ők azok, akikre a szociális gondoskodás is felfigyel, és elsőként alapellátás keretében törekszik segítséget nyújtani számukra. Amennyiben a származási család mégsem tud változni addigi nem megfelelő életvitelén, úgy sor kerül a gyermek kiemelésére, ám az is előfordulhat, hogy a gyermek vagy a szülő maga kéri a kiemelését – például amikor a gyermek elutasítja a hazatérést, vagy a családja nem vállalja a gondozását.

Ezen gyermekek tehát alapjaiban élik át a **veszélyeztetettség** helyzetét, vagyis, az 1997. évi XXXI. törvény 5. § n. pontjának megfogalmazásában, olyan magatartás, mulasztás vagy körülmény következtében kialakult állapotot, amely „testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődésüket gátolja vagy akadályozza”. Veszélyeztetettnek minősül az a gyermek is, akinek a szociális környezete értékromboló hatású, gátolja egészséges személyiségfejlődését. A megterhelő élethelyzetek körében gyakori a bántalmazás, az elhanyagolás, amelyek mind azt fejezik ki a gyermek számára, hogy közvetlen környezetében sajnos

¹ ERISKON E., *Gyermekkor és társadalom*, Osiris Kiadó, Budapest 2002.

nem részesülhet a kiegyensúlyozott felnövekedéshez szükséges élményekben. Mindezt nevelésbe vétele szükséges, az 1997. évi XXXI. törvény 67/A. (2) b) pontja halmozottan hátrányos helyzetűnek minősíti, és a gyámhatóság gyermekvédelmi gyámot rendel mellé.

Amennyiben a szülő felrúgható magatartásával gyermeke javát, különösen testi jóllétét, értelmi vagy erkölcsi fejlődését súlyosan sérti vagy veszélyezteti, és a gyermeket más személynél helyezik el, a bíróság az új Polgári Törvénykönyv Családjogi Könyve 4: 191. § (1) alapján a szülő szülői felügyeleti jogát megszünteti. A szülőnek ezt követően kötelessége mindent megtenni a gyermek visszafogadása érdekében, ám a tapasztalatok azt mutatják, hogy amennyiben a befogadó családban történt elhelyezés első két évében nem sikerül a hazagondozás, ezt követően jelentősen csökken az esélye.

A 2013. évi XXVII. törvény a szociális és gyermekvédelmi tárgyú törvények Magyar Egyszerűsítési Programmal összefüggő módosításáról, valamint egyéb törvények módosításáról szóló 77. § (1) kimondja, hogy a nevelésbe vétel célja a gyermeknek otthont is nyújtó ellátása és törvényes képviselőnek biztosítása, amíg családja képessé válik a gyermek visszafogadására; amíg számára gyám rendelésére kerülhet sor; amíg örökbefogadása megtörténik; vagy ha mindezek teljesülésére nincs lehetőség, amíg eléri nagykorúságát. Ebben az esetben a nevelésbe vétel célja a törvényes képviselő és az otthont nyújtó ellátás biztosítása mellett a gyermek felkészítése az önálló életre.²

Mindezek tükrében tehát a gyermekek védelme „a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítésére, veszélyeztetettségének megelőzésére és megszüntetésére, valamint a szülői vagy más hozzátartozói gondoskodásból kikerülő gyermek helyettesítő védelmének biztosítására irányuló tevékenység.”³

A megterhelő élethelyzetekkel szembesülve felvetődik a kérdés: **milyen belső világgal érkezik a gyermek új környezetébe?**

Kiemelt figyelmet kell fordítanunk a krízis élményére, hisz az új helyszín még ismeretlen a gyermek számára, s nem biztos, hogy korábbi feszültségkezelő technikái ezután is sikerrel alkalmazhatóak.⁴ Az elkövetkező életszakasz bizonytalanságán túl kiemelt a bizalmatlanság élménye is, amely a korábbi társas kapcsolati mintáktól való elszakadásnak köszönhető. Ha a gyermek korábban nem kaphatott biztos, melegséggel kísért, elfogadó és megnyugtató szülői viszonyulást, az emberi kapcsolatokról olyan kép alakul ki benne, amelyben kiszámíthatatlanság, a bevonódás hiánya jellemző, ezért a befogadó szülei felé való közeledés sem könnyű számára.

A gyermekek korai életszakasaikban gyakran érzik úgy, hogy ők maguk hibásak a kialakult helyzetekért, így a bűntudat érzését ugyancsak magukban hordozzák. A bűntudat, saját maguk hibáztatása alapvetően megterhelő érzéseket hív elő, az ezektől való távolodás természetes reakció. Az újabb megerősödést, a biztonság élményét ekkor gyakran agresszív reakcióikon keresztül éri el, ami azonban csak átmeneti segítséget nyújthat az egyén számára, lényegében nem pótolja a megnyugtató támasz hiányát, s emellett a befogadó család életébe újabb konfliktusokat hozhat.

A gyermek, már említett élményein túl, olyan szokásokat, viselkedésmódokat is magával hoz új családjába, amelyek az itteni szokásrendet tekintve nem megfelelőek. Ezek a változtatásra váró megnyilvánulások természetesen csak lépésenként formálhatóak, s ebben a folyamatban a legfontosabb, hogy a befogadó szülők ne önmaguk elleni „támadás-

² Lásd *Magyar Közlöny*, 2013/ 54, 14333.

³ RÓZSÁS, E., *A gyermekjogok tartalma, érvényesülése és védelme*, PhD-értekezés, Pécs 2008, 9.

⁴ HAJDUSKA, M., *Krízislélektan*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2012.

ként” értelmezzék, hanem próbálják meg elfogadni azokat, és inkább a gyermek jó és elfogadható viselkedéselemeinek megerősítésén keresztül törekedjenek a változásra.

Közös életük a befogadott gyermekkel nem válhat egészen örömtelivé, ha ezt az elfogadást, személyes támaszt és megértést a kapcsolatukban nem közvetítik. Hogy mi szükséges a megfelelő befogadáshoz és az egymás felé forduláshoz? Álljanak válaszul Birtalan Ferenc szavai, aki egy gyermek gondolatait idézi: „Engem ne emeljen a magasba senki, ha nem tud addig tartani, míg tényleg megnövök. Guggoljon ide mellém, ha nem csak hallani, de érteni akar, hogy közel legyen a szívdobogásunk.”

A következőkben tekintsük át, hogy melyek az ilyen élményeket és vágyakat magával hozó gyermekkel kapcsolatba kerülés lépései! Igyekszünk bemutatni e folyamat különböző szakaszainak sajátosságait, és egyúttal a segítő szakmák képviselői számára is összegezzük a lehetséges beavatkozási, segítési pontokat.

A BEFOGADÓ SZÜLŐI FELADATOK VÁLLALÁSA

Talán a legfontosabb a kezdet kezdetén megfogalmazódó első gondolat szerepe: a gyermek befogadásának vállalása, a befogadó családdá formálódás elfogadásának kérdésköre. Mindamelllett, hogy a vállalás megítélésében előfordulhat különbség a családtagok között, a döntés meghozatalában természetesen a teljes család minden tagjának véleményét egyeztetni kell. Az új helyzethez való sikeres alkalmazkodás szintén csak mindannyiuk közös részvételével valósulhat meg a későbbiekben, így a leendő befogadó családnak egységesnek kell mutatkoznia ebben a kérdésben.

A befogadó szülői szerep melletti elköteleződés megragadható a gyermekről alkotott elgondolásokban. Sokféle motiváció azonosítható: egyes párok azért vállalják ezt a hivatást, mert nem született saját gyermekük, félnek az egyedüllétől, vagy mert a saját gyermekük már „kirepült a fészekből”, esetleg konfliktushelyzet alakult ki vele. Előfordulhat, hogy hátralévő életük tartalommal való megtöltését várják az új helyzettől, saját aktivitásuk kibontakozását, esetleg eddig meg nem valósult célok beteljesítését, vagy megsajnálják a befogadni kívánt gyermeket.⁵ Természetesen a legfontosabb az adott család egységes elhatározása, hisz minden családtag belső elköteleződése szükséges ahhoz, hogy a későbbiekben a befogadó család mint rendszer is jól alkalmazkodjon a megváltozott helyzethez.

A folyamat segítésének lehetőségei

A családtagok véleményének – elvárásainak és félelmeinek egyaránt – szabad kifejezése, egyeztetése elengedhetetlen a közös elhatározáshoz. Nagy segítséget nyújthat egy semleges segítő, aki kívülállóként figyelemmel kíséri, hogy minden családtag egyenlő arányban oszotta-e meg gondolatait. Másrészt az elhangzott vélemények összegzése, egyfajta visszatükrözése szintén hasznos lehet az egyeztetés folyamatában.

Érdemes a család eddigi, változó élethelyzeteit és azok megoldása során működő erőforrásait célzottan is átgondolni, egyeztetni, hisz a most várható újabb változás az új sze-

⁵ FÜLÖPNÉ DR. ERDŐ, M. – FEHÉR, Á. – TÓTH, J. – VIDA, ZS. (szerk.), *Új nevelőszülők képzése*, Szent István Társulat, Budapest 2013.

mély érkezésével immár a családi élet egészét változtatja meg – fontos tehát, hogy min-
dennek építő hatása valósulhasson meg.

Természetesen segítséget nyújt a döntés meghozatalában az informálódás is az érkező
gyermekről, az ő családi helyzetéről, pszichés státuszáról és a közvetlen találkozás a „ba-
rátkozás” időszakában. Megkülönböztetett figyelmet és felkészülést igényel a különleges
ellátási szükségletű – 3 év alatti, tartósan beteg és fogyatékos –, valamint a speciális ellá-
tási szükségletű – súlyos pszichés vagy disszociális zavarokkal és pszichoaktív szerekekkel
küzdő – gyermekek, fiatalok befogadása.⁶

A BEFOGADÓ CSALÁD TALÁLKOZÁSA A GYERMEKKEL

A döntés meghozatalán és a ráhangolódo gondolatokon túl különleges előrehaladást je-
lent a folyamatban az első közvetlen találkozás a befogadni kívánt gyermekkel. Az ed-
digi belső fantáziakép immár valós élményekké válik, és igen meghatározó szerepet kap
az első benyomás.

A „barátkozás” folyamatában lényeges segítségül szolgál a szakemberek kísérő támo-
gatása, akiknek „kell látni, tudni, hogy mi a jó a gyerekeknek: jól érzi-e magát az új kapcso-
latban, és egymásra tudnak-e hangolódni új szüleivel. A legjobb folyamatban is számol-
nunk kell a gyermek ambivalenciájával és az új ismeretlenből fakadó bizalmatlanságával,
esetleges szorongásával is. Ne feledjük, hogy veszteségélmény nélkül ezt az elszakadást
csak a kötődő képességében súlyosan sérült gyermekek élik át.”⁷

A folyamat segítésének lehetőségei

Mindamellet, hogy az ismerkedés időszakában feltehetően minden jelenlevő bizonyosan
feszültséget is érez, egyfajta megfelelési vágyat, érdemes tudatosítani az átélt élményeket,
szavakká is formálni azokat, hisz ezzel az esetleges negatív érzések is átdolgozhatókká vál-
nak. A legfontosabb mindezek elfogadása a befogadott gyermek érzésvilágában is, hiszen a
gyermek ezeket az élményeket magával viszi az új családba. Mindez nem könnyű folyamat,
mert az átélt düh vagy feszültség nem is befogadó szülei ellen irányul, sokkal inkább az ed-
dig megszokott világból való kikerülésnek, és a mostani, ismeretlen, egyben bizonytalansá-
got is rejtő időszaknak a küszöbén váltódik ki, a megváltozó körülmények hatására. Hiszen
bármilyen odaadással és empatikus figyelemmel várják is a befogadott gyermeket, ő csak
akkor fog tudni kötődni új gondozóihoz, ha a változást feldolgozza, s egyben eddigi életé-
ből való kiszakadását is „el tudja gyászolni”. Fontos tehát megengedni, hogy saját ütemé-
ben járhassa belső útját, így a befogadó szülő által a legjobb szándékkal nyújtott jó élmé-
nyeket ő maga is közel tudja majd engedni magához, be tudja fogadni azokat.

Az elfogadáson túl segítségül szolgál ebben az időszakban a biztonságot rejtő mozza-
natok megerősítése – legyen szó akár egy emléktárgyról a múltból, egy „megkapaszko-

⁶ Az 1997. évi XXXI. törvény 54. § (4) ezeknek a meghatározásoknak a nyomán elkülöníti az ún. különleges
és az ún. speciális hivatásos nevelőszülők csoportját, hisz az ő feladatvállalásuk ezeknek a megkülönböztetett
figyelmet igénylő gyermekeknek a gondozásával kapcsolatban számos sajátossággal bír.

⁷ SZÉKELY, Zs., *Barátkozás, kapcsolatépítés*, in MOLNÁR L. (szerk.), *Válogatás a Fővárosi Módszertani Te-
gyesz tanulmányaiból, cikkeiből 2009–2012.*, 397–401. letölthető: <http://mek.oszk.hu/11300/11386/11386.pdf>
(Utolsó megtekintés: 2014. január 9.)

dást” jelentő plüss figuráról, vagy az új családban kialakított szokásokról, melyek visszavisszatérő voltokkal nyújtanak új támaszt a gyermeknek. Biztonságélményt szolgáltatnak tehát a múltból hozható emlékek, de a jelenben keletkező érzések elfogadása és a jövőről való közös beszélgetések is, melyek az átláthatóság mellett a felkészülés lehetőségét is megadják.

A KAPCSOLAT FORMÁLÓDÁSA A BEFOGADOTT GYERMEKKEL

Ahogy egyre ismerősebbé és megszokottabbá válnak a gyermek számára új életének mozzanatai, úgy várhatóan egyre nyitottabbá válik – mindez azonban nem valósulhat meg nyugodt, kiegyensúlyozott családi háttér nélkül, melyben rendezettség, kiszámíthatóság van, és amelyben figyelnek egymásra a családtagok. „Kötődésről akkor beszélhetünk, ha a ragaszkodó magatartás egy (esetleg néhány) fontos személyre irányul.”⁸ Ezzel a kapcsolati mélységgel és a feloldódás lehetőségével a gyermek is egyre jobban megmutathatja önmagát, s ezáltal közelebb kerülhet nemcsak új élete kísérőjéhez, hanem saját belső világához, erőforrásaihoz is.

A befogadó család következetes, figyelmes gondoskodásának megtapasztalása révén a felnövő gyermek számára fontos minta is megmutatkozik: a nyugalmas állandóság szerepéről, az egymásra figyelés fontosságáról, a kölcsönös önfeltárás és az egymásnak nyújtott minőségi idő értékéről. Az Egyház Társadalmi Tanításának Kompendiuma 239. pontja alapján „a szülői szeretet normává válik a gyermek számára: itt sajátítja el az állhatatosságot, a jóindulatot, az érdek nélküli gondolkodást és az áldozatos lelkületet”. Mindezek a befogadott gyermek számára eddigi élete során feltehetően kevésbé voltak megtapasztalhatóak, így különös értékkel bírnak fejlődése útján.

A folyamat segítésének lehetőségei

A befogadott gyermekkel való kapcsolat formálódása során jelentős segítő tényezőként említhetjük a befogadó család életének biztos kiszámíthatóságát, valamint azt, ha a nevelés módjában egyaránt kifejezésre jut az érzelmi melegség és a megfelelő korlátozás. Mindezek optimális mértéke ugyancsak elengedhetetlen egy gyermek kiegyensúlyozott fejlődéséhez: „szükséges számára a megfelelő szabadság és a biztonság érzése, de a fejlődéshez szükséges az akadályokkal való megküzdés élménye is”⁹.

A kapcsolat formálódásának folyamatában további lényeges segítséget jelent a befogadó család mint rendszer rugalmassága, nyitottsága a változásra.¹⁰ Bizonyosan kirajzolódnak olyan élethelyzetek, amelyekben a befogadott gyermek különbözősége mutatkozik meg, magával hozott szokásait pedig nem könnyű megváltoztatni, ha származási családjában átélt élményei során azok már belsővé váltak. Megterhelődhet a befogadó család kapcsolati rendszere – akár a szülők párkapcsolata, vagy ha saját gyermekük is van, akkor a vele való kapcsolat – de a tágabb családdal való kapcsolat is.

⁸ PULAY, K., *A kötődésről és az anya hiányáról*, in BERNÁTH L. – SOLYLMOSI K. (szerk.), *Fejlesztéslélektani olvasókönyv*, Tertia Kiadó, Budapest 1997, 43–58.

⁹ HARMATINÉ OLAJOS, T., *Tehetség és szocioemocionális fejlődés*, Didakt Kiadó, Debrecen 2011, 105.

¹⁰ BARNES, G. G., *Család, terápia és gondozás*, Animula Kiadó, Budapest 1984.

A befogadó család alkalmazkodó képességének tehát feltétlenül meg kell mutatkoznia, s ebben segítséget jelenthet, ha időről időre közösen átgondolják családi életük szabályrendjét, kapcsolati viszonyulásait, azok érzelmi jellegét és rugalmasságát, távolságát. Az esetleges negatív érzésekkel, folyamatokkal fontos időről időre tudatosan szembenézni, így válhat valóra azok formálása, s a megfelelő továbbhaladás. Mindebben a befogadó szülőket szakemberek segíthetik, hisz a családi dinamika tudatos átgondolása, értékelése segítségül szolgálhat a feszültségek feldolgozásában és kezelésében, ám ez a folyamat csak nyílt, őszinte kommunikációval válhat teljessé.

HAZAGONDOZÁS

A befogadó család fejlődőképességének megvalósulásán túl kiemelt szerepe van a gyermek vér szerinti családja fejlődőképességének is. A nevelőszülő a gyermekkel való kapcsolatának alakításán túl sajátos családgondozói tevékenységet is kell, hogy végezzen azért, hogy a származási család ismét gondozhassa-nevelhesse, visszafogadhassa a gyermekét. Ennek megvalósulásához elengedhetetlen, hogy a vér szerinti szülők nevelési elveikben és családi dinamikájukban is érettebbé váljanak.

A folyamat segítségének lehetőségei

Természetesen egyetlen család korábbi működések megváltozása sem gyors, könnyű folyamat, hisz minden családban ragaszkodnak bizonyos egyensúlyhoz és állandósághoz. Csak a korábbi viselkedésminták elfogadásán és megértésén keresztül, lépésről lépésre sikerülhet a megfelelőbb nevelési módok megtanítása, az egymásra figyelés képességének formálása.

A gyermek vér szerinti családjának felkészítése során, a folyamat teljessége érdekében, fokozatosan kell felkészíteni a gyermeket az újabb együttélésre, emellett fontos az is, hogy a nevelőszülők felkészüljenek a gyermek elengedésére. A folyamat egyik szereplő oldaláról sem könnyű tehát, hisz mindannyian mélyen érintődnek, és a kialakult kötődések nehezen bomlanak fel. Lényeges azonban, hogy amennyiben a vér szerinti család valóban képessé válik a gyermek visszafogadására, úgy megvalósulhasson a hazagondozás. Mindez a befogadó család sikereként kell, hogy értelmeződjön, és nem egy újabb elszakadás megterhelő folyamatának része kellene legyen.¹¹

A BEFOGADÓ SZÜLŐI HIVATÁS

A megterhelő élményekkel érkező befogadott gyermeknek nagy szüksége van a megnyugtató környezetre, ám ezt csak olyan személyiségek tudják megteremteni és formálni, akik elkötelezték magukat a gyermek teljes el- és befogadására. Értik és megértik őt, magával hozott reakcióit, érzéseit, és személyre hangolt figyelmet nyújtanak neki támaszul. Mintát mutatnak a társas kapcsolatokról, az együttműködés és a bizalom fontosságáról

¹¹ A hazagondozás nehézségeiről kiemelten: BOTH É., *Hazagondozás – érdekellentétek és érdekegyezések*, in MOLNÁR L. (szerk.), i. m. 243–254.

egy kiszámítható világban. Mindezeken túl bíznak a gyermek fejlődőképességében, így mintegy előrevetítik azt a pozitív képet, amelyet majd ő megvalósíthat. Természetesen szükséges a jelen pozitív mozzanatainak kiemelése, megerősítése is ahhoz, hogy valóban kiaknázhatóak legyenek az erőforrások.

Szükség van arra is, hogy a gondoskodás és az érzelmi melegség átadásán túl a gyermek képességeinek kibontakoztatását is figyelemmel kísérjék, és olyan életpálya felé irányítsák, amely a későbbiekben örömet nyújt számára, s emellett szakmai önmegvalósításhoz is vezet. A sikeres kibontakozás folyamatát a következő szempontok segíthetik a befogadó családok életében: harmonikus családi légkör, melyben az elengedettség élménye átélhető, bizalom a gyermek fejlődőképességében és ennek visszatükrözése számára, egyértelmű elvárások és nyílt, világos kommunikáció, koncentráció a gyermek jelenére, aktuális érzéseire, gondolataira, tapasztalataira, választási lehetőségek felkínálása, az elköteleződés támogatása, megfelelő buzdítás az alkotó játéokra.¹²

Mint a leírtakból kiderül, a befogadó szülők a megfelelő érzelmi alapok biztosításán túl sokkal gazdagabb élményeket, mélyebb és sokrétűbb tapasztalásokat is nyújtanak a gyermekek számára. Egyúttal „befogadják” vér szerinti családjukat is, amelynek segítenek felkészülni a gyermek visszafogadására, hisz ebben a folyamatban mindkét érintett család dinamikájának formálódása szükség van.

Tekintettel e hivatás sokszínűségére, a nevelőszülői rendszer jelenlegi átalakulása nyomán a befogadó szülői szerepre vállalkozók széleskörű felkészítésben vesznek részt. Ugyanilyen fontos a nevelőszülők munkáját segítő szakemberek, a nevelőszülői tanácsadók és a gyermekvédelmi gyámok felkészítése, továbbá a helyettes szülők és a vér szerinti szülők kompetenciafejlesztésének segítése is. A képzések magas színvonala segít abban, hogy „a modernizálódó szolgáltató- és ellátórendszer igényeihez igazodva, a megfelelő kompetenciákkal rendelkező szakemberek”¹³ kísérhessék a gyermekvédelem kiemelt szereplőiről, a veszélyeztetett gyermekekről való szociális gondoskodás folyamatát.

SUMMARY

Adoptive Parents serving the families

Nowadays there is special attention paid to the profession of foster parenting, the value of which can be truly appreciated by the children who do not get personal attention and due care from their natural families and possibly suffer from physical and mental abuse. Naturally there are assisting institutions and people who enter the lives of the children in these cases offering help and protection but it is the „institution” of foster parenting which is mostly able to provide true care and shelter in the long run.

In our study we summarize the characteristics of foster parents' activities ranging from the expression of willingness to the arrival of the child into the foster family to the handling of the changes in the relationship with the child to the final act of letting the child back to his/her natural family. We present the different phases paying special attention to the situations where assistance may be needed to facilitate and preserve an affectionate, well-balanced relationship between the child and the foster parents.

¹² FÜLÖPNÉ DR. ERDŐ, M. – FEHÉR, Á. – TÓTH, J. – VIDA, Zs. (szerk.), i. m.

¹³ DR. TÓTH, T. – SPIESZ, T., *A szociális továbbképzési rendszer megújítása*, in *Kapocs*, 2013/ 3, 2–5.

▼ A Szociális Szakma Digitális Archívuma

SZAKMAI VEZETŐ: KARBACH ERIKA

2007-ben közös projekt indult a Szociális Innováció Alapítvány (SZIA) és a Szociális Szakmai Szövetség (3SZ) kezdeményezésére, annak érdekében, hogy bemutassák azokat a szociális szakembereket, akik a rendszerváltás körüli évek történetében jelentős szerepet tölthettek be. A projekt első szakaszában leginkább a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szociológiai gyűjteményére támaszkodtak. Ennek eredményeképpen született meg a Szociális Szakma Digitális Archívuma, amely bemutatja azokat a kiemelkedő személyiségeket, akik alapvetően hozzájárultak a szakma jelenlegi arculatához. A folyamatosan bővülő archívum hatékony segítséget nyújt mindazoknak, akik a szociális szakmában dolgoznak, tanulnak, vagy elhivatottságot éreznek rá, hogy megismerjék és alakítsák a szakmát, vagy részt vállaljanak önképének alakításában. Az adatbázis egyben módszertani, didaktikai gyűjteményként is használható, így fontos szerepe lehet a képzésében, melyhez nagy segítséget nyújtanak a honlapon fellelhető életrajzok, publikációk és képek. A projekt első szakaszának anyagából vándorkiállítás is készült, amelyet először 2007. november 30. és december 31. között mutattak be a FSZEK Központi Könyvtárának Kiszgalériájában. Jelenleg az ELTE-TáTK Szociológiai Tanszékén láthatóak a tablók, a Szociális Munka Arcképcsarnoka címmel. A projekt második szakasza 2008-ban vette kezdetét, azzal a céllal, hogy kibővítsék az archívumot a szakma jelenének legkiemelkedőbb személyiségeivel, reprezentálva az általuk kiadott, legégetőbb társadalmi problémákra reflektáló tanulmányokat, publikációkat.

Az archívum életrajzait lapozgatva a szociális munka sokszínűsége az, ami leginkább feltűnhet. Megtalálhatók itt pszichológusok (Bartha Daisy, Gondos Anna, Hoffmann Wolkenstein Gertrud), jogászok (Bognár Szabolcs, Csalog Zsolt), szociológusok (Pik Katalin, Mányai Judit), szociálpolitikusok (Ferge Zsuzsa, Szanyi Éva), gyógypedagógusok (Ferenczi György, Gáspár Károly). Az általános segítő szakmákon túlmutatva megjelennek egyéb érdekes tudományterületekhez köthető tudományterületek is: orvos (Dizseri Tamás), könyvtáros (Urbanekné László Judit), tervezőmérnök (Kemény Bertalan). Ebből is látszik, hogy a szociális szakma interdiszciplináris tudományterület, mely a mai napig keresi identitását.

A következőkben két, végzettségüket tekintve különleges személyt mutatunk be. Először Kemény Bertalan (1928-2007) tervezőmérnököt, aki 1978-tól 1988-ig a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet regionális tervezője volt, majd megálmodója és megvalósítója a falugondnok intézményének. Minden erejével ellenezte az Országos Település-hálózatfejlesztési Konceptiót, amely szerepkör nélküli és megszüntetendő emberi közösségekről, kistelepülésekről intézkedett. Ezzel szemben a falugondnokság gondolata a faluért tenni akaró, a falu megmaradását segítő településfejlesztést helyezte előtérbe.

Kemény Bertalan kezdeményezésére 1989-ben alakult meg a Falufejlesztési Társaság, amely aktívan támogatta a településszövetségek létrejöttét, a falugondnoki szolgálatok beindítását, a kistelepülések hagyományainak és helyi közösségeinek megőrzését, a nép-főiskolai hagyományok felelevenítését. A falugondnoki hálózat 15 éven át tartó gondozása és a ma már mintegy 1000 tanya- és falugondnokot magába foglaló hálózat alap- és továbbképzésének kialakítása, jogszabályi háttérének és támogatási rendszerének kidolgozása is az ő nevéhez fűződik.

A másik személy szakmai munkásságát döntően az határozta meg, hogy megszakítás nélkül a terepen dolgozott, és folyamatosan kapcsolatban állt az ügyfelekkel. Dr. Bognár Szabolcs (1947-1999) jogászként, a gyermek és ifjúságvédelem folyamatos fejlesztőjeként, a szegények és hajléktalanok ellátásának tevékeny szervezőjeként írta be magát a szociális szakma nagyjai közé. Foglalkoztatta a szociálpolitika jobb közigazgatási, szervezeti működésének kérdése. Így jutott el az egységes családvédelem szükségességén keresztül egy jobban működő, ugyancsak egységes szociálpolitikai szervezet koncepciójához, amelyben megfogalmazta a Népjóléti Minisztérium felállításának követelményét. Ezek alapján méltán igaz rá Csalog Zsolt találó megfogalmazása: „a tevelygő és elesett lelkek őrangyala”.

Bízunk benne, hogy a vándorkiállításaként kialakított arcképcsarnok és a folyamatosan bővülő archívum segítségével elérhetőbbé, megismerhetőbbé válik a szociális szakma múltja és jelene. Az archívum honlapja bármikor megtekinthető, ezért a hallgatóktól kezdve a szakemberekig mindenkinek kiváló kiindulópontként szolgálhat. Fontos lenne, hogy az itt található dokumentumok megismertetésére minden lehetséges fórumot felhasználjunk. A digitális felület nagyszerű lehetőséget nyújt rá, hogy megismerhessük a kiállítás minden alakjának egyszeri és megismételhetetlen életét. Mindazt, amit ők az életükkel, a munkájukkal, sokszor vitákat indítva a szociális szakmához hozzáadtak, érdemes volna megőrizni és továbbadni, hiszen egy formálódó szakmában különösen fontos a klasszikusok megtalálása.

Molnár Bálint – Pintér Bálint

▼ GERHARD HENKEL

Das Dorf. Landleben in Deutschland – Gestern und heute

Konrad Theiss Verlag, Stuttgart 2012

Gerhard Henkel munkája azok közé a nagyívű monográfiák közé tartozik, amelyek elsőként jutnak majd eszünkbe, ha a falvak modernkori átalakulásának nemzetközi, mindegyelőtt német párhuzamaira vagyunk kíváncsiak. A szerző egy viszonylag rövid történeti bevezető után a modernizálódó falusi lét gazdasági és kulturális adottságait tekinti át. A paletta rendkívül színes, tablószerű. A gazdasági alapok tekintetében mindegyelőtt a mezőgazdaság átalakulása érdemel figyelmet, majd a falusi kisipar, végül az alternatív gazdasági létalapok és társulási módok, a szövetkezetek, a turizmus, a távmunkák, a közép vállalkozások, az energiatermelés és az ingázó község kerül bemutatásra. A második nagy tematikai egység a szociális miliőt mutatja be. A hazánkból is jól ismert folyamatok, így a falvak tömeges elnéptelenedése, majd néhány évtized múlva a városiak megjelenése a legtöbb községben egy származásában és családi tradíciójában is tagolt falusi társadalmat eredményezett. A szociális portré felvázolása után az életminőség meghatározó elemeit veszi sorra a szerző, szólva többek közt a szomszédsági viszony alakulásá-

ról, a templom és az iskola szerepéről, a kulturális egyesületekről, a fesztiválokról. Ezt követően a falusi életmód létjogosultságával foglalkozik, megállapítva, hogy a városiasodási folyamatok ellenére a falusi életet továbbra is átszövik a lokális kötöttségek és a lakóhelyért vállalt felelősség. A következő nagy tematikai egység a kultúrtáj kérdését járja körül, amelynek középpontjában a faluformák és a tájhasználati módok történeti öröksége áll. A falvak történeti öröksége az elmúlt évtizedekben Németországban is rohamosan amortizálódott. A 254. oldalon lévő ábra világosan szemléleti a folyamatot, amely az elmúlt fél évszázadban új lakónegyedek felépülésével, a munkahelyek, munkaalkalmak megszűnésével, az iskolák eltűnésével, a közép- és szakiskolák összevonásával, valamint a zöldmezős ipari parkok létesítésével funkciók sokaságát vonta el a történeti falumagtól. Mindebből következik, hogy az egykori falumag az idők során elvesztette életképességét, megtartó erejét, amit az üresen álló épületek látványa kísér. Ezek a folyamatok korántsem voltak önjáróak. A kötet záró fejezete – *Politika* címszó alatt – a tudatos beavatkozás történeti tanulságait és lehetséges módozatait veszi sorra. Az 1970-es évek előtti technika-orientált és uniformizált fejlesztési elképzelésekkel szemben Németországban a szakemberek manapság inkább a falvak szelíd fejlesztését tartják indokoltnak. A korábbi agrárközpontúság és termelékenységi helyett a falumegújítási programokban a társadalmi fenntarthatóság vált kulcsfogalommal. A fenntarthatóság feltételezi a helyi közösségek aktív szerepvállalását, a jövőkép kialakításában éppúgy, mint a megvalósításban. A szerző azonban az is elismeri, hogy önjerejéből erre nem minden falu képes. A szociális szakma aktív közreműködésére is szükség van tehát az apátiába süllyedt falvak újjáélesztésében (297. o.).

A rendkívül szerteágazó témák közül a recenzens csupán – a szociálpedagógusok számára kiemelten érdekes – két németországi folyamatra hívná fel a figyelmet. Nem véletlenül, hiszen ez a két terület: a templom és az iskola átalakulása áthallásokkal teli problémákat és dilemmákat vet fel. A német nyelvben a *Kirche* szó egyszerre jelenti az épületet és az intézményt. Ezek valóban elválaszthatatlanok egymástól. A templom épülete a középkorban szó szerint megvédte a lakosságot a betörő ellenségtől, a plébánia pedig az élet szinte minden területét átfogta, a lelki élettől a gazdálkodásig. A német falvak manapság sajátos viszonyt ápolnak az egyházzal. A városokkal ellentétben a templom itt még mindig egyike a legfontosabb társadalmi szerveződéseknek, sok helyen köréje szerveződik a közösségi élet, a kórusok, kiránduló csoportok, fiatalok, idősek klubélete. Mindemellett Németországban a két nagy egyház a szociális gondoskodásban is rendkívül aktív. A közel egymillió munkavállalót foglalkoztató két nagy szervezet, a Caritas és a Diakonie iskolákat, óvodákat, időotthonokat, felnőttképző központokat működtet olyan kistélepléseken is, melyekről az állam a szociális rentabilitás jelszavával rég kivonult. Mindennek ellenére nem mondhatjuk, hogy a német falvakat általában mély vallásos élet jellemezné. A keleti tartományok vallástalansága szinte meghökkentő. Itt a lakosságnak mindössze huszonöt százaléka tartozik valamilyen egyházhoz, miközben nyugaton hetvenöt százaléka – noha ez utóbbi arány sem tűnik magasnak (151. o.). Ráadásul a trend egyelőre csökkenést mutat. A szekularizáció elsősorban az evangélikus vidékekre jellemző, ahol egyéb feladat híján templomok sokasága kap profán funkciót.

Részben hasonló funkcióváltásoknak lehetünk tanúi a régi falusi iskolák esetében is. Igaz, a falusi iskola története közel sem olyan régi, mint a templomé, csupán a kora újkorig nyúlik vissza. A két intézmény a múltban szorosan együttműködött, amit jelez, hogy az 1960-as évekig a falusi tanítói feladatai közé tartozott a gyerekek vasárnapi templomlátogatásának felügyelete (153. o.). A 19. században kiépült falusi iskolahálózat hosszú távon nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az 1960-as években a szociál-

politikusok képzési katasztrófáról beszéltek, és azonnali reformokat sürgettek. Válaszként centrális iskolaszervezeti modell jött létre, azaz egy-egy központi településre koncentrálták az alap- és középfokú képzés szinte teljes spektrumát. A modell eleinte jónak tűnt, ám hamarosan kiderült, hogy az iskola nélkül maradt települések szegregációjához járult hozzá. Iskolabezárásokra később is sor került, igaz egyre kevésbé szakmai érvek, mint inkább a demográfiai lejtmenet okán. Nehéz lenne mérleget vonni a kisiskolák és a körzeti intézmények között, de a szerző megállapítja, hogy manapság Németországban nem beszélhetünk város-falu képzési lejtőről. Sőt, számtalan szakértő „képzési forradalmat” emleget, mely a speciális szakiskolák, művészeti és sport gimnáziumok térnyerésében, illetve az egész napos nyitott iskola modelljében ölt testet. Kérdés persze, hogy a jóval gyengébb közlekedési lehetőségekkel bíró magyar vidéken a központi iskola modellje, képes lenne-e hasonló eredményeket elérni.

A könyvet lapozgatva számos ponton jutnak eszünkbe magyarországi párhuzamok. Mégis inkább a különbségek dominálnak. Úgy tűnik, a német vidék, minden gondja ellenére, az elmúlt két évtizedben kezdi megtalálni a saját útját. Önszerveződés, alternatív helyi gazdaságpolitika, a felnőttképzés fejlesztése jellemzi. Ismerős fogalmak, amelyek a hazai vidékfejlesztésben is gyakorta feltűnnek, mégsem állíthatjuk, hogy áttörés következett volna be a hazai falvak helyzetében. A különbség okaként elsőként talán az anyagiak jutnának eszünkbe. A könyv zárszavából azonban – melyben a német falu jövőjéről esik szó – más választ is kiolvashatunk. A szerző a falvak előnyei közül elsősorban a „szociális tőke” markáns jelenlétét emeli ki (328. o.). A németországi falvakban általános az egyesületi tagság, mely a tradicionális szomszédsági kapcsolatokat átmenti az új, modern életformák világába. Mindez a szociálpedagógus szakma számára is fontos irányelv lehet, ha a falufejlesztés során a gazdasági beruházások mellett (ellenében?) a társadalmi kohézió szempontjait is érvényesíteni szeretné.

Tamáská Máté

▼ KOVÁCS KATALIN – VÁRADI MÓNIKA MÁRIA (szerk.)

Hátrányban vidéken

Argumentum Kiadó, Budapest 2013

A kötetben szereplő tanulmányok a vidéki települések hátrányait mutatják be, kitérve a szegénység csökkentésének lehetőségire is. Az általános áttekintések mellett konkrét vidéki településekről is olvashatunk esettanulmányokat. A könyv a 2005 és 2009 között zajló kutatómunka összefoglalója.

A bevezető cikkben átfogó képet kap az olvasó arról, mi minden befolyásolja egy település hátrányos helyzetét. Kovács Katalin a település fekvését és a település méretét emeli ki, ennek alapján a legrosszabb helyzetűek az északkeleti és a délnyugati aprófalvak. Ezt követően Vidra Zsuzsanna Alsószentmárton helyzetéről szól, ahol antidiszkriminációs program keretében foglalkoztatnak romákat. A helybeli üzem a téli hónapokra időzíti termelésének csúcsideszakát, mikor is a legszűkösebbek a képzetlen emberek alkalmi munkalehetőségei. Vidra felhívja a figyelmet arra, hogy a gettósodott településen belső törésvonal alakult ki. Az egyik csoportba azok sorolhatók, akik hajlandóak minden munkalehetőséget megragadni, a másikba az uzsorahitelekből élők. Valódi társadalmi

mobilitásra azonban az első csoport sem számíthat, mivel a vizsgált családok következő nemzedékének a továbbtanulása még mindig nem megoldott kérdés. Egy másik tanulmányban Feischmidt Margit négy kategóriát állít fel: a máról holnapra élőket, a mobilitásban reménykedőket, a rövidtávon boldogulókat és a sikeres mobilitást megvalósítókat (86. o.). Meglátása szerint, a „cigány” szót nem etnikai értelemben, hanem a normaszegés szinonimájaként használjuk.

A kötet második részében néhány tanulságos esélykiegyenlítő programról olvashatunk. A kliens-patrónus támogató kapcsolat lényege, hogy a munkaképes szegény emberek nyugdíjjal rendelkező időseknek segítenek, amiért cserébe némi pénzt, de főképp élelmet kapnak. Ilyen program azonban csak ott működhet, ahol még megvan a bizalom a lokális társadalmon belül. A hátrányok csökkentésének másik megoldása a szociális földprogram, mely elsősorban az önkormányzatok gazdálkodását segíti. Ez a település viszonyaihoz és a helyi piacra termelő kisüzemek keresletéhez alkalmazkodik. Hátránya, hogy a termelés során a munkások nem a teljes folyamatban vesznek részt, csak egy bizonyos fázisban, így nem tesznek szert új, hasznosítható tudásra, ezáltal a program nem segíti elő az emberek mobilitását. Másik hátránya, hogy az önkormányzat által kontrollált, zárt rendszerbe nem kerülhet be mindenki. Egy további megoldási kísérlet a „Reménybank” (174. o.), amely a Nobel-díjjal jutalmazott Muhammad Yunus Grameen Bankjának magyar adaptációja. Mentor segítségével ötfős csoportokat hoznak létre, melyeknek a bank fedezet és garancia nélküli hitelt nyújt. A program alapelve a bizalom. Nehézséget okoz, hogy a felkarolt emberek ragaszkodnak a már megszokott mintákhoz, ötleteikből hiányzik az innováció. Előnyének mondható azonban, hogy az embereknek nemcsak anyagi támaszt nyújt, hanem közösséget is teremt.

A kötet harmadik fejezetében aprófalvas térségek esettanulmányait olvashatjuk. Az első tanulmány a marcali kistérség helyzetét térképezi fel. A polgármesterek arra panaszkodnak, hogy nehéz a fejlődés, mert kevés a méretükre szabott pályázati kiírás. A település fenntartásának bizonytalansága mélyülő rossz közérzetet eredményez a lakók között. Arról is képet kapunk, hogy a kistépüléseken a helyi vezető személye és talpraesettsége rendkívül fontos sikerességi tényező. Az egymás mellett elhelyezkedő falvak eltérő gazdasági és szociális helyzetet mutatnak, annak függvényében, hogy az önkormányzat dolgozói mennyire viselik szívükön a település sorsát, mennyire használják ki a lehetőségeket. Hamar Anna ezzel kapcsolatban a kistérségek belső differenciálódásáról szól. A településtársulások ugyanis általában egy dinamikus vezetővel rendelkező önkormányzat mentén szerveződnek. Mivel a társulási központ tarthatja meg az iskolát, itt koncentrálódnak az állami hivatalok, orvosi szolgáltatások stb. A kistérségen belül komoly egyenlőtlenségek alakulhatnak ki. G. Fekete Éva szerint a közigazgatási kérdések mellett az önkormányzatok legnagyobb kihívása a képzett fiatalok megtartása, illetve a szakképzett réteg vidékre csábítása. Mivel az igazán hátrányos helyzetű falvakban ez illúzió csupán, áthidaló megoldásként üdülőfalvak jönnek létre.

A tanulmányok tág betekintést nyújtanak a mai térkép széli vidék problémáiba. Mivel a szociálpedagógusok jelentős része hasonló problémákkal találkozhat munkája során, mindenképpen érdemes a tudományos elemzések kínálta tágabb perspektívát is megismerni, annál is inkább, mert a tanulmányok jelentős része nem csupán láttelepet ad, hanem konkrét, megvalósítható és továbbgondolható ötleteket is kínál.

Pintér Klaudia

▼ KOVÁCH IMRE

A vidék az ezredfordulón

Argumentum Kiadó, Budapest 2012

Kovách Imre a hazai szociológia nemzetközileg is ismert képviselője. Főbb kutatási területei az európai integráció, az agrár- és vidékszociológia, a társadalmi egyenlőtlenségek, a hatalom és társadalom, az elitkutatások, az európai fejlesztéspolitikák és az új kormányzás. A '80-as évektől vesz részt nemzetközi és hazai vidékszociológiai kutató programokban. Kuczi Tibor kollégájával együtt körülbelül kétszáz interjút vett fel a „háztáji-zókkal” és az agrármérnökökkel Magyarország különböző területein. Később az európai uniós kutatásai során többek között a város-vidék kapcsolattal, a fogyasztók igényeivel, a helyi termelők kínálatával, a biodiverzitással, a borászat helyzetével, a földkérdéssel és a fenntartható fejlődéssel foglalkozott. A projektek összefoglalása tizenöt kötetben és négy folyóirat-különszámban jelentek meg. A könyv e gazdag életmű összefoglalása, mely a vidék szerkezeti és hatalmi változásait állítja középpontba.

Az első fejezet a vidék definiálásának problematikájával foglalkozik. Ismerteti a magyar lakosság „agrárérintettségére” vonatkozó kutatás eredményeit. A következő a város és falu települési kapcsolatainak új aspektusait vizsgálja. Sorra veszi az új regionalizációt, a falutípusokat, különös tekintettel az aprófalvakra és a kistelepülésekre, az agglomerációk fejlődését, a szuburbanizációt és az ellenurbanizációt. Ez utóbbin olyan összetett folyamatot ért, „amely során a jelentősebb nagyvárosi népesség a nagyvárosi övezeteken kívülre, vagy a településhierarchiában az alacsonyabb státuszú településre, illetve a nagyobb beépítettségű területekről a kevésbé zárt szerkezetű területekre költözik” (61. o.). A harmadik egység középpontjában a privatizáció áll. A szerző itt kitér a mezőgazdasági tulajdonváltás következményeire, a földhasználat és a termelés koncentrációjára. Kiemelten foglalkozik a mezőgazdasági üzemszerkezet változásaival. A piacra termelő nagygazdaságok mellett a '90-es évek elejétől az önellátásra termelő és a szabadidős kisüzemek is jelen vannak. A kizárólag növénytermeléssel (elsősorban gabonatermeléssel) foglalkozó gazdasági szervezetek száma harminc százalékkal nőtt, a vegyes gazdálkodású szervezetek száma pedig ugyanilyen arányban csökkent. A negyedik fejezetben a vidéki társadalomban végbemenő makro- és mikroszintű változások elemzését olvashatjuk. A következő rész a hatalmi kapcsolatokkal, a szereplőkkel, az érdekekkel és az érdekérvényesítéssel foglalkozik. A hatodik fejezet a paraszttalanítást és annak következményeit vizsgálja a magyar társadalomban. „A legtágabb értelemben a »paraszttalanítás« az agrártermelők, farmerek és más élelmiszertermelők hanyatló gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai jelentőségére vonatkozik általában az európai, és különösen a későn iparosodó régiók társadalmában.” (177. o.)

A szociálpedagógia szempontjából kiemelt fontosságúnak tartjuk a városokban és a kistelepüléseken megjelenő oktatási problémák bemutatását (131. o.). A jelenlegi közoktatási rendszer, ahelyett, hogy csökkentené a meglévő hátrányokat, inkább rögzíti, sőt növeli azokat. A térkép széli, szegregálódó falvakban élő családokra jellemző a szülők aluliskolázottsága, többségük még az általános iskola nyolc osztályát sem végezte el. Míg a budapesti lakosság 3,6 százaléka nem rendelkezik általános iskolai végzettséggel, az 1000-5000 fős települések esetében ez az arány 11,2 százalék, az 1000 fő alatti kistelepüléseken pedig 12,5 százalék. Márpedig ezeknek az aluliskolázott embereknek nemcsak a munkaerő-piaci helyzetük válik reménytelenné, hanem gyermekeik jövője is. Az alacsony iskolázottságú csoportok gyermekeinek 15–30 százaléka, a kistalvak gettóiban élő

gyermeknek pedig több mint 50 százaléka él át kudarcot iskolai évei alatt. Ez konzerálja a marginalizált, munkanélküli állapotot. A családok anyagi helyzete, lakhatási körülményeik és értékrendjük hátráltatják a gyermekek iskolai előmenetelét. Beszédes makro adat, hogy míg a 15–19 év közötti városi fiatalok 87–93 százaléka tanul, a falusiaknak csupán 78 százaléka. További problémát jelent, hogy kevés a szakképzett pedagógus, és ők sincsenek megfelelően felkészítve a hátrányos helyzetű régiókból származó gyermekek oktatására és nevelésére. A helyzetet súlyosbítja, hogy az oktatási reformok következményeként sok kistelepülés iskolája bezárásra került, ez megnehezíti a családok mindennapjait. Napi szintű problémaként jelentkezik a gyermekek iskolába juttatása, de ezen túl az iskola hiánya a közösségek szétesését is felgyorsította.

Barta Andrea Tilda, Sárközi Eszter

▼ Múlt és Jelen: Szegedi társadalomkutatók Dudaron

SZERK. LENCSÉS GYULA – FELEKY GÁBOR

Településszociológiai tanulmányok 4. Sorozatszerkesztő: Rác Attila

Belvedere kiadó, Szeged 2013

A szegedi településkutató műhely tanárai és diákjai 2012 őszén szerveztek állomásozó terepmunkát a bakonyi Dudaron. A kutatómunka tisztelgés volt a magyar szociográfia történetéből jól ismert, 1937-es faluszociográfiai munka előtt, melynek során Tomori Viola kezdeményezésére falukutató tábort szerveztek a szegedi fiatalok. Azóta természetesen sokat változott a társadalomtudomány és annak módszertana, de a cél most is ugyanaz volt, mint háromnegyed évszázada: leírni és megérteni egy elsöre jelentéktelennek tűnő falunak a jelenét és közelmúltját, kapcsolatot teremteni az egyetem akadémiai világa és a falusi hétköznapok között, a hallgatókat pedig bevonni a terepen felmerülő gyakorlati problémák megoldásába. Ahogyan akkoriban, úgy ma is a költségel előteremtése volt a legnagyobb feladat, pedig nem nagy összegekről van szó. A pályázati források lyukait végül maguk a dudariak foltozták be, akik nagy vendégszeretettel fogadták az egyetemistákat.

A kutatásban részt vevő tanárok és hallgatók saját érdeklődési körüknek megfelelően választhattak témát. Lencsés Gyula tanulmányában Veress Sándorról írt, aki kevésbé ismert, kiváló zeneszerző és zenetudós volt, és aki részt vett az 1937-es dudari falukutatásban is. Megismerhetjük életét, a magyarországi tevékenységét, a népzenevel kapcsolatos munkásságát, különös tekintettel a dudari népdalgyűjteményére. Néhány dudari énekessel végül a Magyar Rádió stúdiójában is készült felvétel.

Gyenyizse Krisztina a falusi társadalom általános jellemzőiről ír. A terepmunka alkalmával az interjúzás, mentális térképezés és a megfigyelés mellett a kérdőíves lekérdezés módszereit használta. A kérdéskör kiterjedt a korra, foglalkozás helyére, iskolai végzettségre, családi állapotra, valamint a családszerkezetre. A vizsgálatból kiténik, hogy a rendszerváltást követően, az országos tendenciáknak megfelelően, Dudaron is uralkodóvá vált a nukleáris családtípus. A dudari rendszerváltás sajátossága, hogy a bányászat megszűnésével a helybeli munkaalkalmak drasztikusan beszűkültek, ami értelemszerűen a munkavállalók fokozott mobilitását vonta maga után.

A szociológiában egyre népszerűbb mentális térképezés módszerével vizsgálódott Rácz Attila. Az adatok felvétele során arra kérte a válaszadókat, hogy egy üres papírra rajzolják le a települést. A rajzok elemzése során kiderült, hogy a dudariak többségénél a fent és a lent kategóriái nem feleltek meg a térképek észak-déli tájolásnak, hanem sokkal inkább a domborzati viszonyok tapasztalati világából merítették azokat.

Feleký Gábor a dudari társadalom relatív zártságát és relatív kulturális homogenitását vizsgálta. Dudar egykor tisztán magyar falu volt, lakossága egy vallású, főként kis és törpebirtokos parasztság lakta, amely a szocializmusban is megőrizte paraszti kultúrájának néhány vonását. A tanulmány rámutat, hogy a két évtizeddel ezelőtti gazdasági szerkezetváltás „kinyitotta”, majd az azt követő gazdasági depresszió „visszazárta” a falut.

Hlavati Andrea az elmúlt 75 év vallási életének változásait vizsgálta. Betekintést nyerhetünk a falu generációkon átívelő mély vallásosságába. Dudar lakossága régen kizárólag református volt. A bányá megnyitását követően jelentek meg a különböző vallási felekezetek – így a katolikus, az evangélikus –, majd a pünkösdiék szektája. A tanulmányból azt is megtudhatjuk, hogy a különféle vallási felekezetek együttélése korántsem problémamentes. Miközben a pünkösdi gyülekezetet a reformátusok kezdik elfogadni, a katolikusok részéről továbbra is érezhető az elzárkózás.

Vincze Anikó a dudari felső tagozatos általános iskolások infokommunikációs eszköz-használatát vizsgálta. Arra volt kíváncsi, vajon a település helyzetéből származó hátrány kihat-e az ott élő fiatalok digitális szokásaira? Válasza egyértelmű nem, mivel az infokommunikációs eszközök használatában alig tapasztalt különbséget a szegedi és dudari fiatalok között.

Balogh Péter tanulmányában azzal foglalkozik, hogy Dudar számára milyen új lehetőségeket hoztak az európai uniós fejlesztési források, de kitér a települések közötti egyenlőtlenségre, amely nagyrészt a régiós egyenlőtlenségeknek a lenyomata. Áttekintésében a rendszerváltás időszakától jut el az EU-csatlakozásig, amely szerinte újabb lehetőséget jelentett a hátrányos helyzetű régióknak.

Béki Orsolya és Legeza Borbála hallgatók tanulmányukban Dudar település szűken vett, 20. századi társadalomtörténetét vizsgálták, mélyinterjúk adatfelvétellel. Céljuk a dudariak szemszögéből megélt történelem elmeséltetése volt, nem a történelmi tényekre, hanem a szubjektív tapasztalatokra, a megélésekre, visszaemlékezésekre koncentrálna. Az interjúkból felsejlik, hogy a falusi változások jóval 1990 előtt megkezdődtek: „Mikor a bányá letiltotta, hogy építkezzenek, akkor a fiatalok mind elmentek Zircra meg Veszprémbe.” (164. o.)

Ale Éva és Lencsés Gyula írásában szintén a helyi emlékezet nyomába eredt, ezúttal a málenkij robot kapcsán. Arra a megállapításra jutottak, hogy a téma még ma is aktuális, és ahogyan telik az idő, egyre több részlet lát napvilágot a történetekkel kapcsolatban, így az érintettek nehezen dolgozzák fel az eseményeket. A történet a faluban tovább él, generációkon keresztül mesélik a hat dudari levante történetét.

A társadalomtörténeti tablóhoz tartozik Legeza Borbála írása is, amely a falubeliek életét tárja fel, a bányá működése idején, a második világháború utáni korszakban. A tanulmányból megtudhatjuk, hogy a falu lakosságának háromszorosát látta el munkahelylyel a település, ami fellendítette és megváltoztatta a közösségi életet.

Rátérve a pszichológiai jellegű írásokra, mindenekelőtt Szokolszky Ágnes, a SZTE pszichológiai intézet vezetőjének tanulmányát említhetjük, mely a pszichológia szerepét vizsgálja a településkutatásban. A szerző a pszichológia és a szociológia egymástól való eltávolodásának folyamatát mutatja be, azzal érvelve, hogy a szociológiai, szociokulturális nézőpontok nélkülözhetetlenek a pszichológia számára. Munkája során érdekes mo-

mentumra lett figyelmes: a meginterjúvált dudariak egy-két leszármazottja még emlékezett a 75 évvel ezelőtti kutatás részleteire, epizódjaira.

Szabó Éva és Virág Krisztina félig strukturált interjúk szisztematikus tartalomelemzésével az elmúlt 75 év társadalmi és strukturális változásainak pszichológiai hatásait kívánta megérteni. Az interjúkból kiderült, hogy mind a betelepült, mind a dudari származású lakosok pozitív jellemzőkkel ruházzák fel a települést, ami némileg meglepő, hiszen Dudar a bányászat megszűnése után szinte teljes gazdasági összeomlást élt át. Ehhez szorosan kapcsolódik Kékesi Márk tanulmánya, amelyben a szerző statisztikai módszerekkel az interjúkban megjelenő implicit, nem szándékolt tartalmakra koncentrált. A statisztikai módszer előnye, hogy a beszélőtől és az interjútól is függetleníthető számtani sokaságát adja az egyes témákban használt hangulati jelzőknek.

A recenzió szerzője maga is kistelepülésen él, ahol ráadásul az elmúlt évtizedekben a bányászat és annak válsága sajátos mikromiliót teremtett, rengeteg hasonló kérdést és problémát vetve fel. Közülük, vállalva a szubjektivitást, kiemelkedően érdekesnek találtam a településtörténetet az épített környezet mentén bemutató Kónya Nikolett-féle tanulmányt. A hagyományos falukép és a modern bányauzem emlékeinek a keveredése önmagában beszédes képet nyújt a helyi társadalom viszonyairól. Kónya írásában számba veszi az 1945 és 1990 közötti falu virágkorának változásait, a közösségi épületektől kezdve – amelyeket a társadalmi változás szimbólumaiként értelmez a szerző – a bányát kiegészítő és egyéb ipari épületeken át a lakóépületek építészeti változásáig. A tanulmány rámutat, hogy az évek múlásával, a különböző gazdasági és társadalmi változások hatására, valamint a betöltött státuszok alapján, hogyan változik az építkezésmód és a térhasználat. Az írásból megtudhatjuk, hogy napjainkra eljutottunk oda, hogy kevés ház épül, azok is reprezentációs céllal, az amerikai mintára történő építkezési móddal. A rendszerváltás után a korábbi nyitott térhasználat bezáródott, ennek fő motívuma lett az épületeket, lakóházakat körbeölelő zárt kerítés.

A kötetet ajánlom mindenki számára, akit szociálpedagógusként érdekel a szociológia, és maga is tervez kutatómunkát végezni, amihez a könyv elolvasásával konkrét ötleteket, módszereket kaphat. A szerzők számtalan egyénileg is feldolgozható témát vetnek fel, különféle kutatási módszereket és megközelítésmódokat prezentálnak, amelyek hasznosak lehetnek mind a szociálpedagógiai terepmunkában, mind az oktatásban. De konkrét cél nélkül is érdemes belelapozni a tanulmányokba, ha valaki kíváncsi a Bakony szívében meghúzódó kis falu történelmére, sorsára és a példamutató közösségi összetartozásra.

Forintosné Völgyi Eszter

▼ SÁRKÁNY PÉTER

Szociálpedagógiai elméletek

Jel Kiadó, Budapest 2011

Sárkány Péter 2011-ben, a Jel Kiadó gondozásában megjelent kötete a német szociálpedagógiai elméletekbe nyújt betekintést. A könyv tartalmát és terjedelmét tekintve leginkább egy szakmai kiskatéhoz hasonlítható, amennyiben arra vállalkozik, hogy röviden összefoglalja és egyszerűsített formában ismertesse a német nyelvű szociálpedagógiai szakirodalom kiemelkedő jelentőségű elméleti modelljeit.

Explicit formában a kötet természetesen nem a kiskátékra jellemző kérdés-felelet szerkesztési elvet követi, hanem a tankönyveket idéző, áttekintő és rendszerező jelleg válik meghatározóvá a felépítésében: a szociálpedagógia fogalmi megalapozásából indul ki, majd a német szociálpedagógia klasszikus és kortárs irányzatait veszi számba és mutatja be tömören, a fő képviselők – Karl Mager, Paul Natorp, Hermann Nohl, Klaus Mollenhauer, Michael Winkler, Hans Thiersch, Burkhard Müller – munkásságán keresztül. Implicit módon ugyanakkor feltevődnek és megválaszolódnak a szociálpedagógia mint tudomány és szakma fejlődésének alapvető kérdései. Ízelítőnek következzen néhány olyan elméletörténeti kérdés, amelyre a kötetben választ találhat az olvasó:

- Ki, mikor és milyen értelemben használta először a szociálpedagógia kifejezést?
- Melyik az első önálló könyv formájában kifejtett szociálpedagógiai elmélet?
- Milyen összefüggés fedezhető fel szociálpedagógia és vallás között?
- Miért válik a szociálpedagógia a család és az iskola mellett a nevelés harmadik színterévé?
- Hogyan ad választ a szociálpedagógia a modern társadalom problémáira?
- Mi a szociálpedagógia paradigmatis magja?
- Hogyan segíthet a szociálpedagógia a sikeresebb hétköznapi élet elérésében?
- Mitől függ a szociális esetmunka sikere?

Az ismertetett szakmai kérdések és modellek jól körvonalazzák a szociálpedagógiát mint alkalmazott diszciplínát, mégis felmerül az az alapvető dilemma, hogy a szociálpedagógia elméletei mennyiben már meglévő, más tudományterülethez tartozó teoretikus modellek specifikus átértelmezései (például mélylélektani elméletek, diskurzus elméletek, életvilág elméletek), és ily módon lényegében egy speciális szakmai tevékenységre alkalmazott adaptációk, avagy olyan önálló alkotások, amelyek újszerű, eredeti tézisek megfogalmazására és bizonyítására is képesek. Az elméletörténeti áttekintés azonban a felvetett dilemmával együtt is egyértelmű bizonyítékát nyújtja annak, hogy a szakmai elméletek fejlődésével egyre konkrétan körvonalazódik a szociálpedagógia *differentia specifica*, és válik megalapozottá a szociálpedagógia tudományos státusza.

A német szociálpedagógiai elméletek magyar nyelvű összefoglalója, a hazai szociálpedagógus szakma számára történő közvetítése kulcsfontosságú abból a szempontból, hogy segíthet megerősíteni az itthon még kezdeti stádiumban lévő szociálpedagógiai szakmát, illetve szociálpedagógus képzést. Természetesen a német szociálpedagógia hazai „importja” felveti azt az alapvető problémát, hogy a két ország közötti gazdasági-társadalmi-kulturális különbségek mennyiben teszik lehetővé a német modellek magyar viszonyok közötti alkalmazását. Egyértelmű viszont a kötet jelentősége abból a szempontból, hogy rámutat, milyen „fontos lenne következetesen átgondolni (...) a magyarországi szociálpedagógiai diskurzust” (82. o.). Sárkány Péter lényegre törő elméleti összefoglalója pedig elősegíti a vágyott szakmai diskurzus kibontakozását, mert egyrészt jól használható támpontokat ad a hazai szociálpedagógia identitásának a kidolgozásához, másrészt a vázlatzerű struktúrájából adódó hiányok révén felhívó jelleggel bír az érintett szakmai kérdések hazai megvitatásához, és motivációt teremt a bemutatott elméleti modellek alaposabb megismeréséhez és továbbfejlesztéséhez.

Fecskó-Pirisi Edina

▼ TAMÁSKA MÁTÉ

Falvak az uradalmak helyén

Martin Opitz Kiadó, Budapest 2013

Tamáska Máté, két doktori fokozattal rendelkező szerző az új utakat kereső hazai szociográfia jeles képviselője. Fiatal kora ellenére máris jelentős eredményeket ért el a tudományos ismeretterjesztés területén, állandó munkatársa a *Földgömb*nek, a Magyar Földrajzi Társaság lapjának, rendszeresen tart előadásokat a Kós Károly Egyesület, a berlini német-magyar baráti társaság összejövetelein. Széleskörű ismereteivel jelenleg az Apor Vilmos Katolikus Főiskola hallgatóit gazdagítja az intézmény docenseként.

Közel harminc tudományos publikációval rendelkezik, amelyek között önálló monográfiák, külföldi szakfolyóiratokban megjelent írások is szerepelnek. Tanulmányait neves szociológusok és életmódtörténészek referálták, illetve hivatkoztak rá, többek között Kovách Imre, Tóth Zoltán, Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor, Sári Zsolt. A szerző szűkebb szakterülete a vidéki tér szociológiája, különös tekintettel a kulturális örökségre. Elsőként foglalkozott Kassa környékének sokszínű és kevésbé ismert építészeti jellegzetességeivel.

Közelről ismeri a településfejlesztési munka folyamatát, három éven át munkatársa volt a Velencei-tó Vértes Térségi Fejlesztési Tanácsnak. Intenzíven foglalkozik a szociális lakásépítés történetével.

Többéves kutatásának eredményét összegzi a *Falvak az uradalmak helyén* című könyve, amely a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelent meg a Martin Opitz Kiadónál, 2013-ban.

Tamáska Máté könyve első részében bemutatja a kevesek által kutatott uradalmi falu, a pusztai szórványok alkotta településforma kialakulását és sajátos esztétikai értékeit.

Ezt követően átfogó vizsgálata történelmi és társadalmi változásokba ágyazottan elemzi a megszűnt nagybirtok telepes községeinek építészetét. Feltárja az 1945 után viharos gyorsasággal lezajló földreform nyomán megváltozott tulajdonviszonyok hatását a településszerkezet sok helyen megnyilvánuló átalakulására. Kutatásának középpontjában azoknak a nagybirtok felosztása után földhöz jutottak számára megtervezett mintafalvaknak a strukturális vizsgálata áll, amelyek a vidéki modernizáció történetének rendkívül érdekes epizódját jelenítik meg. Az Országos Földbirtokrendező Tanácsnak (OFT), valamint az 1940-ben alapított Országos Nép- és Családvédelmi Alapnak (ONCSA) a vidéki építészet fejlődésében játszott hasonló szerepétől, terveitől követhetjük végig a változást az 1950-es évek új politikai céljai nyomán megvalósuló építkezésekig. Tamáska Máté a nagybirtokokon létesített új községek továbbépítésének ügye mellett az alföldi tanya-rendszer felszámolására irányuló törekvésben kialakuló építészeti irányvonalat is egy hosszabb történelmi fejlődés láncszemeként vizsgálja.

Leírja és értelmezi azt a mélyreható település- és tájszerkezeti átalakulást, melynek során a nagybirtok szórt majorsági rendszere zárt falvakká alakult át, nem korlátozva a vizsgálatot az OFT 1945 és 1949 közötti működési időszakára. Az *uradalmi falu* c. fejezetben feltárja a felszámolásra szánt nagybirtok településrendjét, és behatárolja azokat a földrajzi tájakat, amelyeknek képét döntően befolyásolta a nagybirtokot felváltó község-teremtési folyamat. Az új községek közvetlen előzményeiről szóló részben bemutatásra kerülnek a Horthy-rendszer idején kidolgozott falusi kislakás-építési alapelvek, valamint a „népies modern” letisztult formanyelve. Az új községekről szóló fejezet a definíciós prob-

lémák bemutatása után három nagy témakörre bontva mutatja be az 1945 utáni telepés falvakat. A *társadalomépítésről* szóló rész a politikai hátteret, a végrehajtó szervezetet és az új gazdák társadalmi pozícióját tárgyalja. A településszerkezet bemutatása a *faluépítésre* vonatkozó részben jelenik meg, amelyben megismerhetjük a helyszínek kiválasztásának, az utcaszerkezetek kialakításának, illetve a faluépítési koncepciónak a főbb szempontjait. A *lakásépítést* tárgyaló fejezetben a telepés ház formai sajátosságai, a népiestől a modern felé irányuló törekvések, a városi lakásminták megjelenése áll a középpontban. Körvonalazódik egy jellegzetes formanyelv kibontakozása, amely a korabeli építész-társadalmat megmozgató feladat nyomán a hagyományos falukép értékeit a modern építészet alapelveivel ötvözte.

Tamáska Máté a telepés községek átfogó bemutatását széleskörű forrásfeltárással alapozta meg. A levéltári kutatás során az Országos Földbirtokrendező Tanács 1945 és 1949 között keletkezett iratanyagában fellelhető felmérési jelentések, telepítési tervek, végrehajtási utasítások, telepfelügyelői beszámolók, kéziratos térképek és építészeti tervrajzok mellett az elszámolásokkal kapcsolatos ügyiratok segítettek feltáró munkáját.

Az átalakulás folyamatát történeti térképek, légi felvételek segítségével követte nyomon. Felhasználta a 19. század elejéről származó birtokterveket, a kataszteri felvételi ívet, amelyek a kiinduló állapotot rögzítik. A három katonai felmérés az uradalmi falvak országos fejlődését és elterjedtségét mutatja. A múlt század 60-as, 70-es éveiben készült topográfiai térképek a második világháború utáni átalakulásokat jelenítik meg. Az aktuális műholdképek segítségével pedig visszatekintő következtetések levonására vállalkozott a szerző.

A korabeli títusterv-katalógusok és az építészeti folyóiratokból kiemelt háztervek nyomán a negyvenes években végbemenő népies irányzaton belüli szakmai átalakulást követte nyomon.

A három időszakban lezajlott, célzott helyszíni falufelmérések nyomán készült archív anyagok összegyűjtésével, fotódokumentáció készítésével, valamint idősebb emberekkel készült interjúk segítségével alapozta meg az új községek mai arculatának bemutatását.

A tekintélyes forrásanyagot feldolgozó, időben és térben széleskörű tudományos kutatás nyomán megszületett, gazdagon illusztrált könyv a szociológia, az építésztudomány, a néprajztudomány számára egyaránt unikális adatokkal szolgál, emellett lendületes és élvezetes stílusával a széles olvasóközönség érdeklődésére is számot tarthat.

Baksa Brigitta

